રાહનુમાએ માજ઼દયસ્નાન સભા.

પુસ્તક ૮ મું—અંક ૪ થો.

સભા તરફથી અપાયલાં ભાષણો અને વાએજો

૧—મરણ સંબંધી થોડાક વિચારો, અને પેગમ્બર જરતોશતનાં શિક્ષણ મુજબ વૃદ્ધિ અને સુધારો.

૨—એક જરતોશતીની ફરજ઼ અને તેના જુદા જુદા પ્રકાર.

3—The creed of a Zoroastrian—Parts 1 & 2

રાહનુમાએ માજ઼દયસ્નાન સભાના મજલિસીઓ તથા બીજા જરથોશ્તીઓની વાકેફગારી સારૂ એ સભાની કારોબાર મંડળી તરફથી તેના ઑન૦ સૅક્રેટરિ મી૦ પા. બ. દેશાઇએ છપાવી પ્રગટ કર્યાં છે.

ઠેકાણું—૭૪, ઘોઘા સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

મુંબઇ.

ધી "ફોર્ટ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ"માં હોશંગ તેહમુરસ અંકલેસરીઆએ છાપ્યું છે.

નં૦ ૧, પારસી બજાર સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઇ.

સને ૧૨૮૯ યજદેગર્દી.

ઇસ્વી સને ૧૯૧૯.

રાહનુમાએ માઝદયસનાન સભા.

મરણ સંબંધી થોડાક વિચારો અને પેગામ્બર જરથોશતનાં શિક્ષણ મુજબ વૃદ્ધિ અને સુધારો.

ભાષણ કર્તા-શમ્સઉલ ઓલમા ડૉ૦ જીવનજી જમશેદજી મોદી,
બી. એ., સી. એસ. આઇ.

(તા૦ ૧૧ મી આગસ્ટ ૧૯૧૭)

અવસ્તા—વોહુ ક્ષથ્રેમ યજ઼મઇદે
ક્ષથ્રેમ વઇરીમ યજ઼મઇદે
અયઓક્ષુસ્તેમ યજ઼મઇદે
વચ અર્ષુખ્ધ વારેથ્રઘ્નિશ દએવોઘ્નિત યજ઼મઇદે
અવત મિઝ્દેમ યજ઼મઇદે
અવત દસ્વરે યજ઼મઇદે
અવત બએષજ઼ેમ યજ઼મઇદે
અવત ફ્રદથેમ યજ઼મઇદે
અવત વરેદથેમ યજ઼મઇદે
અવત વેરેથ્રઘ્નેમ યજ઼મઇદે
યત અસ્તિ અન્તરેચ વોહુક્ષથ્રાંમ વહિશ્તો ઇસ્તીમ ફ્રમેરેતિ
હુમતનાંમ્ચ હુખ્તનાંમ્ચ હ્વર્સ્તનાંમ્ચ
પઇતિસ્તાતેએ દુશ્મતનાંમ્ચ દુજ઼ુખ્તનાંમ્ચ દુજ઼્વર્સ્તનાંમ્ચ ઉજ઼વરેજાઇ
માવોય મિથોમતનાંમ્ચ મિથોખ્તનાંમ્ચ મિથોવર્સ્તનાંમ્ચ.
(વીસ્પરદ, કર્દો ૨૦ ફ. ૧-૨).

અર્થ—ભલી હકુમતને અમો આરાધ્યે છિએ
આપ અખત્યાર હકુમતને અમો આરાધ્યે છિએ
મજબુત ડેડાવને અમો આરાધ્યે છિએ.
બુરાઓને માહાત કરનાર ફતેહમંદ સાચ્ચા સખુનોને અમો આરાધ્યે છિએ
આ બદલાને અમો આરાધ્યે છિએ
આ સુખને અમો આરાધ્યે છિએ
આ તનદરૂસ્તીને અમો આરાધ્યે છિએ
આ વધારાને અમો આરાધ્યે છિએ
આ વૃદ્ધિને અમો આરાધ્યે છિએ
આ ફતેહને અમો આરાધ્યે છિએ, કે જે (સર્વ) ભલી હકુમત અને આપ અખત્યાર હકુમતનાં પરિણામ છે, જે મારા ભુડા વિચારો ભુડાં વચનો અને ભુડા કામોની સામે થવાને માટે, મારા ખોટા વિચારો, ખોટાંવચનો અને ખોટાં કામોની અસરને તોડી નાખવા કાજે, ભલા વિચારો, ભલાં ગો અને ભલાં કામોની ચાલુ યાદથી પ્રાપ્ત થાય છે.

વીસ્પરદનો આ ફકરો આપણી આજની બાબત માટે આપણુને આધાર પુરો પાડે છે. એ ફકરામાં આ જીંદગીનાં એક પ્રકારનાં સુખનાં સાંધનોને યાદ કરવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, મનની મોટાઇ, સત્તા, દૌલત, તનદરૂસ્તી ફ્નેહ વિગેરે, કે જે સાંધનોથી આપણુંને તન અને મનનું સુખ મળે છે અને સાથે વૃદ્ધી અને વધારો (ફ્રદથ અને વરેદથ) મળે છે. આ પરિણામ લાવવામાં મુખ્ય હાથ વિચાર, વચન અને કામ ઉપર મનની સરસાઇ છે, જે સરસાઇ મારફતે આપણે વિચાર, વચન અને કામને ભુંડાઇને બદલે ભલાઇનાં માર્ગ ઉપર મેલી શકયે. આ ફકરામાં આપણી આજની બાબતના સંબંધમાં જે અગતના શબ્દો છે, તે "ફ્રદથ" અને "વરેદથ" શબ્દો છે, જે બન્નેનો અર્થ એક પ્રકારની વૃદ્ધી (progress) છે, જે વૃદ્ધી માટે અગતનું પગળું જેમ દરેક આદમી માટે તેમ દરેક પ્રજા માટે સુધારો (reform) છે.

આજનો અવસર અને વિષય અને રાહનુમાય સભા સાથ મારો સંબંધ

આજ રોજે મરહુમ શેઠ ખરશેદજી રૂશતમજી કામાની આઠમી બાજનો દિવસ છે. તે દિવસનો અવસર પાળવાને આપણે, આપણા છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષનાં સરેસતા પ્રમાણે, ભેગા મલ્યા છિએ. આજે મારાં વિવેચન માટે "મરણ સંબંધી થોડાક વિચારો અને પેગાંમ્બર જરથોસ્તનાં શિક્ષણ મુજબનો સુધારો" એવો એ બાબતનો વિષય હાથમાં ધર્યો છે. એ વિષય આપણા મરનાર મિત્રનાં કામ અને જીંદગીની નેમને અનુસરતો વિષય છે. સબબ કે "સુધારો અને વધારો" એ એમનાં નામ અને કામ સાથ મજબુત રીતે જોડાયલા શબ્દો છે. "સુધારા" કરતાં "વધારો" એ એવણુનો વધારે મજબુત સંકેત શબ્દ (watch-word) હતો. તેવણ સર્વને એવી વૃદ્ધિ શોધવાની અને પોતા સાથે પોતાની કોમની વૃદ્ધિ શોધવાની યાદ આપતા અને શિખામણ દેતા.

રાહાનુમાયે સભા, જેના આસાન ઉપર હું આજે ઉભો છું, તેની સાથે હું મારી જાહેર જીંદગીના શરૂઆતના ભાગમાં જોડાયલો નહિ હતો; મેં એક પ્રકારે નિયમ રાખ્યો હતો, કે વિચાર આચારમાં કેટલીક હદે છુટાપણું રાખવા કાજે, આ મંડળી કે પેલી મંડળી, જે કોઇ ચોકકસ અને ચોકકસ જાતના વિચારોજ કરવાને અને તે વિચારો ઉપર અમલ કરવાને બંધાતી હોય, તેથી દુર રહેવું. આ સબબે, હું બીજાં એવા કોઈ મંડળોથી પણ દુર રહેતો. રાહાનુમાયનાં આસન ઉપર હું ઉભો રહી ભાષણો અને વાએજો આપતો હતો, તેનાં કામ તરફ મારી દીલસોજી દેખાડતો હતો, પણ તેમાં હું એક સભાસદ તરીકે સામેલ થયો નહિ હતો. ત્યારે એક વખતે શેઠ ખરશેદજી કામા તરફથી મને પત્ર મલ્યો અને એ મંડળીમાં જોડાવા સુચવ્યું. તે વખતે તેવણે આ મંડળીની સામાન્ય નેમ, "વૃદ્ધિ" ઉપર મારૂં ધ્યાન ખેંચ્યું અને એવા મતલબનું જણાવ્યું કે આ મંડળીના સભાસદો સર્વ કાંઇ એકજ વિચારના નથી હોતા. કેટલાંકો વિચાર વિચારમા છુટા પડે છે. પણ સર્વની સામાન્ય નેમ, પોતાની તેમ કોમની વૃદ્ધિ શોધવાની છે. માટે મારે પણ તે નેમ તરફ જોઇ જોડાવું. તેમ હું જોડાયો. તેમ જોડાયા બાદ, આજથી નજદીક ૧૫) વર્ષપર મારૂં એક પુસ્તક એ મંડળીને, તેની ૫૦) વર્ષની ગોલડન જ્યુબિલિને તાંકણે, અર્પણ કર્યું છે, અને બીજું પુસ્તક તેની

૬૦) વર્ષની ડાયમંડ જ્યુબિલિને અવસરે, એ મંડળીના એ મરહુમ લાંબા વખતના સરનશીનની ભલી યાદને અર્પણ કર્યું છે. આ બન્ને પુસ્તકોમાં મોટે ભાગે આ મંડળી સનમુખનાં મારાં ભાષણો અને વાએજો સમાવ્યાં છે. હું મંડળી સાથે મોડેથી જોડાયો હતો, તોપણ જ્યારે મંડળીનો ૫૦) વર્ષની જ્યુબિલિનો અવસર પાળવામાં આવ્યો ત્યારે તેની ખુશાલીનાં ખાણાંમાં તેવણે મને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું હતું, અને તે મુબારક દિવસ મને યાદ છે, કે જ્યારે આલબ્લેસ બાગમાં તેના ખાણાં ઉપર મારા જમના હાથ ઉપર એવણ બેઠા હતા અને મેં આ મંડળીની સલામતી લેવાડી હતી. આજના પ્રસંગે હું તે કેટલીક આગલી પાછલી યાદ ખુશી અને દલગીરી વચ્ચે યાદ કરૂં છું.

રાહનુમાય સભાના આસન ઉપર હું આજે ૩૦ મી વાર ઉભો છું. રોજ ૧લો માહા ૧ લો સને ૧૨૬૬ યજદેજર્દીના નવાં વર્ષને દહાડે હું આ સભા સનમુખ પહેલો ઉભો હતો. તે દિવસને આજે નજદીક ૨૧) વર્ષ થવા આવ્યાં છે અને તે અરસામાં મંડળી સનમુખ જે ૩૦) ભાષણો અને વાયજો આપી છે, તે સર્વ, સંજોગો વચ્ચે એક સીવાય-અને તે અપવાદ તે દિવસનો હતો, કે જયારે સભાની ૫૦) માં વર્ષની જ્યુબિલિના પ્રસંગ ઉપર એક દિવસ એકાએકની બીમારીના સબબે એવણ આવી શકયા હતા નહિ- એવણની હાજરી યા યાદ સાથે કંઇ સંબંધ ધરાવે છે, એટલે કે તે યાતો એવણનાં પ્રમુખપણા હેઠળ આપવામાં આવ્યાં હતાં યા એવણનાં મરણ બાદ એવણની બાજને દીને આપવામાં આવ્યાં છે. મારે મનથી તો જાણે મને એમ લાગે છે કે એવણની બાજને દીને જયારે હું વિવેચન કરવા ઉભો રહું છું, ત્યારે જાણે હજુર એવણ પોતાના શરીરે નહિ તો રૂહે, પોતાના રવાને, પ્રમુખસ્થાને બીરાજે છે. સંજોગો વચ્ચે જયારે હાલમાં રાહાનુમાય તરફ એવણની શારીરીક હાજરી મને ખેંચતી નથી, ત્યારે એવણની માનસીક હાજરી, એવણની આત્મિક હાજરી હજુર મને થોડો ઋણો ખેંચે છે.

વિષયના ભાગો. આજે મારૂં વિવેચન હું બે ભાગમાં રજુ કરીશ. પહેલા ભાગમાં, મરણ બાબે, મરનારોની યાદ બાબે, તેવી યાદથી આપણી વૃધ્ધી અને સુધ્ધી થતા લાભ બાબે થોડાક વિચારો હું રજુ કરીશ, સબબ કે આજે આપણે ખાસ કરીને એક ભલા પુરૂષનાં મરણનો વાર્ષીક દિવસનો અવસર પાળવાને ભેગા મળ્યા છિએ અને તે અવસરે મને આજના વીષયની બાબત સુચવી છે. મરણ બાબેના કોઇક વિચારો આપણુની વૃદ્ધી લાવે છે, આપણને સુધારે છે.

બીજા ભાગમાં એવણનાં ઉપર જણાવેલા સંકેત શબ્દ "વૃદ્ધી" (Progress) ઉપરથી સુજ પડતા સુધારા માટેના થોડાક વિચારો હું રજુ કરીશ.

મરણ, મરનારોની યાદ વિગેરે ઉપરથી ઉપજતા થોડાક વિચારો.

માણુસજાતે પોતાનાં ભલાં માટે, પોતાની વૃદ્ધિ માટે, પોતાના સુધારા માટે શું વ્યવહાર કાયદાઓ અખ્તયાર કરવા, તે એક વિદ્વાને નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા છેઃ-

૧) ખુદાને યાદ કરતાં રહેવું.

૨) નીતિમાન વર્ત્તણુક રાખવી.

3) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં રહેવું.
૪) મરનારોની યાદ કરતાં રહેવું.
૫) કુદરતનો અભ્યાસ કરતા રહેવું.

આ વ્યવહારૂ કાયદાઓ, કાનુનો યા શિખામણો પ્રમાણે, મોત ઉપર વિચાર કરતાં રેહેવું, મરનારોની યાદ કરતાં રહેવું, એ આપણાં ભલાં માટેનાં કોઇક માર્ગોમાંનો એક માર્ગ છે. કોઇ મરનારની બાજને પ્રસંગે, આ માર્ગને લગતા મોત અને મરનારો માટેના વિચારો પ્રસંગોપાતગણાવા જોઇએ.

મોત એક નિશ્ચય પરિણામ. ખુદાના ઇનસાફ માટે મોતના જરૂર.

વાજબી રીતે કહેવાયું છે કે આ દુન્યા ઘણીક અનિશ્ચય ભ્રાંતિઓ (uncertainties) થી ભરપુર છે. પણ એ અનિશ્ચય ભ્રાંતિઓ વચ્ચે ત્રણ ચીજો નિશ્ચય (certain) છે. તે ત્રણ ચીજો ૧ મોત, ૨ કરો અને ૩ માંગણી અને પુરવણી યા ખપ અને ભરણી (Demand and supply) નો કાયદો છે.

(ક) આપણે દીન અને દુન્યાના ઇનસાફ માટે બોલ્યે છિએ. તેમાં ખુદાના ઇનસાફ માટે મોત જરૂરનું છે. જો તે દાદારે મોત સરજ્યું નહિ હતે, તો જગત માટેનો તે સાહેબનો ઇનસાફી કારોબાર કેમ ચાલતે અને દુન્યાનો કારોબાર કેમ નિભતે, તે આપણે વિચારી શકતા નથી.

(ખ) ખુદા પછી દુન્યાના કારોબારમાં રાજ્ય આવે છે, જે રાજયનો વડો તે તે દેશનો પાદશાહ છે. રાજયના ઇનસાફી કારોબાર માટે "કર" ની જરૂર છે. જો રૈયત કોઇ પ્રકારનો નાનો કે મોટો, પૈસામાં કે જાતમાં (in coin or kind) કર નહિ આપે તો રાજ્યનો ઇનસાફી કારોબાર બરોબર ચાલે નહિ.

(ગ) આપણા પોતાના ઘરબારના કારોબાર માટે, આપણા ધંધા ધાપાના કારોબાર માટે, માંગણી અને પુરવણી (Supply and Demand) નો કાયદો જરૂરનો છે. આપણ ધંધામાં પડયે તો જે પ્રમાણમાં કોઇ ધંધા માટે માંગણી ખપ યા જરૂરીઆત હોય તે પ્રમાણમાં તે ધંધાધાપામાં પડયે તો આપણ સર્વ સુખી થાયે. પણ તેવી માંગણી વગર જો સર્વ એકજ ધંધામાં પડે, દાખલા તરીકે ખેડુતો યા કારીગરો એકજ પ્રકારનો પાક ઉગારે યા પદાર્થો ઉત્પન કરે, તો તેથી ઘણાકો ભુખે મરે અને ગેરવ્યવસ્થા પંઠરાય. આ ત્રણ પ્રકારની નિશ્ચય ચીજોમાં આપણને આજે મોત, જે ખુદાના ઇનસાફ માટે જરૂરનું છે, તેનો વિચાર કરવાનો છે.

એક ભલા આદમીના મરણ પ્રસંગે ત્રણ બાબતના વિચારો.

એક ભલાં માણસના મરણ પ્રસંગે, યા તે મરનારની યાદ માટેના આજના જેવા બાજના અવસરે, આપણને ત્રણ પ્રકારના વિચારો આવે છે યા આવવા જોઇએ. તે ત્રણ વિચારો આપણી પોતાની વૃદ્ધી આપણો પોતાનો વધારો આણે છે. તે આપણો સુધારો લાવે છે, આપણને સુધારે છે. તે વિચારો નીચે મુજબ છે.

૧) ખુદ ખુદાતાલા, જેણે મરનારને અને આપણને સરજયાં છે તેને માટેના વિચારો.

૨) આપણુ પોતા માટેના વિચારો. મરનારો, જેઓ આ સેપંજી, આ ત્રણ પાંચ દહાડાની દુન્યામાંથી પસાર થઇ ગયા છે, તેઓ પોત પોતાના વિચારો વચનો અને કામોનો વારસો આપણુ માટે ગોર કરવા માટે અને ગોર કરી લાભ લેવા માટે મેળી ગયા છે. તે વારસાના બદલામાં આપણી વારી પ્રમાણે, ભવિષયની ઓલાદ માટે, કોઇ વારસો મેળી જવાને જાણે તેઓ આપણુને ફર્માવી ગયા છે.

૩) ખુદ તે મરનારો, કે જેઓનાં મરણુ પ્રસંગે, યા જેઓનાં મરણુની યાદ માટે બાજ જેવા કોઇ પ્રસંગે, આપણે ભેગા મળ્યા હોઇએ, તેઓ માટેના વિચારો.

૧) કોઇ ભલા મરનારનાં મરણુ પ્રસંગે, યા તેના મરણુની યાદના બાજ રોજ ગાર જેવા પ્રસંગે, આપણો પહેલો વિચાર ખુદ ખુદાતાલા તરફનો હોવો જોઇએ અને તે વિચાર એક પ્રકારની એહસાંનશનાસી (thanks-giving) નો હોવો જોઇએ. તે દાદગર દાવરના સંબંધના વિચારોએ ઉપકારના આ શબ્દો આપણા મોહોંમાંથી બહાર પાડવા જોઇએ કે :

" શુક્રાના, દાદાર અહુરમજદ ! કે તું સાહેબે આવા એક નેક નરને પેદા કર્યો કે જેણે પોતાની હૈયાતીમાં ધણાકો માટે ભલું ધાર્યું, જે ભલું બોલ્યો અને જેણે ઘણું ભલું કર્યું, જેણે ધણાકોને ડાહાપણુ અને ધડો આપ્યો."

૨) કોઇ ભલાં આદમીના મરણુના યા મરણુને લગતા પ્રસંગે આપણે આપણુ પોતા માટે કેટલાક પ્રકારના વિચારો કરવાના છે.

(ક) પહેલો વિચાર હિંમતનો, ઉદયોગનો, ભલા કામ માટેની ઉલતમંદ કાળજીનો છે. આપણે વિચાર કરવાનો છે કે, આપણે પણુ મરનાર માફક ઉદયોગી ઉપયોગી, ભલી જીંદગી ગુજારવી. આપણુ મરનાર કરતાં ઉતરતી તન મન ધનની શક્તિવાળ હોયે, મધ્યમ શક્તિવાળા હોયે, તોપણુ આપણી શક્તિ પ્રમાણે મરનારનો દાખલો લઇ મરનાર માફક કામ કરવાનું છે.

મરનાર લોર્ડ કીચનરનાં મરણુ વેળાએ, અત્રેના લોર્ડ બીશપે, તે મરનારની યાદની ધાર્મીક ક્રિયા (memorial service) વેળાએ, પેલાં જાણીતાં ગીતના શબ્દોને યાદ કર્યાં હતા, કે જે ગીત હાલની લડાઇમાં અને ખાસ કરી લડાઇની શરૂઆતનાં વર્ષમાં આપણે વારે ધડીએ સાંભળ્યું છે. તે શબ્દો "It is a long long way to Tiperary" છે. એ ગીતની મતલબ આ, કે તીપરેરી જે આયરલેંડમાં આવેલો એક મુલક છે, તે જોકે ત્યાં પોહોચવા માટે દૂર છે, તોપણુ, જો મન કરી હિંમત ધર્યે તો ત્યાં જઇ ત્યાં સુંદરતા યા સુખ ભોગવ્યે. આપણા મનમાં ગાંઠ વાળ્યે અને ઉપલાંજ ગીતના શબ્દોમાં જવાબ આપયે કે "મારૂ મન તે ઉપર લાગેલું છે" (My heart's right there). તે દૂર હોવા છતાં આપણે જરાક રંજ લઇએ તો ત્યાં જઇ આરામ ભોગવી શકયે.

આ મુજબ આપણે કોઇ મોટા ભલા પુરૂષનાં મરણુ વેળા યા તેના મરણુની યાદનાં બાજના જેવા અવસરે, આપણા પોતા માટે વિચાર કરી નિરાશ થવાનું નથી

કે "ઓ ! આ મોટો આદમી ક્યાં અને આપણે 'મછીકી જાલમે જીંગા' માફક, નાના આદમી ક્યાં, કે તેવણુની બરાબરનાં ભલાં થાયે ?" ના, ના, આપણે હિંમતથી ખ્યાલ કરવાનો છે, કે "આપણે હિંમત ધરીશું, કોશેશ કરીશું, તો મરનાર જેવા મોટાં થાઇશું, ભલાં થઇશું; તેવણુ જેવા નહિ થઇશું તો ફીકર નહિ. તેવણુ જેવા થોડાક પણ ભલાં થઇશું તો શુકરાનાં." આવા રૂડા વિચારો આપણુને થોડા ઘણાં ભલાં થવાનાં માર્ગ ઉપર મેલે છે.

ફીર્દોસીનાં શાહનામાના આ શબ્દો આ બાબતમાં આપણુને યાદ આવે છે. શાહ ફરેદુન જેવા ભલા અને નેક પાદશાહનાં મરણ ઉપર બોલતાં, તે ઉપર ધડો લેવા કાજે, તે આપણુને કહે છે કે—

ફરીદુને ફર્રોખ ફીરેસ્તે ન બુદ
જે મુરકો જે અમ્બર સીરેશ્તે ન બુદ
બંદાદો દેહશ યાફ્ત આન નેકુઇ
તો દાદો દેહશ કુન ફરેદુન તોઇ.

અર્થ—ફરેદુન ન હતો ફરેસ્તો કોઇ
ન કસ્તુરી અમ્બરની સરજેશનું લોહી
ઇનસાફથી મેળવ્યું નેકીનું નાંમ
ફરેદુન તું થશે, કર ઇનસાફી કાંમ.

ત્યારે કોઇ મરનારનાં મરણ પ્રસંગે, યા કોઇ મરનારની બાજના આજના જેવા ગંભીર પ્રસંગે, આપણે આપણા પોતા માટે વિચાર કરવાનો છે, અને ટીપેરેરીનાં ઉપર જણાવેલાં ગીતનાં જેવા ખ્યાલ સાથે આશાવંતા થાઇ આપણે મરનારનાં વિચાર વચન અને કાંમ ઉપરથી આપણાં પોતાના વધારાનો, આપણી વૃદ્ધિનો વિચાર કરવાનો છે. મરનારની ભલી જીંદગીને આપણી નજર સનમુખ એક ઉમદા નકલ કરવા જોગ ખ્યાલ (ideal) સમાંન રાખી કામ કરવાનું છે. એવા કોઇ મોટા માણસના ખ્યાલને, આપણે ગમે તેવા ઉતરતા હોયે તોપણ આપણી સનમુખ રાખવામાં કાંઇ શરમાવા જેવું નથી. આપણા ધર્મ પુસ્તકોનાં શિક્ષણ મુજબ આપણુને તો ખુદ ખુદાતાળા વટીકને આપણા મનની નજર સનમુખ, એક ઉમદા ખ્યાલ તરીકે રાખી, તે સાહેબના જેવા થવાનું ફર્માન છે. આપણી આફ્રીનોમાં, આપણા આશિર્વાદમાં એવા પ્રકારની દુઆ દેવામાં આવે છે. (કેર્દાર બેદ ચુન ઓહરમજદ ખુદાએ પ દામાને બેશ).

(ખ) બીજો વિચાર એક પ્રકારના પસ્તાવા, (penitence) નો છે. મરનારની યાદ ઉપરથી આપણે ધડો લઇ તેના જેવા થવા કાજે, આપણી વૃદ્ધી અને સુદ્ધી, આપણો વધારો અને સુધારો શોધવા કાજે ભવિષ્ય માટે મક્કમ વિચાર કરવાનો છે, પણ તે વિચારની સાથે સાથે, બલકે તે વિચારની આગમચ, એવા પ્રસંગે આપણે આપણી જીંદગી ઉપર, આપણા ભુતકાલ ઉપર, નજર ફેંકવાની છે. આજના રોજે આજના વર્તમાન કાલે, આપણા પોતાના લાભ કાજે, ભવિષ્ય ઉપર નજર ફેંકતાં આપણે ભુત કાલ ઉપર પણ જોવાનું છે. મરનારો જ્યારે આ જીંદગી તજી, હેયાતીની

આ હાલત છોડી, આપણી ભાષામાં બોલ્યે તો પુલ ગુજાર થઇ, બીજી જેહાનમાં, બીજી જીંદગીમાં, બીજી હાલતમાં પસાર થાય, ત્યારે અલબતે તેઓ તે વખતે પોતાની આ દુન્યાની જીંદગીની મુદત ઉપર નજર ફેંકે છે, તે મુદતને યાદ કરે છે, તેમાં કરેલાં સારાં નરસાં કામોનો ખ્યાલ કરે છે. તે ખ્યાલ તેઓને સંતોષ આપે છે યા દલગીર કરે છે. આ જીંદગીનો ફેરો તેઓએ ભલી જીંદગી ગુજારી સફલ કર્યો હોય તો તેઓને સંતોષ ઉપજે છે. જો તેમ નહીં કર્યું હોય, વખત ગુમાવ્યો હોય, ભલાઇની તકો તજી હોય, ભુંડાઇની લાલચોને શરણ થયાં હોય તો તે સર્વ યાદ દીલગીરી ઉપજાવે છે. એ વિચારે આપણને પણ આજના જેવા અવસરો ઉપર આપણા પોતા માટે વિચાર કરતા મેળવા જોઇએ. આપણે પણ આપણાં ભવિષ્ય માટે, તે ભવિષ્યની વૃદ્ધી માટે વિચાર કરતાં, સાથે સાથે, બલકે તે આગમચ આપણી ગઇ ગુજરી ઉપર વિચાર કરવો જોઇએ. આપણને લાગે કે આપણે તેમાં ઘણું ખોટું કર્યું છે, ભલાઇની તકો ગુમાવી છે, ભુંડાઇની લાલચને વળગ્યા છિએ, તો આપણે આજના જેવા પ્રસંગે તે માટે ખરો પસ્તાવો કરી દીલગીર થવું જોઇએ. મરનારની ભલી જીંદગીના ભલા દાખલા ઉપરથી આપણે આપણી વૃદ્ધિ શોધ્યે, આપણો સુધારો શોધ્યે, તે આગમચ આપણામાં જે ઘટ પડી હાય, આપણામાં કુધારો હોય, આપણામાં જે ખામી હોય, તેનો વિચાર કરી, તે માટે પસ્તાવો કરી, ખરા માર્ગ ઉપર આવવાનો વિચાર કરવો જોઇએ. તેમ ખરા માર્ગ ઉપર આવતાંજ વૃધ્ધિના ખરા માર્ગે જવાઇ શકાએ. મુસાફરીમાં જેઓ રાહ ભુલ્યા હોય તેઓએ તે ભુલેલા માર્ગે પાછું હઠી મુળ રાહ ઉપર આવવું જોઇએ. ત્યાં આવ્યા પછીજ તેઓથી આગળ, જયાં જવા ધાર્યું હોય ત્યાં, જવાઇ શકાય. જેમ શારીરીક સફરમાં, તેમ માનૂમીક સફરમાં, આત્મીક સફરમાં સમજવું.

કોઇ મરનારના મરણ પ્રસંગની મરણ ક્રિયામાં યા આજના જેવા મરણની યાદના અવસરના મેલાવડામાં સામેલ થવું, એ એક પ્રકારનું ભલું કામ, ધાર્મીક કામ, સવાબનું કામ છે, સબબકે તેમ કરવાથી આપણે ફકત મરનાર તરફ માન દેખાડતાં નથી, પણ સાથે સાથે ચાહ્યે તો આપણું ભલું શોધ્યે છિએ, અને જેમ જીંદગીની લડત માટે હિંમત લેયે, તેમ આપણી ખામી યા ખોદ ખાપણનું ભાણુ લઇ પસ્તાવાની હાલતમાં આપણને મેલી શકયે છિએ. મરણના પ્રસંગમાં એવી હાજરી પસ્તાવાની જરૂરીઆત કાજેની આપણી લાગણીને તિક્ષ્ણ યા ઉંડી કરે છે.

૩) એક મરનારનાં મરણ પ્રસંગે યા તેની બાજ જેવા પ્રસંગે આપણે ત્રીજો ખ્યાલ તે મરનારના પોતા માટે કરવાનો છે, મરનારને દાદાર અહુરમજદને સોંફવાનો છે. આપણે તે દાદાર હજુર દુઆ ગુજારવાની છે, કે તે સાહેબ તે મરનારને પોતાના હવાલામાં લીએ અને તેનો નેગેહબાંન થાય. તે મરનારે આ જેહાનમાં પોતાની વૃધ્ધિ અને સુધ્ધી, વધારો અને સુધારો નહિ શોધ્યો હોય, તો ખુદા તે દરગુજર કરી તેને પોતાની માયા મેહરબાંની હેઠળ લઇ બીજી જીંદગીમાં તે શોધવાને યારી દે; તેણે આ જીંદગીમાંજ શોધવાની કોશેશ કીધી હોય અને વૃદ્ધિ અને સુદ્ધી, મેળવી હોય તે

વધારે અને વધારે મેળવવામાં તે દાદાર તેને સહાય થાય. મરનારોની યાદની એવી ખ્રિસ્તી ધર્મક્રિયા (Commemoration service) માં વપરાતા શબ્દોને મળતા શબ્દોમાં બોલ્યે તો "જે મરનારને આપણે ખોઈઓ છે તે મરનારને આપણે ખુદાતાલાને સ્વાધીન કર્યે."

ભલાં મરનારોને બરાબર સમજવાથી બરપા થતો ખરો સંબંધ.

આજનાં જેવા દિવસે જયારે આપણે કોઈ ભલા મરનારોની સ્તુતિ કરવા, જાણે તેઓને એક પ્રકારે પુંજવા યા આરાધવા ભેગા મલ્યે, ત્યારે આપણે તેઓને, એટલે તેઓનાં કાંમને, તેઓની જીંદગીની નેમને, ખુલ્લાં મનથી, ઓહોલા વિચારથી બરાબર સમજવી જોઇએ. મરહુમ પ્રોફેસર મેક્ષમુલર કહે છે તેમ ભલાં મરનારોની ખરી સ્તુતિ તેઓનાં વિચારો, જે તેઓએ આપણુને વારસામાં આપ્યા છે, તે બરાબર સમજવામાં સમાઇ છે, એવી સ્તુતિ એવી યાદ જાણે તેઓને ખરી અમર્ગી આપે છે.[૧]

આપણે માન્યે છિએ, અને ઘણુાકો માને છે, કે આપણુ જીવતાંઓ અને મરનારો વચ્ચેનો સંબંધ તેઓનાં મરણથી તુટતો નથી, પણુ જો જીવતાંઓ ચાહે અને ભલાં નીવડે, અને તે મરનારોને તેઓની રૂડી વર્ત્તણુક વીગેરેનાં ખ્યાલથી યાદ કરતાં રહે તો તે સંબંધ ચાલુ રહે છે, અને તે મરનારો ભલી પ્રેરણા, અને તે પ્રેરણાં મારફતે યારી, દેતાં રહે છે. ભલાં મરનારો કોઇ ચહડતી મીનોઇ હાલતમાં દાખલ થયલાં હોવાથી આપણાં કરતાં કોઈ વધારે જાણુકાર હાલતમાં, એટલે કે આજુબાજુની બાબતોનું વધારે જ્ઞાન ધરાવવાની હાલતમાં હોય છે.

શબ્દો ઘણીક વાર વિચાર આચારો, આકીનો, માન્યતા, એ વિગેરેની જાણે એક ટુંક તવારીખ રજુ કરે છે. તેવા શબ્દોમાં એક શબ્દ અંગ્રેજી 'ઉવીઝર્ડ' (wizard) શબ્દ છે, જેનો અર્થ હાલમાં આપણે 'જાદુગર' સમજ્યે છિએ. જાદુમાં પણુ સારૂં જાદુ અને ખરાબ અથવા કાળું જાદુ (black magic) એમ બે ભાગ મનાય છે. તેમાંથી આ "ઉવીઝર્ડ" તે કાળુ જાદુ જાણુનારાઓને અર્થે હાલમાં લેવાય છે. પણુ અસલમાં એ શબ્દનો અર્થ તેના ધાતુ પ્રમાણે એક "ડાહ્યો આદમી" (a wise man) થતો હતો. "વાઇઝ" (wise) અને "અર્ડ" (ard) એ બે શબ્દો મલી એ (wizard) શબ્દ બન્યો છે. તેમાં પહેલા ભાગ "ઉવાઇઝ" (wise) નો અર્થ, આપણુ સર્વ સાધારણુ રીતે સારી પખે જાણ્યે છિએ તેમ, 'ડાહયો' થાય છે. પાછલા ભાગ 'અર્ડ' (ard) નો અર્થ જર્મન હાર્ટ (hart) અંગ્રેજી હાર્ડ (hard) ને મલતો મજબુત થાય છે. એ શબ્દ આપણુને ઘણુાક અંગ્રેજી વિષેસ નામોમાં મલે છે:- દાખલા

---

૧ If worship (worship to the dead) there must be, we cannot offer better and truer worship to the departed spirits of men of true genuis than by trying to understand thoroughly the thought which they have bequeathed to us. Such study bestows on them their true immortality, nay it proves, that their spirit never will and never can die (MaxMuller in the lecture on Goethe and Carlyle. Chips from a German worshop. Ed. of 1844 pt. I. p. 323).

તરીકે Reginhart, Reinhart, Reginard, Reginald, શબ્દોમાં જે શબ્દોનો અર્થ આ કે "જેઓ 'રેજીન' (regin) યાને શિખામણ આપવામાં મજબુત યા હુસ્યાર; Gothart, Gotthard અથવા Goddard એટલે જેઓ ખુદા (God) માટેના વિશ્વાસમાં મજબુત; Bernart, Bernard, એટલે જેઓ "રીંછ" (bear) માફક મજબુત;" Gebhart, Gifford એટલે "જેઓ આપવા (gift) માં, બક્ષેસ કરવામાં મજબુત;" ખરાબ શબ્દોના સંબંધમાં લઇએ તો Drunkard એટલે કે પીવા (drink) માં મજબુત અથવા છાકટો; Lagahart, Liar એટલે "જુઠ્ઠાંમાં મજબુત." આ સર્વ શબ્દોમાંના પાછલા ભાગ (ard) ને મલતો શબ્દ આપણે (wizard) માં જોઇએ છિએ, કે જેનો અર્થ "ડાહાપણમાં મજબુત" થાય છે. પાછળથી એ શબ્દ જાદુગરને અર્થે વપરાયો, સબબ કે શરૂઆતમાં જાદુગર ગણાતા પુરૂષો ભલા જાણકાર ગણાતા. પેલા ત્રણ માગીઓ (The three Magis) યા મોબેદો, જેઓને, બાલક જીઝસને જોવા માટે, ઇરાનથી હાથમાં લોબાન જેવી સુગંધી ચીજો લઇ ગયલા જણાવવામાં આવ્યા છે, તેઓ માટે સાએર મીલ્ટન "વીઝર્ડ" તરીકે બોલે છે.

> " See him far upon the eastern road
> The star-led wizards haste with odor sweet."

આ 'વીઝર્ડ' શબ્દને ગુજરેલાંઓની યાદ, જાણ અને જ્ઞાન સાથે સંબંધ છે. તેઓને ગુજરેલાંઓનાં રૂહો સાથે સંબંધ ધારવામાં આવતો હતો, કે તેઓ તે રૂહો મારફતે ગુજરેલાંઓની ભલી યાદથી પ્રેરણા મેળવી ઘણા જાણકાર અને ડાહ્યા બનતા. હવે આ બાબત તરફ તમો ગમે તેવી રીતે જુઓ, પણ તેની તળેટીએ આ છે કે જીવતાંઓ, જો ચાહે તો, પોતાની રૂડી વર્ત્તણુકથી ભલાં જ્ઞાનથે, મરનારો માટેની ભલી મોહોબત ભરી યાદથી, તેઓની રૂડી નકલ વિગેરેથી મરનારો તરફથી ઘણીક જાણ, ઘણુંક જ્ઞાન, ઘણુંક ડહાપણ, ઘણી પ્રેરણા, ઘણી ભલી દુઆઓ મેળવી શકે. તેમ મેળવવાના કોઈક પ્રસંગોમાં આજના જેવા બાજના પ્રસંગો છે.

મરનારોની આશા. આશાવંતી હાલતમા તેઓના વાસાની જગ્યા વિગેરે.

આપણા ધર્મ પુસ્તકો પ્રમાણે આજના જેવા પ્રસંગે આપણ જીવતાંઓ, જેઓ તેઓનાં સગાં સ્નેહીઓ, ખેશીઓ. મિત્રો, વખાણનારાંઓ, ચાહનારાંઓ છિએ, તેઓ પાસે તેઓ બે પ્રકારની ચીજો માગે છે. (૧) આપણા ધાર્મીક રેવાજ પ્રમાણે તેઓ ખોરાક સાથના, વસ્ત્ર સાથના હાથ સાથ કોઇ આરાધનાની આશા રાખે. આપણા આફ્રગાન બાજની ધાર્મીક ક્રિયાઓ (liturgical services) નો આપણે એમાં એશારો જોઇએ છિએ, કે જેવી કોઇક ક્રિયાઓ આવા પ્રસંગે મરનારનાં અતલગનાં ખેશીઓ યા વારેસો કરે છે. (૨) બીજું તેઓ ખાસ આશા રાખે છે, કે તેઓની લાયક સ્તુતિ (કો નો સ્તવાત) થાય. તેઓ આપણ તરફના ભલા વિચાર વચન અને કામની આશા

રાખે છે. પેહેલી આશાની તૃપ્તિ મરનારનાં કોઇ નજદીકનાં ખેશીઓ માટે રાખી, બીજી આશાની તૃપ્તિ, તેઓ, ખેશીઓ ઉપરાંત, આપણુ મિત્રો વિગેરેથી રાખે.

આપણુ માણુસજાતના વિચારો ભલાં માણુસોને પેલી જેહાનમાં ચહડતી જગ્યા મળેલી ધારે છે. કેટલીક વાર એવી ચહડતી જગ્યા તે સેતારાઓ માનવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે થેકરે નેપોલીઅન જેવા કીર્તિવંત પેહેલવાન માટે બોલતાં તેનો વાસો સેતારામાં જણાવે છે.[1]

ખુશી ખુરમી વચ્ચે પણ મરણુની યાદ જરૂરની.

આપણામાં રેવાજ છે કે લગ્ન જેવા ખુશીના પ્રસંગે પણ લગ્નના દિવસની બે દિવસ આગમચ, "વરધપતર" નામની ક્રિયા કરી, આપણાં ગુજરેલાં વહાલાંઓને યાદ કરવાં. એ શુભ રેવાજ છે. તેની એક મતલબ આ દિસે છે કે આપણે ત્યાંની ખુશીના અવસરે, આપણી ખુશીના વચ્ચે પણુ, આપણે, આપણા વહાલાંઓને વીસરતા નથી પણુ યાદ કર્યે છીએ. આપણી ખુશીમાં ભાગ લેવાને જાણે તેઓને આમંત્રણુ કર્યે છીએ, સબબકે ગુજરેલાંઓ જીવતાંઓનાં ભલાં કામોથી ખુશી થાય છે, અને લગ્ન પણુ દીન અને દુન્યાએ ફરમાવેલું એક રૂડું કામ હોવાથી મરનારો તેથી ખુશી થાય તે કુદરતી છે. એવા વિચારથી આપણામાં રેવાજ છે કે નવજોત લગ્ન જેવાં ભલાં કામો કોઇ મરનારની બાજને દીને બને તેમ કરવાં.

લગ્ન જેવા શાદી રામશનીના અવસરે ગુજર પામેલાંની કોઇ પ્રકારની યાદ કોઇ બીજી પ્રજાઓમાં પણુ થતી અને તે ઉપલો શુભ ધડો લેવાના ખ્યાલથી થતી. દાખલા તરીકે કહે છે કે, તર્કીમાં સુલતાનને ગાડીએ બેસાડવામાં આવે, ત્યારે વડો મુલ્લાં તેને મરણુની યાદ આપી મસજીદમાં તેની કમર ઉપર પાદશાહી તરવાર બાંધે. પછી મસજીદની બહાર એક કચરાના ધગળા ઉપર તેના કોઇ મરનાર વડીલની લાસ ચાદરથી ધાંકી મેલેલી હોય તે તેને ચાદર ઉચકી દેખાડે અને તેને કહે કે "ઓ પાદશાહ! જેમ આ ચીજ[2] (લાસ) છે તેમ કોઇ દિવસ તું પણુ બનશે. (માટે) તું ઇનસાફી અને માયાલુ થા.[2]

અસલી રોમનોમાં જ્યારે કોઇ સુરો પેહલવાન યા સેપહેસાલાર યા રાજ્ય અધીકારીને તેને મેળવેલી ફતેહ (triumph) માટે માન આપવામાં આવતું, ત્યારે તે ફતેહનાં માનમાં એક સરધસ કાહાડવામાં આવતું. તે સરઘસમાં એક ફર્માનબરદાર ગોલામ તેના માથા ઉપર એક તાજ ધરીને ચાલતો. કહે છે, કે તેમ ચાલતાં તે અવારનવાર તે ફતેહમંદ અમલદારને કહેતો કે:

---

૧ "He fought a thousand glorious wars
And more than half the world was his;
And somewhere now, in yonder stars
Can tell, mayhap what greatness is."
(The Military Carear of Napolean the Great)

૨ Padshah! as that thing is so wilt thou one day be. Be just and merciful ("Forty years in Constantinople," by Sir E. Pears p. 17d.)

Respice post te hominem te memento[1]
Look behind thee; remember thou art mortal.
એટલે " તારી પાછળ જો; યાદ રાખ કે તું મોતને પાત્ર છે."

મરનારને ખુશી રાખવાની આપણી કોશેશ.

આપણા પુસ્તકોમાં કહે છે કે આપણે મરનારોના રૂહને ખુશનુદ કરવાં, ખુશાલ કરવાં. વળી આપણાં એક પુસ્તકમાં કહે છે કે આપણાં ભલાં કામોથી મરનારનાં રવાનો ખુશી થાય છે. આપણી જીંદગીમાં કોઇ બુલંદ નેમ ધરાવવી એ પણ એક ભલુ કામ છે; એવી બુલંદ ભલી નેમથી આપણા વાહલાંઓ ખુશી થાય છે. નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ બાહાદુરીમાં એક નમુનેદાર માણુસ થઇ ગયો છે. એક છોકરા તરીકે, એક જવાન તરીકે, મેં તેને માટે જે સાંભળેલું, જાણેલું, વાંચેલું, તે ઉપરથી હું તેનાં નામ માટે માન ધરાવતો હતો. તેમાં યુરોપની મારી સફર દરમ્યાન, બે વાર તેનાં સુંદર પેરીસ શેહેરની મુલાકાત દરમ્યાન, અને તેમાં મુખ્ય કરી બીજી દોહોડ માસની ત્યાં વસવાત કરેલી મુલાકાત દરમ્યાન, મેં તેનાં નામ અને કામ સાથ ત્યાં જે જોડાયલું જોયું અને જાણ્યું, તે ઉપરથી હું જાણે તેનાં નામ અને કામ ઉપર મોહીત પડયો અને તેનો વખાણનાર બન્યો. તેની આપખુદ સત્તા (despotic power), દુન્યા જીતવાના તેનાં લોભ માટેની તેની કાલી બાજુ તરીકે જે ઘણું બોલાયું છે અને બોલાય છે, તે બાજુએ મેલતાં, તે એક અદભુત શકિતનો માણુસ હતો. ખાસ કરી ઉદયોગ, ચપળતા, જીંદગીના ઉપયોગીપણાની બાબદના તેના વિચારો અને શબ્દો ગોર કરવા લાયક અને યાદ રાખવા લાયક છે. તે પોતાના જોસફ નામના નાહના ભાઇને અવારનવાર ઉદયોગ અને ઉપયોગી જીંદગી બાબે શિખામણ દેતો. તેની એક શિખામણ ભાઇને આ હતી કે, "ભાઇ તું જવાન ઉમરે મરણ પામે તો હું દલગીર નહિ થાઉં પણ મોટી ઉમર સુધી જીવે અને વગર કામની જીંદગી ગુજારે તો તે હું પસંદ કરૂં નહિ." તેજ મુજબ જયારે ખુદાની મહેરથી તે કીર્તિની નોકે ચહડયો ત્યારે તે એક દિવસે પોતાના ભાઇને કહેવા લાગ્યો કે "Joseph ! If father would see us" એટલે "ભાઇ જોસફ, આપણી આવી હાલતમાં આપણો પીતા આપણને જોય તો !" એટલે કે "આપણને આવી ચહડતી હાલતમાં જોઇ આપણા પીતાનું રૂહ કેવું ખુશી થાતું હશે !"

ભલા મરનારો માટે મોત, મોત નહિ પણ નવી જીંદગી છે.

જેઓએ આ દુન્યામાં ભલી જીંદગી ગુજારી હોય, તેઓ માટે મોત, કોઈ છેડો, કાંઇ અટકાવ, કોઈ તમામી, કોઇ સેવટ, કોઇ અંત નથી, પણ જાણે નવો તબકકો, નવી જીંદગી, છે. એક લખનાર કહે છે તેમ, એવાઓ માટે મોત જાણે "(નવી) જીંદગીનો દરવાજો" છે. તેઓ આ સૃષ્ટીની ગાયનરૂપી સુંદર રચનામાં શરીક થાય છે.[2]

---

૧ "Leaders and Landmarks in European History." by A. R. H, Moncrieff and Rev. H. J. Chayter (1914) Vol. I.

૨ For those who have ordered their life aright, Death is the gate of life, the entrance of the multiple note into the great music of universe ("Athœneum, May 30, 1914 p. 766.)

મરણ બાદની જીંદગીનો ખ્યાલ તે વૃદ્ધિનો ખ્યાલ.

આપણે મરણ બાદની ભવિષ્યની જીંદગી માટે તરેહવાર ખ્યાલો કર્યે છિએ. જુદા જુદા પુરૂષો તે માટે ગમે તેવા જુદા જુદા ખ્યાલો બાંધે, પણ તે સર્વની તળેટીએ એક સમજદાર આદમી જે જોઇ શકે, તે એક પ્રકારનાં દુર્ગમન યા વૃદ્ધિ (Progress) નો ખ્યાલ છે, જે કહે છે કે મરનારનું રવાન મરણ બાદ કોઇ અચળ, તદન શાંત હાલતમાં પડી રહેતું નથી, પણ આગળ અને આગળ વધારો કરે છે. વિદ્વાન પ્લેટો એ ખ્યાલ બરાબર રીતે દર્શાવે છે. તે કહે છે "કે ભવિષ્યની જીંદગી માટે આપણે સરસમાં સરસ ખ્યાલ બાંધ્યે તો તે વૃદ્ધિની એક હાલત યા તાળીમનો છે. એ વૃદ્ધિ ભુંડા ઉપરથી ભલાં તરફની અજ્ઞાન હાલત ઉપરથી જ્ઞાન તરફની વૃદ્ધિ છે."[૧]

આ મુજબ, જ્યારે મરણ બાદ પણ માણસ માટે વૃદ્ધિ સરજી છે, ત્યારે અલબતે તે આ જીંદગીમાં પણ હોવી જોઇએ. દરેક માણસે વૃદ્ધિ (Progress) એ પોતાનો મુદ્રાલેખ રાખવો જોઇએ. આજે હોય તેનાં કરતાં કાલે બેહેતર થવાની, કાલ કરતાં પરમ દહાડે વધારે બેહેતર થવાની કોશેશ, એ વૃદ્ધિની કોશેશ છે. દરેક આદમીએ પોતે પોતા માટેની વૃદ્ધિ શોધવી જોઇએ એટલુંજ નહિ, પણ આજુબાજુનાંઓ માટે પણ શોધવી જોઇએ.

મરનારનો સંકેત શબ્દ "વૃદ્ધિ" (Progress). તે માટેનાં જરૂરી કદમ યા પગલાં તરીકે સુધારો.

આ જીંદગીમાં શોધવી જોઇતી વૃદ્ધિ યા વધારો.

આ જીંદગીમાં સર્વએ વૃદ્ધિ યા વધારો શોધવાનો છે. દરેક આદમીએ પોતે પોતાનો વધારો, શોધવાનો છે, અને પોતાના વધારા સાથે પોતાની કોમનો વધારો પોતાના શેહેર યા દેશનો વધારો શોધવાનો છે. આ સબબે અવસ્તામાં એક ભણનાર અવાર નવાર વૃદ્ધિ માટે, વધારા માટે દુઆ ગુજારે છે.

આ દુન્યાના સુધારા વધારા બાબે બે મુખ્ય અનુમાનો છે:—

દુન્યાના સુધારા વધારા બાબે બે અનુમાનો.

(૧) એક અનુમાન કહે છે કે દાદારે શરૂઆતમાં માણસજાતને પેદા કર્યું ત્યારે, પેહેલાં, આદમ અથવા આદમો હજુર, તે દાદારે પ્રગટ કરેલું સત્ય (Revelation of Truth) હતું. તે સત્યની હાલતમાં પાછળથી ભ્રષ્ટ યા ખરાબ હાલત (degeneration) દાખલ થઇ, એટલે કે પેદાયશની શરૂઆતમાં આદમીઓ જેમ ખુદાતાલાએ પેદા કર્યાં તેમ, ઘણી સારી ચહડતી હાલતે હતાં, પણ પાછળથી તેઓ બીગડતાં ગયાં.

---

૧ "The best conception, which one can form of a future life is a state of progress or education, a progress from evil to good, from ignorance to knowledge."

(૨) બીજું અનુમાન એથી ઉલટું કહે છે, અને તે આ, કે શરૂઆતમાં પેદા પડેલાં આદમીઓ ઘણી ઉતરતી હાલતમાં હતાં અને પાછળથી તેઓમાં સુધારો અને વૃદ્ધિ થઇ અને તેઓ ચહડતી હાલતે આવ્યાં.

આગલા જમાનામાં ખ્રિસ્તિઓના પીર સેન્ટ પોલનાં નામ સાથે જોડાયલું અનુમાન પહેલા પ્રકારનું હતું. હાલના વખતમાં, જણાયલો વિદ્વાન સરઉવીલીઅમ રેમસે, કેટલીક હદે આ પેહેલું અનુમાન માનતો દિસેછે.[1] એવણના વિચાર પ્રમાણે પુરાણા શરૂઆતના જમાનાનો આદમી સુદ્ધ, સુધરેલો અને સત્યવાળો હતો. હાલમાં જે લોકોને આફ્રિકા, અમેરિકા વિગેરેના મધ્ય ભાગોમાં આપણે 'જંગલી' તરીકે જોઇએ છિએ, તેઓ આ પુરાણા પેહેલા ભલા આદમી ઉપરથી આસ્તે આસ્તે ભ્રષ્ટ બીગડેલી હાલતમાં આવેલા આદમીઓ છે. એઓ કહે છે કે આગલા, અસલી આદમીઓએ પુરાણા જમાનાની કેટલીક સુંદર ઇમારતો બાંધી છે. તે આદમીઓ, જો, ધારવામાં આવે છે તેમ, ધર્મજ્ઞાન વિગેરેની બાબતમાં કાચી નાદાનીઅત (infancy) ની હાલતમાં હતે, તો એવાં મકાનો કેમ બાંધી શકતે? તેઓ ધારવામાં આવે છે તેમ, ધર્મ સંબંધી વિગેરે બાબતમાં જંગલી (savage) ગણાય, તો તેઓ, તેઓનાં મકાનો ઉપરથી દિસે છે તેમ અજબ શકિતઓ (marvellous potentialities) કેમ ધરાવી શકે? જો એમ જંગલી હાલતનાં માણસો એવી શકતિઓ ધરાવતાં હોય તો હાલના જંગલી ગણાતાં આદમીઓ તે કેમ નથી ધરાવતાં? એ ઉપરથી એઓના કહેવા પ્રમાણે દિસે છે, કે આગલા વખતનાં પુરાણા અસલી પેહેલા તબક્કાના આદમીઓ સુધ્ધ અને શ્રેષ્ટ હતાં અને હાલના જંગલીઓ તેઓની પડતી હાલતના રૂપો (signs and fruits of degeneration) છે.

પારસી પુસ્તકો મુજબનું અનુમાન.

આપણા પારસી પુસ્તકો પ્રમાણે તો આ અનુમાનોમાંથી બીજું અનુમાન ખરૂ દિસે છે, કે આ દુન્યામાં વધારો અને સુધારો તબકકે તબકકે ઉતરતી હાલત ઉપરથી ચહડતી હાલત ઉપર આવ્યો છે. એ બાબતમાં, પ્રગટી કરણ (evolution) પએ દર પએ, કદમે કદમ ચાલતું આવ્યું છે. ફીર્દોસી પ્રમાણે કયોમરસ, સિઆમક, વિગેરેના પુરાણા વખતમાં જે હાલત હતી તે વૃદ્ધિની ઉતરતી હાલત હતી. તેમાંથી હોશંગ, જમશેદ, ફરેદુન જેવા સોસ્યંતોએ ચહડતી હાલત ઉત્પન્ન કરવાની કોશેશ કરી હતી. સેવટે પેગામ્બર જરથોસ્તની એ બાબતમાં વધુ ફતેહમંદ કોશેશ હતી.

બીજું આપણું ફ્રશો કેરેટિ યા ફ્રશોગર્દનું અનુમાન પણ એમ વિચાર દેખાડે છે કે આ દુન્યાના દોરના વધારા સાથે સેવટે કોઇ સોનેરી જમાનો આવશે જ્યારે સર્વ સારૂં થશે.

---

૧. જુઓ એનો વિષય. "St. Paul's Philosophy of History" in the Contemporary Review of September 1901, p. 327.

વૃદ્ધિના માર્ગમાં સુધારો એક પગઠયું: પતેત અને સુધારો.

એક આદમીએ, એક કોમે કે એક પ્રજાએ આગળ વધવું હોય, તો તેણે પોતાના માર્ગનાં એક પગઠયાં તરીકે સુધારો અખત્યાર કરવો જોઇએ. વૃદ્ધિ કાજે, વધારા કાજે એ એક જરૂરી કદમ છે. આ બાબતના સંબંધમાં આપણે "સુધારા" શબ્દને અથવા તેને મલતા આપણામાં સામાન્ય રીતે વપરાતા અંગ્રેજી શબ્દ 'Reform' ને, તેના બોહલા ઉમદા અર્થે સમજવો જોઇએ. કેટલીક વાર ફકત ફેરફાર, ખાલી ફેરફાર, સુધારાને નામે પસાર થાય છે, પછી તે ખરો સુધારો હોય કે નહિ પણ હોય. કેટલીક વાર એવા ફેરફારો, નઠારાં ઉપરથી સારા તરફના ફેરફારને બદલે, સામા સારાં ઉપરથી નઠારાં તરફના ફેરફારો હોય છે. એવા ફેરફારો સુધારાના પવિત્ર નામને બદનામીમાં આણે છે. સુધારા શબ્દનો ખરો અર્થ તમો બે રીતે સમજી શકો. એક આ કે "સારો ધારો;" કોઇ "ખોટો ધારો" હોય તેને દૂર કરી "સારો ધારો" આમેજ કરવો. બીજી રીત આ કે, જે બિગડયું હોય તેને સુધારવું તે સારો ધારો. અંગ્રેજી શબ્દ reform ને પણ તમોએ એવી રીતે સમજવો, કે જે તેનાં ખરાં રૂપ (form) થી બીગડી (de-form) થઇ ગયું હોય, તેને પાછું (re) તેનાં અસલ રૂપ (form) માં લાવવું. આ પ્રમાણે ત્યારે સર્વ સુધારો ભુંડા ઉપરથી ભલાં ઉપરની વળાણનો હોવો જોઇએ. અસલી પુરાણું જેબી કાંઈ સારૂ સાદું સુતરૂ હોય, જે જમાના થયા માફક આવતું રહ્યું હોય, જે હાલ પણ આપણને માફક આવતું હોય, તેમાં ફેરફાર કરવાની કાંઇપણ જરૂર નથી. ખરો સુધારો તે તે, કે જે હંમેશાં આગળું પુરાણું, જે પાકું અને સારૂં અને સુધ્ધ હોય, તે જાળવી રાખે, અને તે ઉપર આધાર રાખી આગળ વધે. તેજ પ્રમાણે, ખરૂં સાચ્ચું ચાલતી રીતીને વળગી રહેનારૂં મત (conservatism) તે તે, કેજે આંધળી રીતે, વગર સહમજવે, સર્વ જે પુરાણું હોય તેને વળગી રહે નહિ. તે પુરાણામાં જે ખોટું યા નઠારૂં યા ભુંડું દાખલ થયું હોય, તેને અથવા જે વખત, જગ્યા અને સંજોગો પ્રમાણે, ખોટું, નઠારૂં યા ભુંડું બન્યું હોય, તેને બદલવું જોઇએ યા દૂર કરવું જોઇએ. જે બિગડેલું હોય તેને દરૂસ્ત કરવા વિના આપણાથી આગળ વધાય નહિ, આપણી વૃદ્ધિ આપણો સુધારો શોધાય નહિ.

ધર્મ શિક્ષણ મુજબ, આપણા ભલા નીતિમાન વધારામાં જે જગ્યા પતેત જાળવે છે તે જગ્યા એક કોમ યા પ્રજાના વધારામાં સુધારો જાળવે છે. તમારા નીતિમાન વધારા કાજે, તમારા સવાબના વધારા કાજે, બેહેસ્ત તરફના તમારા માર્ગ કાજે, તમો, જે ભુલભર્યાં ગુનાહભર્યાં માર્ગમાં પડયા હોય, ત્યાંથી પાછા (પઇતી) ફરી (ઇત) તમોએ સીધ્ધા માર્ગે આવવું જોઇએ. ભુંડાંથી પસ્તાવો કરવા વગર, પતેત કરવા વગર, તમો સવાબના બેહેસ્તી માર્ગમાં આગળ વધી શકો નહિ. તેમ એક કોમ યા પ્રજા જે બિગડેલું હોય તેને સુધારવા વગર કદી આગળ વધે નહિ.

બીગાડો બે પ્રકારનો.

એક ધાર્મીક યા સંસારી રેવાજ, રાહ, યા રસમમાં બિગાડો બે પ્રકારે માળમ પડે છે. ૧ એક આ, કે જેને આપણે આરંભ કાલની યા શરૂઆતની સ્વચ્છતા (pristine purity) કહ્યે તેમાં બિગાડો થયો હોય; અસલની સફાઇમાં કાંઈ બાહરથી મેળું યા ખોટું દાખલ થયું હોય; તે કદાચ કોઇ ભુલો યા ખોટા વિચારનું પરિણામ હોય.

૨. બીજું આ કે, કોઇ બાહારથી બિગડેલું દાખલ નહિ થયું હોય, તોપણ, તે છતાં, જે અસલ પુરાંણું હોય, તે હાલના વખત, જગ્યા અને સ્થિતિ તરફ જોતાં, નહિ માફક આવતું થયું હોય, અને તેથી અણઘટતું દિસે. ત્યારે આવા બન્ને પ્રકારના બિગાડાને દૂર કરી આપણે સુધારો દાખલ કરવાનો છે. પહેલા પ્રકારના બિગાડા તરફ આપણે કોઇપણ પ્રકારની દયાથી જોવાનું નથી. પાછળા પ્રકારના તરફ થોડીક દયા અને દીલસોજીથી જોઇ આપણે તે દૂર કરવાનો છે, સબબ કે તેમાં કોઈનો વાંક હોતો નથી, પણ તે ફકત સંજોગના ફેરફારનું પરિણામ છે.

સુધારા માટે આપણો માપ (Standard) શું ?

ત્યારે સુધારા માટે આપણે શો નિયમ, શો માપ રાખવો જોઇએ ? આપણા પેગામ્બરે પોતાના જમાનામાં પોતે સુધારા માટે જે નિયમ, જે માપ રાખ્યો હોય, તે નિયમ તે માપ આપણે પણ રાખવો. આપણે આપણાં એકરારનામામાં એ બાબે ભણતાજ રહ્યા છિએ કે "યા વરનો અસ જરથુસ્ત્રો ......તા વરેનાચા તકએષાચા" એટલે "જે તરીકાનો જરથોસ્ત હતો......તે તરીકાનો હું છું."

સર્વ પેગામબરોનું કાંમ એક પ્રકારના સુધારાનું છે. કોઇ બિગાડો થયો હોય, કોઇ ખોટું ચાલુ થાયું હોય, કોઇ પુરાંણું, જે અસલ સારૂં હોય પણ તેને માટેના વિચારોમાં બિગાડ થયો હોય, ત્યારે કોઇ મહાન પુરૂષ તે બિગાડાને દૂર કરી નવું સારૂં દાખલ કરવા, સુધારો કરવા માટે પેદા પડે છે. ઇરાંનમાં પેગામ્બર જરથોસ્તની આગમચ કેટલાક ભલું કરનારા "સોસ્યંતો" પેદા પડયા હતા, કે જેઓ અવાર નવાર ઇરાંનની પુરાંણી મજ્દયસ્ની દીનમા દએવયસ્નીમાંથી જે તત્વો દાખલ થયાં હોય તેને દૂર કરતા હતા. પુરાણો મજ્દયસ્ની ધર્મ પણ જરથોસ્તી ધર્મ માફક માણસના વિચારો "કુદરત ઉપરથી કુદરતના ખાવીંદ" ઉપર લેઈ જતો હતો. પણ તેમ કરતાં કુદરતને તેની ઘટતી જગ્યા કરતાં કોઇ વધારે મોટી જગ્યા અવાર નવાર અપાતી. ખુદ અહુરમજ્દની સર્વોપરી જગ્યાની સરસાઇ કેંકે કેંહે ઓછી થવા લાગી. તેવે પ્રસંગે પેગામ્બર જરથોસ્તે આગળ પડી સુધારો કરી અહુરમજ્દી તરીકો આમેજ કર્યો. ડા૦ ગાઇગર, ડા૦ જેકસન, ડા૦ ઉવેસ્ટ જેવા આપણા ધર્મના ધર્મ—અભ્યાસીઓ આપણા પેગામ્બરને એક મોટો સુધારાવાળો ગણે છે. ડા૦ ગાઇગર કહે છે કે તુરાંની અર્જાસ્પ અને ઈરાંની શાહ ગુસ્તાસ્પ વચ્ચેની લડાઇ પેગામ્બર જરથોસ્તના આ સુધારા સબબે બરપા થઇ હતી.[1] ડા૦ જેકસન કહે છે કે પેગામ્બર જરથોસ્ત જેમ એક આત્મિક રેહેબર તેમ એક શેહેરી સુધારક" (a civil reformer as well as a spiritual guide) હતો.[2] ડા૦ ઉવેસ્ટ પણ જણાવે છે, કે પેગામ્બર જરથોસ્ત એક નવી દીન સ્થાપનાર કરતાં એક સુધારક વધારે હતો. તે કહે છે કે "પેગામ્બર જરથોસ્ત જેટલો એક તદન નવી દીન સ્થાપનાર નહિ હતો તેટલો એક સુધારક હતો, કે જેણે પુરાંણી દીનમાં જેબી કાંઇ ઘણું વાંધાભર્યું નહિ હતું તે કબુલ રાખ્યું હતું. ભલી યજદી શકિતઓને માન

(1) "Zarathushtra's Monotheism" in "Zarathushtra in the Gathas and in the Classics," translated by Dastur Darab Peshotan Sanjana p. 28 chap. III.

(2) The Cosmopolitan of January 1900 p. 352.

આપવા કાજે મજબુત હિમાયત કરી તેણે બુરી શકિતઓને રાજી રાખવાની તદન મનાઇ કીધી. તેનો કાયદો આ હતો કે, જેબી કાંઇ બુરૂં હોય, માણુસ જાતને નુકસાંન કરનારૂં હોય, તેની સાંમે થવું, અને તેનો નાશ કરવો, અને જેબી કાંઇ ભલું અને માણુસજાતનાં લાભનું હોય તેને મોહોટાઇ આપવી અને તેને માંન આપવું.[૧]

પેગામ્બર જરથોશતના સુધારાના નિયમો.

ડા૦ ઉવેસ્ટનાં ઉપલા ફકરામાં, આપણે, આપણા અવરતા પ્રમાણે, પેગામ્બર જરથોશ્તતનું સુધારા માટેનું શિક્ષણ અને તે શિક્ષણના નિયમો જોઇએ છિએ. તે આ, કે પુરાંણા વખતથી, કદીમ જમાનાથી, જે ભલું અને વાજબી અને ફાયદામંદ ઉતરી આવ્યું હોય, તેને કદી ફેરવવું નહિ, પણ વળગી રહેવું. પણ જે બુરૂં યા ભુંડું અને માણસજાતને હાનીકારક હોય તેની સાંમે પુરતાં જોશથી થવું અને તેને દૂર કરવું.

આ નિયમ જે પેગામ્બર જરથોસ્તે અખત્યાર કર્યો હતો, તે તેની પછી અવાર નવાર થોડી કે ઘણી હદે આપણા વડીલો અખત્યાર કરતા રહ્યા છે અને તે નિયમ આપણે પણ હાલ અખત્યાર કરવાનો છે. ધર્મનાં મુળ નિયમો તરફ આપણે નજર કર્યે છિએ, તો તે બાબેનાં આકીન અથવા માન્યતામાં આપણે તેઓને મુખ્ય કરી વફાદારીથી વળગી રહ્યા છિએ. અહુરમજદની હસ્તિ, તેની સર્વ શકિત, સર્વ ડહાપણુ, સર્વ હાજરી, તેનાં અમેશાસ્પંદો અને યજદો, તેનાં અશો ફરોહરો, એ સર્વ બાબેનું આપણું આકીન જળવાઇ રહેલું છે. આપણે તે પેગામ્બર સાહેબે શિખવતા મુજબ ભવિષયની જીંદગી માન્યે છિએ, અને કબુલ રાખ્યે છિએ કે આ દુન્યાની આપણી જીંદગીમાં આપણે જેવી વર્ત્તણુક ચલાવી હશે તેવી વર્ત્તણુક મુજબ આપણુને ભવિષયની બીજી જીંદગીમાં સારો નરસો બદલો મલશે. વળી આપણે આ આકીન મુજબનાં કેટલાંક મતો (doctrines) પણ મોટે ભાગે માનતા રહ્યા છિએ અને એવી માન્યતા અથવા આકીન મુજબની કેટલીક ધર્મ ક્રિયાની પધ્ધતિ (ritual) અને ક્રિયા માર્ગ કેટલીક હદે જાળવી રાખ્યાં છે. અવાર નવાર અજ્ઞાંનપણાંથી, કેટલીકવાર બાનુઓનાં અજ્ઞાનપણાંથી, આ દેશમાં આવવા બાદ કોઇ બુરી અદભુત શકિતઓને પ્રસન્ન રાખવાના વિચારો અવારનવાર દાખલ થયા છે, પણ કોમનાં વડીલો, કોમના અકાબરો, તેવા વિચારોને દાબી નાખવાને અને દૂર કરવાને કોશેશ કરતા રહ્યા છે.

---

૧ Zarathusht was not so much the founder of a totally new religion, as he was a reformer who retained as much of the prior religion as was not seriously objectionable. While strongly insisting upon the necessity of reverencing all good spirits, he strictly prohibited all propitiation of evil spirits. His law was to resist and destroy all that is evil and injurious to men and to respect and to honour all that is good and beautiful to him (S. B. E. Vol. XL, VII. Introduction p. XXVI.

રિવાજો અને ક્રિયાઓમાં થાયલા ફેરફાર.

હવે જો કે આપણે ધર્મનાં મુળ નિયમો, જેને આપણે ધર્મનાં કાયમ (stable) નિયમો અથવા તત્વો કહયે, તે સામાન્ય રીતે જાળવી રાખી શકયા છિએ, તોપણ રેવાજો અને ક્રિયાઓનાં બાબમાં ફરક પડતો ગયો છે, અને તે મોટા પાયા ઉપર. ઘણીક ક્રિયાઓ અને રેવાજો આગળ કરતાં હાલ ફેરવાયાં છે. આપણે આ દેશમાં એવા ઘણાક ફેરફારો કર્યા છે. આપણાં વંદીદાદમાં જણાવેલા કેટલા રેવાજોને આપણે કાળ, સ્થળ અને સ્થિતિ પ્રમાણે પડતા મેલ્યા છે. વંદીદાદમાં જણાવેલા કોઇક રેવાજો ખુદ ઇરાંનમાં, સાસાનીઅન જમાનામાં પણ, પડતા મેલાયલા દિસે છે. જ્યારે આપણાં ઇરાંનના ઘણા પુરાંણા વડીલો જ્યારે ખેડુતી જમાનાની સાદી જીંદગી ગુજારતા હતા, અને તેવી જીંદગી ગુજારતાં નાહના નાહના જથ્થામાં છુટા છુટાં ગાંમો યા છુટી છુટી જગ્યાઓમાં રેહતા, ત્યારે તેઓને જે કેટલાક રેવાજો અને રીતિઓ માફક આવતાં, તે જયારે તેઓ આગળ વધી વેપાર વનજથી સ્થપાયલાં મોહટાં શેહેરોમાં વસવા લાગ્યા ત્યારે તેઓને માફક નહિ આવ્યા. તેથી તેઓ તેવા રેવાજો બદલતા ગયા.

જીંદગીનાં ત્રણ તબકકાઓનાં સંબંધમાં આવા ફેરવાતા રેવાજોના દાખલા.

આપણુ માણુસ જાતની જીંદગીનાં ત્રણ મુખ્ય તબકકા છે. ૧ જન્મ, ૨ લગ્ન, ૩ મરણ. એ ત્રણનાં સબંધમાં ફેરવાયલા રેવાજોનો એકેક દાખલો લેઇએ.

(ક) પેહેલે જન્મના સંબધમાં એક દાખલો લેઓ. વંદીદાદ[1] પ્રમાણે ઘણું પુરાંણા જમાનામાં ઇરાંનમાં કોઇ સ્ત્રી મુએલાં બચ્ચાંને જન્મ આપતી તો તેણીને જન્મ બાદ ત્રીજે દિવસે એક ખુલ્લી જગ્યાએ બરસ્નુમનાં જેવાં એક પવીત્ર ગણાંતાં સ્નાનની ક્રિયામાંથી પસાર થવું પડતું. તેમ થતાં તેણી પવિત્ર થાતી અને સંસારમાં ભેલાવા લાયક ગણાતી. આપણાં વડીલોએ ઘણુ થાયું એવાં બરશનુમનો રેવાજ મુકી દીધો છે અને હાલમાં ગમે તેવા જુના વિચારવાળા કોઇ પુરૂષ પણ પોતાનાં ઘરની એવી હાલતની સ્ત્રીઓને આગલી રીતનું બરશનુમ આપવા માગે નહિ.

(ખ) લગનનાં સંબંધમાં વર કન્યા તરફની આપ લેની પુરાણાં ઇરાનની જે રાહ રીતિ હતી તેમાં આપણાં વડીલો ફેરફાર કરતા રહયા છે. દાખલા તરીકે આપણાં વડીલોએ પએવંદનામાં યા આશીરવાદમાં જણાવેલી નીશાપુરી સીક્કાનાં પ્રમાણની કોઇ આપ લે આપણાંમાં બંદ થાઇ છે.

(ગ) મરણનાં સંબંધનાં ફેરવાયલા રેવાજનાં દાખલા તરીકે અસલી અસ્તોદાંન કરવાનો રેવાજ લેઓ. વંદીદાદ[1] પ્રમાણે આપણો ઇરાંનનો પુરાંણો રેવાજ હતો કે મરનારની લાસને પહાડ ઉપર મેલી માસહારી જાનવરો પાસે, જેમ પક્ષીઓ પાસે તેમ સગ પાસે, માસનો ભક્ષ કરાવવા બાદ. તેનાં હાડકાં એકથાં કરી તે પથ્થર, યા ચુના

---

૧ ફરગર્દ ૬ ફ. ૪૯–૫૧.

યા એવા પદાર્થના બનાવેલાં અસ્તોદાનોમાં મેળવાં. આપણી પેહેલવી દાદેસ્તાંની દીની[1] પણ એ રેવાજ માટે બોલે છે. હીરોડોટસ[2] અને સ્ત્રેબો[3] પણ એ બાબે એશારો કરો છે, હવે આપણે સગ યા કુતરા પાસે આપણી લાસોનો ભક્ષ કરાવવાનું મેલી દીધું છે, અને હાડકાંઓને પથ્થરનાં યા ચુનાનાં બનાવેલા છુટાં અસ્તોદાનોમાં મેલવાનુ મુકી દીધું છે, સબબ કે તેમ કરવું કાળ સ્થલ અને સ્થીતિને માફક આવતું નથી.

નવા સંજોગોને બંદ બેસ્તા થવું. આ દાખલાઓ ઉપરથી આપણે જોઇએ છિએ કે આપણા વડીલો કેટલાક રેવાજો અને રસમો, જે આગલા જમાનાના કાલ, સ્થલ અને સ્થિતિને અનુસરતાં હતાં, તે પોતાના વખતમાં, અનુસરતાં નહિ હોવાથી મેલી દેતા આવ્યા છે. તેઓ તે રેવાજોની રૂધી (spirit) જો માફક આવતી હોય તો તેને વળગી, તેને કબુલ રાખી, તે રેવાજને તેનાં બોલે બોલના ભાવાર્થ (letter) માં તજતા આવ્યા છે. તે મુજબ આપણે તેઓના હાલના વારેસો પણ કોઇ રેવાજોમાં, તેમ કરવાની જરૂર જોઇએતો, તે મુજબ કર્યે તો તેમાં ખોટું કાંઇ નથી. અલબતે કુદરતી છે, કે આપણુને સર્વ પુરાંણાં તરફ ભાવ રહે. પણ તે પુરાંણું, તે જુનું, જો સુનું હોય, જો માફક આવતું હોય, હાંની કારક નહિ હોય, તો અલબતે તેને ચાલુ રાખવું. પણ "સર્વ જુનું તે સુનું" એમ માન્ય કરી લેવું નહિ જોઇએ. આપણે નવા સંજોગોને બંદ બેસ્તા થવું જોઇએ. જુનાને નવા સંજોગોને મલતું કરવું જોઇએ. નવા સંજોગોને મલતા થવું (adaptation), એ કેટલેક દરજજે અખત્યાર કરવાનો નિયમ હોવો જોઇએ.

(ક) કહે છે કે જયારે આપણાં શહેરમાં અને દેશમાં પહેલે હુનર ઉધ્યોગોમાં વરાળ (stean) નો ઉધ્યોગ દાખલ થવા માંડયો, ત્યારે કોઇક સાહેબો આતશ તરફના માનના વિચારથી તેવા ઉધ્યોગ તરફ ભાવ દેખાડતા અચકાતા, કે તે ઉદયોગમાં અવાર નવાર આતશ ઉપર પાણી રેડવું પડે. એવા કોઇ પુરાણા ખ્યાલને આપણે વળગી રહ્યા હતે, તો મુંબઇનાં કારખાંનાંનો ઉધ્યોગ, જેનાં ફેળાવામાં આપણી કોમે મોટો અને ફતેહમંદ ભાગ લીધો છે, તેનો એક મોટો લાભ આપણુ ખોહતે, આજે સેંકડો પારસી ભાઇઓ આગગાડીનાં અને કારખાનાનાં એનજીનો ઉપર કામ કરે છે, તેઓ તેવા ધંધાઓ વિનાંનાં રહેતે.

(ખ) બીજો દાખલો તબીબોનાં અભ્યાસનો લેઓ. આપણાંમાં હાડકાંને નસો ગણ્યો છે અને તેથી બનતાં સુધી દૂર રેહવા કહ્યું છે. એ વિચારથી જયારે તબીબોની મકતબ (કોલેજ) આપણાંમાં ઉંગડી, ત્યારે કોઇક મા બાપો પોતાના બેટાઓને ત્યાં શિક્ષણુ માટે મોકળવાને અચકાતા હતા, કે ત્યાં બચ્ચાંઓને હાડકાંઓને અડકવું પડે. પણ જો તે વિચાર ચાલુ રહેતે તો આપણા પારસી ભાઇઓ એક ઉંચ્ચા, માન ભર્યા અને માણુસ જાતનાં ભલાં માટેનાં ઉપ્યોગી ધંધાથી દૂર રહેતે, અને રોટી અને સાથે

---

૧ પુર્સેશ ૧૭ બાબ. ૧૮ આ બાબત માટે જુઓ મારૂ પુસ્તક પ.ના. ૭–૨૨ અને ૨૯૫–૩૦૬.

૨ બુક I ૧૪૦.

૩ બુક ૧૫, બાબ ૩ ફ. ૨૦.

કીર્તી ખોહતે. નસાનાં સંબંધમાં આવીને આજુ બાજુ કાંઇ અસ્વચ્છતા નહી પાંથરવી, એ ધર્મ શિક્ષણની મુળનેમ (spirit) ધ્યાનમાં રાખી એક પારસી એ ભલા ધંધામાં બીજાઓ કરતાં વધારે ભલો તબીબ બની શકે.

એકજ કાળમાં અનેક સ્થલોમાં રેવાજોમાં ફેરફાર.

કેટલીકવાર આપણે જોઇએ છિએ કે એકજ જમાનામાં, એકજ કાળ યા વખતમાં જુદે જુદે સ્થળે જુદા જુદા રેવાજો હોય છે. ત્યારે જો એવા કોઇ રેવાજને કોઇ એક સ્થળવાળાઓ છોડે, તો તેથી તેઓએ કાંઇ ખોટું કીધેલું નહિ કહેવાય. એવા કોઇક દાખલાઓ આપણે તપાસ્યે. નૌસારી આપણાં લોકોનો એક પુરાંણો કસબો ગણાય છે, અને તે ધર્મગુરૂઓના મોટા ભાગનું પુરાંણું સ્થળ છે. ત્યાના અને મુંબઇના અત્રેનાં રેવાજોમાં આપણે કેટલાક ફેરફારો જોઇએ છિએ. દાખલા તરીકે,

(ક) મુંબઇમાં પાછલી રાતનું ઉથમનું યા ધુપ સારવાની ક્રિયા કરવામા આવે છે પણ નૌસારીમાં તેમ કરવામાં આવતું નથી. ત્યાં ફકત મધ્ય રાત પછી બાજો ઇંજવામાં અને ચાહારમની બામદાદે આફ્રીનગાન કરવામાં આવે છે. તેથી જો કોઇ મુંબઇમાં કહે, કે "પાછલી રાતનું ઉથમનું કરવાનું એટલે ધુપ સારવા વિગેરેનું મેલી દેઓ," તો કોઇ કહેશે કે "આ ધણી બાપદાદનો રેવાજ મુકી દેવા કહે છે અને નવો રેવાજ પાડે છે." પણ ખરૂંતો આ છે કે અત્રે આ નવો રેવાજ પડયો છે. નૌસારીમાં પુરાંણી રીતિ પ્રમાણે તે નથી. માટે તે રેવાજને તરક કરવા કોઇ કહે તો તે ખોટું નથી.

(ખ) મુંબઇમાં પાછલા પોહરે ઉથમનું કરે છે ત્યારે તેનાં ભણુત્તરમાં સરોશ હાદોખ્ત ભણવામાં આવે છે, પણ નૌસારીમાં તે ભણવામાં આવતી નથી. કહે છે કે મુંબઇમાં પણ અસલમાં તેમજ હતું. પણ એક વખત એવી ક્રિયા વખતે ક્રિયા માટે જરૂરનાં ફુલ આવી પોહતાં નહિ, ત્યારે મીજલસના કોઇ બુજોર્ગે યા ઘર ધણીએ, મોબેદો ફુલની રાહ જોતાં અમથા બેસી રહે તેને બદલે, "સરોશ હાદોખ્ત" ભણવા કહ્યું. તેમ કરવામાં આવ્યું અને ત્યાર પછી તે દાખલાની નકલ કરી બીજે ઠેકાણે પણ એ ભણતર ભણવામાં આવ્યું અને પછી આસ્તે આસ્તે, તે ક્રિયાના એક ભાગ તરીકે હંમેશનું દાખલ થઇ રહ્યું. હવે જો કોઇ હાલમાં કહે કે "ભાઇઓ! આ અસલની રીતી પ્રમાણે જરૂરી ભણતર નથી, માટે તે નહી ભણે તો ચાલે," તો તેના ઉપર અજ્ઞાનપણે બંદગીઓ ટુકી કરવાનું આળ મેળવામાં આવે. પણ તેમ કરતાં ભુલી જવામાં આવે કે નૌસારી, જે ખુદ પુરાંણું પારસી મથક છે, ત્યાં તે ભણતર ભણવામાં આવતું નથી.

(ગ) મુંબઇમાં એક પારસી જો ગલાસમાં પાણી, શરાબ, યા ચાહ પિએ, તો તેણે રૂમાલ યા કપડાંનું કોઇ પેવંદ લેઈ પીવાનો રેવાજ છે યા હતો. તેમ પેવંદ નહિ લે તો તેણે હાથ ધોવો જોઇએ. નૌસારીમાં તેમ મુદલ નથી. ત્યાં પેવંદ લેવાની યા હાથ ધોવાની મુદલ જરૂર ધારવામાં આવતી નથી.

(ઘ) જા એ જરૂર યા હાજતે જઇ આવ્યા પછી અત્રે મુંબઇમાં કોઇ વાસણને હાથ લગાડવો, તો કપડાંના પેવંદથી હાથ લગાડવો, એવો રેવાજ હતો યા છે. પણ

નૌસારીમાં તેમ નથી, તે વાજબી છે, સબબ કે તમારા કોઇ ખરાબ હાથ છિદ્રવાળાં તમારાં કોઇ વસ્ત્રને લગાડો, તેનાં કરતાં ધાતુંનાં વાસણને પાધરો લગાડો, તો તેમાં અસ્વચ્છતા ફેલાવાનો થોડો સંભવ છે. આ છેલ્લા બે રેવાજો નહિ પાળનાર અજ્ઞાનપણે કદાચ અ–ધર્મી ગણાય. પણ તેમ બનવું નહિ જોઇએ.

આ અને એવા એકજ કાલમાં અનેક સ્થલોએ ફેરવાયલા રેવાજોનો ધીરજવંતો વિચાર દેખાડે છે, કે એવા રેવાજોની બાબતમાં સર્વએ ધીરજ અને શહનશીલતાથી જોવાનું છે. તે રેવાજો તરફ તેની નેમ (spirit) ની નજરે જોવાનું છે, નહિ કે હરફેહરફ (letter) ની નજરે. તેવા રેવાજોમાં ફેરફાર થાય તેમાં ગભરાવાનું કે કાંઇ ખરાબી થવાનું માનવાનો કોઇ પણ સબબ નથી.

પુરાણાં તરફ માન અને સહુન સીલતા. ફેંકી દેવાતા રેવાજો.

જેમ જુના વિચારવાળાઓએ એમ કોઈ ફેરવાતા વિચારો, રેવાજો, રાહરસમો ઉપર, વખત, જગ્યા, અને સંજોગો જોઇ ધીરજથી નજર કરવાનું છે અને જયાં ફેરફારો જરૂરી દીસે ત્યાં કરવાનું છે, તેમ, બીજા હાથઉપર, નવા વિચારવાળાઓએ પણ, વાજબી જુના રેવાજો તરફ માનથી, સહનશીળતાથી ધીરજથી જોવાનું છે અને ફેરફારો કરવાની ઉતાવળ અને હોંસમાં, જુનાં અઘટતાં યા હાનીકારક સાથે, ઘટતું, વાજબી, અને ફાયદાકારક પણ ઘસડાઇ નહિ જાએ તેની કાળજી રાખવાની છે.

અલબત્તે આપણે આપણા હાલના જમાનામાં વિદ્યા એલમ હુન્નરમાં આગળ વધ્યા છિએ. પણ તેથી આપણે કોઇ પ્રકારે ગુમાની બની સર્વ પુરાણા તરફ–પછી ભુરાં કે ભલાં તરફ ઉતાવળા થઇ અપમાન યા તુચ્છકારની નજરે જોવાનું નથી. લોર્ડ મોર્લીની થોડુંકપર પ્રગટ થયલાં લખાણ (Notes on Politics and History) નો તપાસ લેતાં તેવણના કોઇક થાવકા વિચારો ઉપર બોલતાં એક લખનાર કહે છે તેમ, આપણો હાલનો જમાનો પાછલો જમાનો છે, તેથીજ તે સર્વપ્રકારે આગલા કરતાં ચહડતો હોવો જોઇએ, એવું ગુમાન ગેર વાજબી છે આગલા જમાનાના સુધારાએ આપણને ઘણું ભલું આપ્યું છે. તે ભલાં ને જાળવી રાખી તેનો ટેકો લેઇ, આપણે આગળ વધવાનું છે. એક રેવાજ ફકત તે આગલા જમાનાનો છે, તેથી તેને ફેંકી દેવો નહિ જોઇએ. એમ સર્વ રેવાજોને મરવા દેવાથી આપણે વૃદ્ધિમાં. સુધારા વધારામાં, આગળ વધવા તે બદલે પછાત પડયે છિએ. કેટલુંક ભલું, જે આગલા જમાનાથી આપણને આયતું વારસામાં મળેલું, તે આપણે ગુમાવી દીએ છિએ. [1]

---

૧ "It is surely the height of arbitrariness to assume that we are wiser merely because we are later, or that the civilizations, which have perished therefore deserved to perish. There is a retrosgression as well as progress in history, and Tel-el,Amarna, Susa and Knossos should teach us that the extinction of a culture may cost the human race very dear and compel it to learn many things in religion, jurisprudence, and art all over again before it can take up the thread of "Progress" at the point to which the displaced peoples had brought it. (J. H. Morgan નો વિષય "Lord Morley; Reflections" in 'The Nineteenth Century and After" of March 1904, p. 550).

કોઇ બીન જરૂરી જુનાં સાથે સુનાં જેવું જુનું ઘસડાઇ જવાના જોખમો.

કોઇ માઠાં સાથે, કોઇ નઠારાં સાથે, કોઇ ભુંડાં સાથે, ભલું પણ, સારૂં પણ, રૂડું પણ રખેને ઘસડાઇ જાય, તે માટે આપણે ઘણી કાળજી રાખવી જોઇએ. એવું કાંઇ ભલું ઘસડાઇ જતું જોવાના આપણને કોઇક દાખલાઓ મળે છે. તે ઉપર આપણે જરાક નજર ફેંકયે.

અજીથું ખાવું પીવું.

(ક) આપણો પુરાંણો ભલો રેવાજ છે, કે કોઇની સાથે ખાવું, તો ઉંચેથી ખાવું; જો મોંહોડાંમાં હાથ ઘાલી ખાવું યા અજીથીને ખાવું તો જુદું ખાવું. તેમજ એક વાસણમાંથી એકથી વધુએ પાણી પીવું, હોય તો ઉંચેથી પીવું; નહિતો કે જુદાં જુદાં વાસણમાંથી પીવું. આ તનદરૂસ્તીના કાયદાને અનુસરતો ભલો રેવાજ છે. પણ કોઇ કહેવાતા સુધારાના કોઈ વિચિત્ર વિચારથી, એ રેવાજ મોળાનો જાય છે, અને એકમેકનાં ગલાસમાંથી પાણું પીવાય છે, બલકે તેમાં એક પ્રકારની મિત્રાચારી યા પ્રીતિ ગણાય છે. જ્યારે આપણે એ પુરાંણો ભલો રેવાજ મેલી દઇએ છિએ, ત્યારે યુરોપ જેવાં સુધરેલાં અને સુધરતાં દેશ તરફથી, આપણને તે સામે જાણે સાવચેતીનાં રણસીંગડાંનો અવાજ મળે છે. કહે છે, કે ત્યાં જરૂરનું ધારવામાં આવે છે કે સ્કુલે જતાં સર્વ બાળકોએ પાણી પીવા માટે પોતપોતાનાં પ્યાલાં લાવવાં કે એકજ કપમાંથી બીજાંઓ નહિ પીએ. એમ પાધાથી ખઈ જેવા ઉડતા રોગ એકને મોંહોડેથી બીજાંને ઉડવાનો સંભવ રહે છે. તે એમ જુદાં વાસણમાંથી પાણી પીતાં નહિ બને, એ બાબે તંદરોસ્તી સંબંધી પ્રગટ થતાં એક ચોપાન્યાંમાં આપણે તાકીદ જોઇએ છિએ.[1]

(ખ) સુવાવડી સ્ત્રીઓથી દૂર રેહવું.

આપણામાં રેવાજ હતો અને કેટલીક હદે છે, કે સુવાવડી સ્ત્રીઓના સંબંધમાં બીજાઓએ નહિ આવવું. એ ધાર્મીક રેવાજ તુટતો જાય, તો તેમાં તે સુવાવડી સ્ત્રીની તેમજ એવી બીજી સ્ત્રીઓની તનદરોસ્તીને જોખમ રહે છે. એવી નાજુક હાલતમાં સ્ત્રીઓએ બહારથી, કોઇ જંતુઓ મારફતે, પોતે એકાદ પ્રકારની સુવાવડની તાપના બીજો અખત્યાર કરવાનો સંભવ હોય છે. કોઇ તનદરોસ્ત સુવાવડી બાઇને તમો બેદરકાર રીતે અડકો, પણ તમો જાણતાં નહિ હોવ કે તમો તમારાં શરીર ઉપર એક યા બીજી રીતે કેંઠથી સુવાવડની તાપ (puerperal fever)નાં જંતુઓ ધરાવતા હોય. તેથી તમો અજાણપણે

---

૧ "**Individual drinking cup for children.** An educational journal contains a warning against the common drinking cup in school, as a means of infective contact. The children should be instructed to provide themselves with individual drinking cups. Parents must be given to understand that if the child does not have a drinking cup. it will not be possible to drink in school. The mouth of every consumptive contains the germs of the disease, and the transference of these germs from the sick to the healthy child by means of the common drinking cup is tne easiest accident possible,." (Good Health of September 1905).

તેણીને તે જંતુઓ આપો અને તેણીને માટે બીમારી આણો અથવા તો, જો તે બાઇ પોતે એવી બીમારી ભોગવતી હોય, તો તે બીમારીનાં બીજો તેણીને અડકી, તમો તમારાં કપડાં વિગેરેમાં આંમેજ કરી આજુ બાજુ ફેલાવી, કોઈ બીજી એવી હાલતની બાઇને આપી તેણીને જોખમમાં નાંખો. હવે કહે છે કે એવી સુવાવડી બાઇની સારવાર કરનાર કોઇ બેદરકાર તબીબો બેદરકારીથી એક યા બીજી સ્ત્રીઓને અડકી એમ બીમારી પાંથરે છે. જ્યારે યુરોપ જેવા દેશમાં એમ ફર્યાદ છે, ત્યારે અતરે પણ તેમ બને તેમાં નવાઈ નથી. કહે છે કે ઇંગલાંડ અને ઉવેલ્સમાં દર સાલ ૪૫૦૦ સ્ત્રીઓ સુવાવડી મરણ પામે છે. એઓમાંથી નજદીક સેંકડે ૭૦ ટકાનાં મરણો તબીબોની બેદરકારીથી નીપજે છે. તેઓ ધંધાને માટે એક સ્ત્રી આગળથી બીજી સ્ત્રી આગળ જતાં, ઉતાવળમાં પોતાનાં હાથ વિગેરે બીજી સ્ત્રીને અડકવા આગમચ સાફ કરતા નથી. એ બાબે એક અંગ્રેજી પુસ્તકમાં ભય દેખાડયો છે.[1]

મરણનાં સંબંધના સુભ રેવાજો.

મરણના સંબંધમા આપણા પુરાંણા રેવાજો જે વંદીદાદ વિગેરેમાં ફરમાવ્યા છે, તે છોડી દેવામાં કાંઇક જોખમ છે. તેના સંબંધમાં મરહુમ પ્રો૦ દારમેસ્ટેટે એ વાજબી રીતે કહયું છે કે "સ્વચ્છતા ધર્મપૃપણાથી બીજો દરજ્જો ભોગવે છે, એ સિદ્ધ વાકય તદન જરથોસ્તી વાકય છે, આ ફરક સાથે, કે જરથોસ્તી ધર્મમાં તો સ્વચ્છતા એ ખુદ ધર્મપૃપણું પોતે છે."[2] એટલે સ્વચ્છ રહેવું, એ જાણે ધર્મ પાળવા બરાબર છે. આગળ ચાલતાં એ વિદ્વાન કહે છે કે આપણા મરણના રેવાજો તે અરોગ્યતા શાસ્ત્ર (Hygiene)ના આ બે શબ્દોમાં સમાઇ જાય છે, કે રોગના મધ્ય બીંદુને છુદું પાડવું અને તેનો નાશ કરવો."[3]

આ મુજબ આપણા મરણની લાસની વ્યવસ્થાને લગતી ક્રિયાઓની નેમ સ્વચ્છતા જાળવવાની અને રોગના ફેલાવો અટકાવવાની છે. મરણ નિપજવા બાદ થોડાક વખતમાં લાસથી દૂર રેહવું, લાસને અવલ મંજલ પોહોંચાડવા બાદ ઘરનાંઓએ નાહીધોઇ

---

૧. " It is now generally agreed, that puerperal fever is infectious, always depending upon the introduction of microscopic organisms from without. . . . In England and Wales 4,500 women die every year in childbirth. According to the most reliable statistics about 70 per cent. of this mortality is due to puerperal fever. . . . . Almost the whole of this mortality might be avoided. . , . Our private practitioners are often overworked, and consequently apathetic. They are subject to no inspection. . . . Under these circumstances, the results which we actually find are not surprising (Paper on "Perils of Maternity" in "Nationalization of Health" by Havelock Ellis p. 125, 131, 134-34, 135-36.)

૨. " L'axiome " Cleanliness is next to Godliness," sarait tout à fait Zoroastrien, avec cette différence que dans le Zoroastrisme, Cleanliness est un forme même de Godliness " (Zend Avesta Vol. II, Introduction. p. x.)

૩. Les cérémonies funéraires. . . . . se résument en deux mots; —deux mots d' hygiéniste: isoler le centre d' infection, détruire ce centre (Ibid p. XII).

સ્વચ્છ થવું, બીજાઓએ શરીરનાં ઉંઘાડા ભાગો, જેવા કે હાથ મોહોડું, ધોઇ સાફ કરવા, વિગેરે, એ સર્વ ભલી નેમ ધરાવે છે. કોઇ ફેરફારોની ઝુમમાં એઓ તરફ ધીલી દોરી દેખાડવામાં આવે, તે પસંદ કરવા જોગ નથી. મર્કી યા કોલેરા જેવી ઉડતી બીમારી વેળા, આપણું તંદરેસ્તી ખાતું, જે ફરમાનો બહાર પાડે છે, તે એવા કોઇ તંદરેસ્તી જાળવવાના પુરાંણાં રેવાજોનું વાજબી પણું દેખાડે છે. એવા એક પુરાણા રેવાજની યાદ, હાલમાં, આપણાં હેલ્થ ઓફીસર કોલેરા જેવી બીમારી વેળા, સાહુચેતીના જે ઉપાયોનું સુચીપત્ર બહાર પાડે છે, તે ઉપરથી મળે છે. કેટલીક સુચનાઓમાં તેવણની એક સુચના આ છે કે "ખાણું ખાવા આગમચ હાથ ધોવા." આ આપણો પુરાણો રેવાજ છે, કે જમવા આગમચ હાથ ધોવા. બર્શનુમવાળા કોઇક મોબેદ સાહેબો હજુર તે પાળે છે અને તેઓનાં કોઇ ધાર્મીક જમન વેળા પેહેલે સર્વના હાથ ધોવરા-વવાનો રેવાજ હજુર ચાલુ છે.

મો. રેનાં જેવા કાર્યસાધક સુધારા-વાળાના ચેટવણી-ના શબ્દો.

શેઠ ખ. રૂ. કામાની બાજના આજના જેવા પેહલાજ પ્રસંગે, મેં એવણની સરખામણી ફ્રાંસનાં જાણીતા ફીલસુફ રેનાં સાથે કરી હતી. તે સરખાંમણીમાં એક આ હતી, કે બન્ને બાંધણી રચતા (constructive) સુધારાવાળા હતા, નહિ કે ભાંજફોડ કરતા (destructive). તેઓ સઘળું પુરાંણું તે ભુલભર્યું હોવું જોઇએ, એમ માન્ય કરી સર્વ પુરાંણાને ફટકો લગાડનારા નહિ હતા. શેઠ ખ. રૂ. કામાના સંબંધમાં મેં એક દાખલો આપ્યો હતો, કે હાલ આપણામાં મરનારોના બાજરોજગારો કરવામાં આવે છે, તેની કોઇક રાહરીતિ, યા રસમો વિરૂધ્ધ એવણ વિચાર ધરાવતા, અને તેના ખરચ, માન્યત્તા, વિગેરેની બાબતમાં સુધારો કરાવવા માગતા હતા. પણ તેવણ બાજરોજગાર કરવા, એ સુભ કામ છે, એમ સમજી અને માની, ખુદ એ રેવાજની સાંમે નહિ હતા. આ સબબે જ્યારે પારસી કોમે પારસી પંચાએતના ત્રસ્ટીઓની આગેવાની હેઠળ બાજરોજગારના ત્રસ્ટો કાયમ રાખવા બાબે નામદાર સરકારને અરજી કીધી, ત્યારે એવણ પોતાના કોઇક મિત્રોની અજાયબી વચ્ચે, તે માટેની પેહેલી દરખાસ્ત કરવાને હિમ્મતથી ઉભા હતા. તેવણનું કેહેવું આ નેમ મુજબનું હતું, કે "લોખંડના સળ્યા ઉપર કાટ ચહડયો હોય, તો તે કાટ કહાડવાની આપણે કોશેશ કરવી જોઇએ, અને નહિ કે સળ્યો ભાંજી નાખવો જોઇએ" હવે મો. રેનાં, જેની સાથે એવણની મેં સરખામણી કરી છે, તે પણ આવો બાંધણી રચતો સુધારક હતો, અને એવોજ વિચાર ધરાવી તે સાહુચેતીના શબ્દો કહેતો. જેમ શેઠ ખ. રૂ. કામાએ પોતાનાં પેગામ્બર જરથોશ્તની જીંદગીનું જરથોશ્તનામું રચ્યું હતું, તેમ મો. રેનાએ પોતાનાં પેગામ્બર જીઝસની જીંદગીનું પુસ્તક (Vie de Jesus) ૧૮૬૩ માં રચ્યું હતું. રેનાં ખ્રિસ્તિ ધર્મના સુધારા બાબેના પોતાનાં છુટા અને આગળ વધેલા વિચારોને લીધે એક જાતના પાખંડી મતવાળો (heretic) ગણાતો હતો. તોપણ, પોતાના ગમે તેવા છુટા આગળ વધેલા વિચારો છતાં

તે પુરાંણા વિચાર આચારો તરફ માનની નજરથી જોતો અને જોવાને સર્વને સાહુચેત રાખતો. એક લખનાર કહે છે તેમ તે જુનાં અને નવા વિચારવાળાઓની વચ્ચે રહી કામ કરતો,[૧] અને પુરાંણા તરફ માનથી જોવાને કહેતો.[૨] તે કહેતો કે "હું પુરાંણા કાળને ચાહુ છું. પણ ભવિષ્યની અદેખાઇ કરૂ છુ."[૩] એટલે કે "ભવિષ્યનાં જમાનામાં ભલા ફેરફાર સાથે વધારો થવાની હું આશા રાખું છું, તે છતાં હું પુરાંણો કાળ, જેણે આપણને ઘણું ભલુ આપ્યુ છે તેને ચાહું છુ." એવા ખ્યાલ સાથે તે ચિંતા રાખતો, કે હાલમાં કેટલાંક નઠારાં સાથે સારાંને પણ ફેંકી દેવાય છે. તે કહેતો કે "મને ચિંતા છે કે ૧૯મી સદીએ રદી ટોપલીમાં બેદરકારીથી જે કેટલાક ભલા વિચારો ફેંકી દીધા છે, તે તે ટોપલીમાંથી વિણી કાહાડવાનું કામ ૨૦ મી સદીનું થઇ પડશે.

પુરાંણાં તરફ માન ધરાવવા માટે મેક્ષમુળરનાં થોડાક ઠાવકા શબ્દો.

જુના રેવાજોના સંબંધમાં મરહુમ પ્રો. મેક્ષમુળર જે કહી ગયો છે તે આપણે યાદ રાખવાનું છે, કે "પુરાંણી દુન્યાનાં કાયદાઓ અને રેવાજોમાં દરેક ચીજની તલેગીએ કોઇ કારણ હોય છે, જો કે આપણને તે ગેરવાજબી દેખાય." આજની ચિન્હ રચનામાં આપણે એવાજ પ્રકારનું કોઇ પુરાંણું ડહાપણ જોઇએ છિએ. એ બાબે એક લખનાર કહેછે કે "આજની ચિન્હ રચના ગઇ કાલનુ ગંભીર આકીન જાળવી રાખે છે. ઘણાક થોડા પુરાંણાં જમાનામાં આપણી વર્ત્તણુકને ઘતતો માર્ગ આપવા કાજે જેબી કોઇ સાંધન પ્રેરણાં આપનાર આવશ્યક નેમ ધરાવતું હતું તે સાધન પોતે અશકત અને નહિ-કામ કરતું થવા છતાં તે વર્ત્તણુંક, જેને તેણે પ્રેરણાં આપેલી, તેમાં જળવાઇ રહ્યું છે"[૫] એટલે, "આપણે પુરાંણી રાહ રસમો અને આકીનો, જો કે તેઓ હાલમાં કામ કરતાં ન હોય અને બીન જરૂરી થઇ પડયાં હોય, તોપણ, તેઓ તરફ માનથી જોવું જોઇએ, સબબ કે હાલની વર્ત્તણુકને તેનું રૂપ આપવામાં તેઓનો રૂડો હાથ હતો"[૬]

---

૧. He "mediated between the old school and the new."

૨. He pleaded for a more reverent attitude towards the past (The Nineteenth Century and After" of March 1914, p. 550.)

૩. "J' aime le passé, mais, je porte envie à l' avenir" (Ibid p. 551.)

૪. "I fear that the work of the twentieth century will con·ist in taking out of the waste basket a multitude of the excellent ideas which the nineteenth century has heedlessly thrown into it."

૫. "There is reason at the bottom of everything however it seems unreasonable to us, in the customs and laws of the ancient world." (Max Muller's science of Mythology.)

૬. "The symbolism of to-day preserves the serious belief of yesterday, and what in an age, more or less distant, was a vital motive inspiring an appropriate course or conduct survives in the conduct it has inspired long after it has itself ceased to be active and powerful."

આપણુ સર્વએ વખત સાથે વહેવાનું છે, વખતને અનુસરીને ચાલવાનું છે. પેલી ફ્રેંચ કહેવત છે તેમ, "આપણુ દરેકમાં અલબતે ચાલુ સદીનો, એટલે તેના વિચાર આચારના રાહનો, કાંઈ અંશ હોય છે (on est tojours un peu de son siécle)." પણ એમ વખત પ્રમાણે ચાલતાં, વખત સાથે વેહેતાં, હાલના વખત પ્રમાણે ચાલી અને વહી, ભવિષ્ય તરફ જતાં, ભુતકાળને વીસરવાનું નથી, તેની સાથે છુટા છેડા કરવાના નથી.

સલંગ જારીપણું અને વૃદ્ધિ. (Continuity and Progress)

ખરો વધારો પછવાડેના જમાના તરફ જોઇ, તેની સાથેનો સંબંધ જાળવી, આગળ વધવામાં છે ? એક લખનાર કહે છે તેમ, "ખરો મજબુત કદમનો સુધારો તે છે, કે જે મધ્ય માર્ગ લે, અને નહિ કે નવો ફેરફાર એકદમ ના પાડે, કે નહિ નવા ફેરફારને એકદમ માન્ય કરે." [૨] મરહુમ મો. રેનાએ વાજબી રીતે કહયું છે કે "સુધારો વધારો સોધનારા ખરા લાયક પુરૂષો તેઓ છે, કે જેઓ સુધારા તરફની કુચ શરૂ કરતાં ગુજર પામેલા જમાના માટે ઘણું માન ધરાવતા રહે. હાલમાં આપણે જે કર્યે છિએ, હાલમાં આપણે જે છિએ, તે એક સદીનાં પુરાણાં કામનું પરિણામ છે" [૩] એક લખનાર સાર કાહાડે છે તેમ, "એક સાચ્ચો સુધારક પુરાણી રાહરીતિને પસંદ કરનારો હોય છે," [૪] તે કાઇ જુની ચીજનો નાશ કરવાને સરજાયલો નથી, પણ કોઇ કામ બજાવવાને સરજાયલો છે. તે જુના મજહબ યા વિચાર આચારનો બેહેતર ભાવાર્થ રજુ કરે છે. તે આગલા વખતનાંમાંથી હાલનાને પ્રગટ કરી, ભવિષ્યનાને છુટુ કરે છે. એક સાચ્ચો સુધારક મોતાં મનનો હોય છે. [૫]

---

૧. "The principle of combining *continuity* and *progress* is one which underlies all sound development."

૨ "The mean between the extremes of too much stiffness in refusing and too much easiness in admitting variation."

૩ Les vrais hommes de progrés sont ceux qui ont pour point de départ un respect profond du passé. Tout ce que nous faisons, tout ce que nous sommes, est l'aboutissant d'un travail séculaire."

૪ "The true Reformer is the lover of the ancient ways (Idealism, as a practical Creed" by Dr. Henry Jones p. 39.)

૫ The successful founder of a new régime has always been the devotee of the old. He has been a more ardent disciple and a deeper lover of the ancient ways than others. . . . He has come not to destroy, but to fulfil. He brings to light the better meaning of the ancient faith, and by evolving the present from the past sets free the future. . . . The true reformer is always a generous spirit. So far from feeding on the errors of his time, or condemning its institutions, he takes their part against their lower-selves and declares war only against their corruption. (Ibid p. 63.).

ત્યારે ઉપલા દાનાવોની ડાહી ડાહી શિખામનો માન્ય કરી આપણે સુધારો વધારો કરવો જોઈએ અને આપણાં પેગામ્બરનાં શિક્ષણ મુજબ અમલ કરવા કાજે આપણે નીચલા નિયમો અખત્યાર કરવા જોઇએ:

(ક) ભવિષયકાળ તરફ જોતાં ભુતકાળને માન આપતાં રેહેવું. આપણા બાપદાદાઓના વખતના ઘણાક વિચારો યા રેવાજો હાલના સંજોગોમાં આપણે અખત્યાર કર્યે નહિ, પણ તે છતાં, આપણે તેમાં ઘણુંક, તેઓના જમાનાને માફક આવતા વિચારો તરીકે, વખાણવા જોગ જોઈએ. [૧]

(ખ) નવી સચ્ચાઇઓ, નવા ભલા વિચાર, આચારો યા રેવાજો બેલાશક અખત્યાર કરવા, પણ તેમ કરતાં જે આગલા ભલા હોય તેઓને ત્યાગ કરવા નહિ.

(ગ) જેમ જુનાંમાં તેમ નવાંમાં સારૂં યા ભલું શું છે, તે તપાસી તે ઉપર વિચાર કરી કાંમ લેવું.

સુધારો અને વૃદ્ધિ.

આપણે કહ્યું, કે આપણાંમાં જે બિગડયું હોય, પછી તે અસલની સ્વચ્છતા ખોઈ બિગડયું હોય તેને, યા જે વખત, જગ્યા અને સ્થિતિના સબબે બિગડેલું યા નહિ માફક આવતું થઇ પડયું હોય તેને, સુધારવું એ બરહક છે. પણ આપણી પોતાની યા કોમની વૃધ્ધિ સોધવા કાજે આપણે બીજા સંજોગો તરફ પણ જોવાનું છે. આપણને જે કાંઇ બિગડેલું હોય તેને સુધારવાનું છે, એટલુંજ નહિ, પણ જે સુધરેલું હોય, સારૂં હોય, તે જો વધારે સારૂં થતું હોય, બેહતર થતું હોય, તો તે માટે પણ કોશેશ કરવી જોઇએ. એક કોમે પોતાની વૃધ્ધી સોધવા કાજે, પોતાને હરોળમાં રાખવા કાજે જે બિગડેલું હોય તેને સુધારવાનું છે, એટલુંજ નહિ, પણ જે સારૂં હોય તેને વધારે સારૂં કરવાનું છે. એ જેમ દરેક પુરૂષ માટે તેમ કોમ માટે ચહડતીનો માર્ગ અખત્યાર કરવા સમાન છે.

વૃદ્ધીની બાબત ઉપર સર ઓલીવર લોજ.

જેમ સુધારો ધીમે કદમે, પાછલાં તરફ માન ધરાવી, પાછલાંમાં જે સારૂ હોય તે જાળવી રાખી કરવા માટે, આપણે મો. રેના જેવા એક નવામાં નવા વિચારો ધરાવનારના, એક રીતે પાખંદ (heretic) મત ધરાવનાર ગણાતા પુરૂપના વિચારો અને શિખામણો સાંભળ્યાં, તેમ, વૃદ્ધી સોધવા અને તેમ સોધવા કાજે જુંનાને સુંના સમાન ગણી હમેશાં નહિ વળગી રહેવા માટે, તે જુંના તરફ એક પ્રકારનો પ્રેમ ધરાવનાર વિદ્વાનનાં વીચાર અને શિખામણ તપાસ્યે. સર ઓલીવર લોજ કેટલાકોને મનથી એવા એક પાછલા પ્રકારનો પુરૂષ ગણાય છે. તે શેઠ ખ. રૂ કામાનો માનીતો લખનાર હતો. તે જેમ હાલના જમાનાનો પેહેલી પંકતીનો શાસ્ત્રી (scientist) ગણાય છે, તેમ તે કેટલાકોને મનથી જુના વિચારનો ગણાય છે. તે વિચાર આચારે કેટલીક હદે થીઓસોફીસ્ટ મતનો છે. ગુજરેલાંઓ

---

૧ cf. "We owe it as courtesy to our fathers to admire where we will not imitate, and to bow where we will not pray."

સાથના પેગામોના વેહવારમાં તે માને છે. એ વિદ્વાન, જેને તેના એવા વિચારોને લીધે કોઇક, તે પેહેલી પંકતીનો શાસ્ત્રી હોવા છતાં, જુના વિચારોની છાવણીનો માને, તે પોતાના વિચારવાળાઓને વખત પ્રમાણે આગળ વધવાને કહે છે અને સુધારા માટેની વાજબી સુચનાઓ કરે છે. તે "સુધારાઓ માટેની સુચનાઓ" (Suggestions towards Reform), એવા પોતાના એક વિષયમાં, હાલના આગળ વધતા જમાના (progressive age) માં માણસ પોતાના આકીનને કોઇ જંજીર સમાનના બીન જરૂરી જુના વિચાર સાથે જોડે, તેને વખોડી કહાડે છે. કોઇ પણ જુના વિચાર યા રેવાજને ફેરવવો નહિ, એ ખ્યાલને તે વેહમ ગણી નાપસંદ કરે છે, અને જણાવે છે, કે તે દર્યાની તલેટીએ છુપાયલા એક ખડક (a submerged rock) સમાન છે, કે જેને આપણા વધારાની કીસ્તી એકાએક અડકી પડવાનો સંભવ છે. [1]

પ્રો. મેક્ષમુલરનો સવાલ અને તેનો જવાબ.

મરહુમ પ્રોફેસર મેક્ષમુલર પોતાના એક પુસ્તકમાં અજાયબી દેખાડે છે, કે કરોડોની પારકી વસ્તી વચ્ચે રેહનારા મુઠ્ઠીભર જરથોસ્તીઓ, આસરે એક લાખ જરથોસ્તીઓ, તરેહવાર ખેંચાણો વચ્ચે, અને તેમાં ખ્રિસ્તિ પાદરીઓનાં પોતાના ધર્મ તરફના ખેંચાણ વચ્ચે, પોતાના પુરાણા ધર્મને આજસુધી કેમ વળગી રહયા છે? [2] એ વિદ્વાન કહે છે કે (૧) એક તો આ કે પારસી ધર્મે પોતાનું પુરાંણું ઇરાંનનું વતન છોડયું છે. (૨) પારસી કોમની કોઇ રાજદ્વારી સત્તા યા

૧ History is familiar enough with obsolete repealed Statutes. Why should the Statutes which regulate so vital a thing as the professed National Religion alone be free from reconsideration and amendment? If non-alteration be regarded as necessitated by some theory,—that theory is a superstition; the only reason for rigid adherence to fixed forms is the practical danger of licence and unsettling of faith that might result from freedom. That is a point of policy on which it is possible for reasonable people to take opposite sides, at any particular juncture or crisis; but it will generally be admitted that a faith dependent on blinkers and fetters for its maintenance is not likely in a progressive age to last many generations. Anchorage to a submerged rock is not safe amid rising waters." ("Man and the Universe" by Sir Oliver Lodge 2nd ed p. 97.)

૨ "Here is a religion, one of the most ancient of the world, once the state religion of the most powerful empire, driven away from its native soil, deprived of political influence, without even the prestige of a powerful or enlightened priesthood and yet professed by a handful of exiles—men of wealth, intelligence and moral worth in Western India—with an unhesitating fervour such as is seldom to be found in larger religious communities. It is well worth the earnest endeavour of the philosopher and the divine to discover, if possible, the spell by which this apparently effete religion continues to command the attachment of the enlightened Parsees of India, and makes them turn a deaf ear to the allurements of the Brahmanic worship and the earnest appeals of the Christian missionaries." (Paper on "The Modern Parsis" in The Chips from a German Worshop Vol. I, p. 164.

લાગવગ (political influence) નથી, કે જે મારફતે ધર્મ અને આકીનને ટેકો મળે. (૩) નથી તેનાં ધર્મગુરૂઓ કોઇ સત્તા ધરાવનારા યા ભણેલા, કે જેઓ બેહેદીનોનું ધર્મ તરફ દીલ ખેંચેલું રાખે. (૪) વળી પારસીઓ હિંદના પારકા મુલકમાં લખો અને કરોડો પારકી દીનવાળાઓની વચ્ચે મુઠ્ઠીભર છે. (૫) વળી તેઓ કોઇ અજ્ઞાન કે મંદ શક્તિના લોકો નથી, કે જેઓ કોઇ આંધળાં આકીનથી દીનને વલગી રહે, પણ ચતુર, તવંગર અને નીતિવાન છે. આ સર્વ બાબતો, કે જે એક કોમને પોતાની બાપીકી દીન તરફ જરા મંદ યા સુસ્ત કરે, તે છતાં, તેઓ પોતાની જરથોસ્તી દીનને આના-કાનીવગરની ઉલત (unhesitating fervour) થી વળગી રહ્યા છે, તેનું કારણ શું ? કોઇ ફીલસુફીએ યા ધર્મ શાસ્ત્રીઓએ તપાસ કરવા જોગ આ સવાળ છે કે આ બાબતમાં જાણે જાદૂ (spell) સમાન શું છે. ?

કોઇ બીજી કોમનાં ફીલસુફો યા ધર્મ શાસ્ત્રીઓ આ બાબતનું " જાદુ " શામા સમાયલું છે, તે તપાસવા માગે તો તેઓને તપાસવા દેઓ. તમો બાનુઓ અને ગ્રહસ્થો તમારી પોત પોતાની ફીલસુફી, જ્ઞાન, અને દીની યા દુનિઆઇ ડહાપણથી ગમે તો તે તપાસો. પણ મારા વિચાર પ્રમાણે, વિધ્વાન મેક્ષમુલરના આ સવાલનો જવાબ આજના વિષયમાં આપણે જે બાબત તપાસી છે તેમાં મળે છે. તે આ: આપણા ધર્મના કાયમ અથવા સ્થિર (stable) અને અ-કાયમ અથવા અસ્થિર(unstable) તત્વો છે. આપણા વડીલો એઓમાંથી કાયમનાં તત્વોને મજબુતાઇથી વળગી રહેતા આવ્યા છે અને અ-કાયમ અથવા અસ્થિરને કાળ, સ્થળ અને સ્થિતી પ્રમાણે બદલાતા રેહતા આવ્યા છે, અને તેમ કરી વખતને અનુસરતા (adapt) થતા રહ્યા છે. આપણે થરીથામ થઇ ઉભા રહ્યા નથી પણ વધતા જતા (progressive) જમાના સાથે વધતા ગયા છિએ. કોઇ જુના વિચારો યા રેવાજોને આપણે આપણા વધારા અને સુધારાની આડે આવવા દીધા નથી. જ્યાં જરૂર પડી ત્યાં, જો તેઓ કોઇ જરૂરી વધારાને આડા આવ્યા, તો તેઓને બાજુએ મેલ્યા છે. તેથી આપણે નવા ઉભરતા જમાનાના જવાનોને આપણી સાથે અને સાથે ઘણી હદે રાખી શકયા છિએ અને તેઓને આપણાથી દૂર યા છુટા કીધા નથી. આપણા ગયા જમાનાના બુજર્ગોની આ ખુબી હતી, અને તેઓને તે માટે ધન્યવાદ ઘટે છે. અલબતે તેઓએ કોઇ ભુલો કીધી હશે અને અટકાવો નાખ્યા હશે, પણ તે છતાં તેઓએ વખતને જોઇને કામ કર્યું છે. બીજા હાથ ઉપર, તેઓએ જેમ આંખ વાચીને સર્વ જુનાંને સુનું ગણ્યું નથી, તેમ સર્વ નવાં ચળકતાંને સુનું ગણ્યું નથી. જુનાંમાં જે ભલું હતું, તે તેઓએ પોતાના વડીલો તરફ ભક્તિભાવ દેખાડી જાળવી રાખ્યું છે. એવા સબબોએ, આપણે, આજ સુધી, લખો અને કરોડો પારકાઓ વચ્ચે, એક કોમ તરીકે ટકી રહ્યા છિએ, અને આપણી દીનને ટેકવી રાખી શકયા છિએ. આ બાબતમાં આપણે આપણા પેગામ્બરનાં શિક્ષણને મલતા થઇ ચાલ્યા છિએ. હાલમાં પણ, આપણ, જેમ બુજર્ગો તેમ જવાનો, નવા વિચારવાળાઓ તેમ જુનાં વિચારવાળાઓ, તવંગરો કે ગરીબો, ગમે તેવી થોડાક વખતની ખેંચતાણ છતાં, ગમે તેવી સામાસામી આંચકા ઉંચકી છતાં, આપ લેનો નિયમ રાખી, કામ કરીશું, તો મેક્ષમુલરની

અજાયબી, જે આપણી મગરૂરી છે, તે જમાનાઓ સુધી જાગતી રાખીશું. આપણે ભવિષ્ય તરફ જોઇએ છિએ, આપણે આવતી કાલ તરફ જોઇએ છિએ, પણ આપણે કદી વિસરવું નહિ જોઇએ, કે આપણે ભુતકાળથી આવ્યા છિએ, ભુતકાળનાં બચ્ચાં છિએ, ગઇ કાલનાં બાળક છિએ.

સારાંશ

ત્યારે આજનાં વિષયનો સાર આ છે, કે આપણા પેગામ્બરનાં શિક્ષણ મુજબ ચાલી, આપણા માનવંત વડીલોની વર્ત્તણુક અખત્યાર કરી, એમ નહિ સમજવું, કે સર્વ જુનું તે સુનું. તેજ મુજબ એમ નહિ સમજવું, કે સર્વ ચળકતું નવું તે સુનું. જુનામાં જે પોતાની અસલ સ્વચ્છતા યા સફાઇ તજી બિગડી ગયું હોય, યા જે ફેરવાયલા વખત, જગ્યા યા સંજોગોથી બિગડેલું બન્યું હોય, તે સર્વને હિમ્મતથી છોડવું. તેજ પ્રમાણે નવામાં જે નાશકારક હોય, તે ગમે તેવું રંગીલું અને ચળકતું દિસવા છતાં, અખત્યાર કરવું નહિ. તેને તજવું અને દૂર રાખવું. જુનામાં જેગી કાંઇ રૂડું ભલું ફાયદાકારક હોય, તેને સરોચશમથી આંખે વળગાડી જાળવી રાખવું. ખરા વધારા એક પ્રકારના જુના વિચારની વળણ (conservatism) પર પોતાની મજબુતી માટે આધાર રાખે છે. આ દુન્યા આજે જે છે, તે કોઇ ચક્રગતી યા ઉથલપાથલ (revolution) નું પરિણામ નથી, પણ પગે દર પગે, કદમે કદમ, પગળે પગળે, થાયલાં અને થાતાં પ્રગતિકરણ (evolution) નું પરિણામ છે. પેલી લાટીન કહેવત (Festina Lente *i-e.* hasten slowly) એટલે "ધીમેથી આગળ વધો," એ સુનેરી કહેવત છે. ભુંડા ઉપરથી ભલાં ઉપર, ભલાં ઉપરથી વધારે ભલાં યા બહેતર (better) ઉપર, અને વધારે ભલાં ઉપરથી સર્વથા ભલાં યા બેહેસ્ત (best) ઉપર, સાબેત કદમે વધો તમો પાતે વધો અને સાથે આજુબાજુનાઓને લઇને વધો. તેમાં કામની બેહતરી છે એક ભલા સુરો સેપેહસાલર પોતે એકદમ આગળ વધી જવામાં મગરૂરી લેતો નથી, પણ તે ખરી મગરૂરી ત્યારે લે છે, કે જયારે તે જોએ છે, કે તેની સાથનું લસકર પણ તેની સાથે સાથે આગળ વધ્યું છે. એક સુરો સવાર જેમ એક હાથમાં ચાબુક રાખે છે, કે ઘોડો ધીમે જાય તો જરા ચાબુક ફટકાવે, તેમ બીજા હાથમાં લગામ મજબુત રાખે છે, કે રખેને ઝડપથી જતો ઘોડો થોકડાય અને પોતાને અને સવારને બન્નેને જમીન પર નાખે, કે જેથી નેમેલી કુચમાં, મથકે જલદી પુગવાને બદલે, સામી ઢીલ થાય.

એક જરથોશ્તીની ફરજ અને તેના જુદા જુદા પ્રકાર.

ભાષણ કર્તા—એરવદ નોશરવાનજી બરજોરજી દેશાઇ.
(તા૦ ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૭)

બાનુઓ અને ગ્રહસ્થો,

યસ્ન હપ્તંહ-હાઇતી, જે સાધારણ રીતે યજશ્નેનો ૩૫, મો હા ગણાય છે તેના ૧ લા ફકરામાં આ પવિત્ર અવસ્તા આવે છે:—

યથા આઅત્ ઉતા ના વા નાઇરી વા વએદા હઇથીમ્ અથા હત્ વોહૂ તત્ એ એં અઉ વેરેજયોતુયા ઇત્.

અર્થ:—શું નર કે નારી (પોતાની) ખરી ફરજને બરાબર સમજે અને જાણે તેમ તે બંને (સ્ત્રિ-પુરૂષે) એ તેને સારી રીતે અમલમાં મુકવી.

"ફરજ" એ શબ્દનું લક્ષણ અથવા વ્યાખ્યા એવી આપી શકાય કે હરેક વેળા હરેક બાબતમાં જે કરવું અથવા નહિ કરવું ઘટારત હોય તે; અથવા એની વધારે સ્પષ્ટ સમજણ એમ આપી શકાય કે, એવું એક કામ કે જે ગમે તે ભોગે અને જોખમે કરયા વિના ચાલેજ નહિ તે. જોકે એ "ફરજ" શબ્દ માત્ર ન્હાનો ત્રણ અક્ષરી છે તોપણ મનુષ્ય માત્રને તેની સમજ મેલવ્યા વિના અને તે પ્રમાણે ચાલ્યા વિના તેનો છુટકો નથી.

બારીકીથી તથા પુરતી દુરંદેશીથી જોતાં ખોલ્લું જણાય છે કે, પ્રાણી માત્રમાં ફરજનો વિચાર કુદરતીજ આવે છે. બારીકમાં બારીક જીવજંતુથી તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ પંકતીનાં ઇનસાન જાત સુધીનાં તમામ પ્રાણીઓમાં પોતાની તરફ તેમજ નજદીકનાં અને બીજાં દુરનાઓની તરફ ફરજ બજાવવાનું અંશ તે પરમકૃપાળુ સાહેબે વધતા અથવા ઓછા જ્ઞાનનાં પ્રમાણમાં મુકેલુંજ છે. જો ચોકકસ ફરજો બજાવવાની સૂચના કુદરતથીજ આપોઆપ થતી ન હતે તો ન્હાનાં જીવજંતુઓ અને જાનવરો પોતાનાં શરીર તરફની જે કેટલીક ફરજો બજાવતાં જણાય છે તેમ તેઓ હરગેજ કરતે નહિ. દાખલા તરીકે, તમામ ખનીજ પદાર્થો અને ઘણીખરી વનસ્પતી તથા ભાજીપાલાઓ આપ-બચાવ શું તે જાણતાં નથી, પણ જાનવરો તેમ જાણીને કરી શકે છે. કેટલાકો પોતાના દર-બોલ અથવા કોતરમાં ભરાય છે, કેટલાકો ઝાડી કે ગુફામાં સંતાઇ બેસે છે, કેટલાકો બુલંદ દરખ્તો ઉપર પોતાના માલા કરી તેમાં રહે છે અને એમ એક કે બીજી અનેક રીતી આને તરબીબથી પોતાને કોઇ પણ પ્રકારથી ધાસ્તી, બીહીક અને દહેશતથી બચાવવાની અગત્ય પીછાંણે છે. એ ઉપરાંત જ્યારે તેઓને ભરાઇ-છુપાઇને પોતાનો બચાવ અને રક્ષણ કરવાનો બીજો માર્ગ રેહતો નથી ત્યારે તેઓ પોતાને મારનાર, સતાવનાર, દુઃખ દેનાર, નિર્દય અને ક્રુર પ્રાણી અથવા શેકારી ઉપર જેમ બને તેમ સામો હલ્લો કરી, હરેક પ્રકારની તજવીજ, યુક્તિ અને કોશેશથી છટકી જઇને પોતાનો બચાવ શોધવાની તક અને ફરજ જોય છે. વળી કેટલાંક જાનવરો પોતાને લાગ ફાવતાં, બને તેમ નાહી-ધોઇ, અંગોળ કરી પોતાનાં શરીરને સ્વચ્છ રાખવાની અગત્ય પીછાંણે છે અને પોતાનાં બચ્ચાં મ્હોટાં થઇને પોતાની બરદાશ્ત,

જાલવણી અને જતન લેઈ શકે ત્યાં સુધી દરેક પ્રાણી તેમનું પાલણ-પોષણ કરવા, રક્ષણ કરવા, અને સંભાળ રાખવાની પોતાની મુખ્ય ફર્જ ગણે છે. જેમ જેમ આપણે છેક ઉતરતી પંક્તિઓના જાનદારોથી ઉપર આવતા જઇએ તેમ તેમ આપણે તેઓને પોતાની તથા પોતાની આસપાસનાઓની તરફ વધારે અને વધારે ફર્જ બજાવતાં જોઇએ છીએ. કુતરૂં જે ઘણુંજ વફાદાર અને નીમકહલાલ પ્રાણી છે અને માણુસની તેના ખરા મિત્ર અને સાથી તરીકેની ગરજ સારે છે તે પોતાના ધણી અથવા મોહલાની પાસબાની આખી રાત સજાગૃત રહી કરવાને પોતાના પેદા કરનારથી કાચાં સુતરની દોરીથી બંધાયલું સમજે છે; તેજ પ્રમાણે એક શ્યાણો અને વફાદાર ઘોડો પોતાના માલેકને પોતાના જીવ કરતાં અતીશય વ્હાલો ગણવાને જરૂરનું વિચારે છે. જેનાં કરૂણારસીક અને ચીત્તાકર્ષીક દાખલાઓ આપણે તવારીખ વગેરેનાં પુસ્તકોમાં વાંચ્યે છીએ. એટલુંજ નહિ પણ આપણા વખ્તમાં બનતા અનુભવ્યે છીએ. એ મુજેબ જ્યારે વાચા વિનાના પ્રાણીઓ વટીક પોતાની ફર્જ બજાવવાનો ઉત્તમ ખયાલ અને સદગુણ ધરાવે છે અને તેમ કરી પોતાની નેમ પાર પાડે છે ત્યારે આપણ માનસજાત જેવાં તે દાદારની સર્વે પેદાયશો-ગ્રહમંડળ, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા-વગેરેમાં વટીક શ્રેષ્ટ અને પહેલી પદ્ધતી ધરાવનાર અને સરદાર કહેવાતાં પ્રાણીમાં તો એ ફર્જનો ગુણ તેની શ્રેષ્ઠ પંક્તિએ ખીલીને સંપૂર્ણતાની ટોંચે પહોંચવો જોઇએ એવી આશા અને ઉમેદ રાખવામાં લેશમાત્રબી આપણે ખોટા ગણાઇએ નહિ અને તેથીજ દુન્યાંના સઘળા ધર્મોમાં દરેક માનવીએ પોતા તરફની તેમજ બીજાઓ તરફની ફર્જ બજાવવાને તાકીદ અને ચેતવણી આપેલી મલે છે. ઉપર ટાંકેલા અવસ્તાના ફકરા ઉપરાંત બીજે ઘણે ઠેકાણે ફર્જના સંબંધમાં ફકરાઓ મળે છે. વંદીદાદની ચોથી પરગરદના પેહલા ફકરામાં આ રીતે આવે છે:-

'યો-નઇરે નેમહ્‌હેન્તે નોઇત્ નેમો પઇતી-બરઈતી; તાયુશ. નૅમહ્‌હો બવઇતિ. હજ્હ્હ નેમો-બરહે; યત્-વા કરતી કામચીન; અએષાંમ્ ચીત્ ઇથ્ર વા અસ્તિ દથ્ર વા ખ્ષફને મએથૅમ્નહે ખાઇશ પઇરી ગેઉ્વયેઇતે.'

અર્થ:--"જે કોઈકે, જેની તરફ ફર્જ અદા કરવાની (હોય તેવા) શખ્સ તરફ (પોતાની તરફની ફર્જ નહિ બજાવે (તો) (તે ધણી) ફર્જ ધરાવનારની (ફર્જને) છીનવી લીધાથી (ફર્જનો) ચોર થાય છે. જો કે તેઓમાંનો (કોઇબી) ગમે તેવો કમીનો નાકેશ્ન) (હોય) (તોપણ) રાત અને દિવસ તેણે પોતાની ફર્જ બજાવવાને તતપર રહેવું જોઇએ."

એની મૂળ મતલબ એજ છે કે દરેક માણુસે પોતાની બીજાની તરફની ફર્જ બજાવવી હોય તે તુરત અદા કરવી; શું ઉતરતી પદ્દીવાલાઓ ચઢતી પદ્દીવાલા તરફ, કે શું ચઢતી પદ્દીવાલાઓ ઉતરતી પંક્તિનાં તરફ એકબારગી તે ધણીની તરફ ફર્જ બજાવવાની હોય તે ગમે તેવી હલકી પંક્તિ કે સ્થિતીનો હોય તોબી તેને તેનો ખરો હક આપવો. વલી દરેક માનસે પોતાને જોઇતી ફર્જ બજાવવામાં રાત--દિવસ મથ્યા રહેવું અને તેમાં લેશ માત્રબી શુસ્તી કે કાહેલી કરી તે વિષે અખાડા કરવા નહિ. વળી યજશ્નેનો ૧૨ મો, હા જેને સાધારણ રીતે જરથોસ્તી દીનનું એકરારનામું,

અથવા દીનનો કલમો કહે છે તેનાં બીજા પ્રકરામાં એક જરથોસ્તી પોતે આ રીતની ગંભીર કબુલાત આપે છે:—

'ઉસ્ ગેઉશૂ, સ્તુયે તાયાઅત્ચા હજંક્ હત્યા ઉસ, માજ્દયેસ્નિનાંમ્, વીસાંમ્, જ્યાનયએચા વીવાપત્યા.'

અર્થ:—"હું ઉપયોગી પ્રાણીઓને ચોર રાહજન અને લુટારાઓથી બચવવાની ફર્જ વિચારીશ, તેમજ મારા હમદીન માજદયસ્નાનોનાં ઘરબાર, માલ-મીલકત અને કુટુંબ કબીલાને હરેક પ્રકારનાં નુકસાનથી બચાવવાની ફર્જ સમજીશ."

પોતાનાં લાગતાં વલગતાં, ખેશ કુટુંબીઓ સગા-સ્નેહીઓ, નજદીકનાં તેમજ દુરનાઓ તરફની ફર્જો અલબતે તબકંક તબકકે બજાવવા લાયક લેખાય, તેમ છતાં આપણી પતેતોના પાજંદ ભણતરોમાં જેમ લાગતા વલગતાઓ તરફની ફર્જો બજાવવાની કસુર અથવા ખાયકીપણું કરવાનું પાપી અને ગુનાહભરયું ગણ્યું છે, તેમજ દુરનાં અને પરાયા અથવા પારકાઓ તરફની ફર્જો અદા કરવાની કસુર કરવાનું બી ગુનાહ ભરેલું ઠરાવ્યું છે. એ સર્વે ઉપરથી ઇનસાનને એ ધડો લેવાનો છે કે તેણે પોતાની હરેક ફર્જ, ચોંપ, ખંત, ઉમંગ, ઉલટ અને તીવ્રપણે બજાવવી એ તેનાં પોતાના ખાસ અને બુલંદ મજહબની રૂહે તેની અનીવાર્ય ફર્જ છે. જો કોઇ એમ કહે કે આપણે શું કામ ફર્જો બજાવવી જોઇએ અને નહિ બજાવ્યે તો તેમાં શું ખોટું છે તો તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહેવું એટલુંજ પુરતું છે કે દરેક પ્રસંગે અને દરેક બાબતમાં આપણું અંત:કરણજ (Conscience) આપણને અંદરખાનેથી ઠોકા મારી ચેતવણી અને વાકેફી આપે છે. અને તેને અનુસરીને જો આપણે તે ફર્જ અદા કર્યે છીએ તો તે અંત:કરણ ખુશ થઇને આપણને હર્ષમાં હરખાવી મેલે છે, પણ જો આપણે અંત:કરણની ચેતવણીનો અનાદર કર્યે છીએ, તો તે અંદરખાનેથી નાખુશ, દીલગીર, નીરાશ અને ઉદાસ થઇ આપણને ઠપકા અને તાણાથી અધમુવા અને જખમી જીગરના બનાવી આપણને પશ્ચાતાપમાં ગરકાવ કરી મેલે છે. આ કુદરતી ઇનામ અને શીક્ષાજ કાંઇ નહિ તો દરેક જણને પોતાની ફર્જ અદા કરવાને ખાત્રી આપી તતપરતાવાલું કરે છે. પોતાની ફર્જ બરાબર રીતે અદા કરવાથી મલતાં સુખો, ફાયદા, માન મરતબો, આબ અને વિશ્વાસ બેહદ છે અને તેથી ઉલટું ફર્જ બજાવવાની ગફલતી અને સુસ્તી કરવામાં અને તેને માટે બેદરકાર અને નભરવશ રહેવામાં જે દુ:ખો, ગેરફાયદા અને પશ્ચાતાપ સહેવવા પડે છે તે પણ અગણીત છે. આ તો દરેક જણે અનુભવ્યું હશે, કે એક વાર અદા કીધેલી ફર્જનું જયારેબી સ્મરણ થાય છે ત્યારે તે વેલા કેટલોબધો દીલાશો, સંતોષ અને હર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેથી ઉલટુ ફર્જ બજાવવામાં આલશાઇ, કાહેલી અને સુસ્તી કરવાથી તેની યાદ હઇડે ધાઇ આવે છે ત્યારે કેવો, પશ્ચાતાપ, ખરખરો, વસવસો અને દીલગીરી ઉપજે છે.

ફર્જની લાગણી અને વિચાર માનસનાં હૃદય તથા મન સાથે હંમેશનાં જોડાયલાં છે. કદાપી તેની સત્તા અને દોલત નાશ પામે, તેના વિચારો અને મતોમાં ફેર પડે, તેનાં જુસ્સાઓ ચહડ-ઉતર થાય. તોપણ મનુષ્ય તરીકે તેની હરેક પ્રસંગે અદા

કરવાની ફર્જ તો સદા કાયમ રહે છે; તેની લાગણી, સ્થિતી, વિચાર અને પંક્તિમાં ફેરફાર થવા છતાં તે કાંઈ સદંતર પોતાની ફર્જનાં બંધનમાંથી મોકલું થઇ શકતું નથી. ફર્જ એ એવી તો મુસ્તકીમ, મક્કમ અને નક્કર ચીજ છે કે, તેને. વાંકી વાલવી, ખસેડવી, સુવાડવી કે અંદીઠ કરવી અથવા બેમાલુમ કરવી યાને અદ્રશ્ય બનાવવી એ નહિ બની શકે તેવું છે. જે કરવું અને નહિ કરવું, ઘટતું, યોગ્ય અને હક વાજબી છે તે કોઈથીબી કોઇબી પ્રકારે ના પાડી શકાયજ નહિ.

ફર્જ અથવા ધર્મ બજાવવાના ફાયદા અને તેને અદા નહિ કરવાના ગેરફાયદા બેહદ છે. જેમ ફર્જ બજાવવામાં આબરૂ, પ્રતીષ્ઠા, પ્યાર, ચાહ, વીશ્વાસ અને માન મરતબો તથા દરજ્જો છે તેમ તે નહિ અદા કરવામાં હંમેશની શરમીંદગી હીનપરસ્તી અને ગમગોસારી છે. જે પોતે ચાલુ રીતે નીયમીતપણે પોતાની ફર્જ અદા કરે છે તેને વટીક શાબાશી માન અને મરતબો મળે છે, વળી જો ફર્જ બજાવવાથી કાંઇ મહાભારત કામ અને સદાસ ભજવાય છે તો તેથી તેની સઘળે ઠેકાણે નામના વાહવા, અને પ્રશંશા ફેલાઇ રહે છે અને તેથી તેની નામદારી, કીર્ત્તિ અને યાદગારી અમર થાય છે. જેમકે એક હલકી પંક્તિનો કામદાર જો પોતાનું કામ અને ફર્જ ચોંપ, ખંત, ઉલટ, ઉમંગ અને ચાલાકીથી બજાવે છે તો તે તેના ઉપરી વડા, ધણી અને શેઠોથી શાબાશી અને મોટું ઇનામ મેલવી તેમનો અખંડ ચાહ અને વીશ્વાશ જીતી લે છે; પણ જો કોઇ વડો પોતાની ફરજ સંપૂર્ણ રીતે અદા કરે છે તો લોકમાં તેની નામનાં વીખ્યાતી અને વાખવાણી પસરી રહે છે. જો કોઇ દ્રવ્યવાન, દોલતમંદ, સખી, ઉદાર દેલ અને હાતેમ દેલ પોતાની ફર્જ ખુલ્લાં દેલથી અને દાતારપણે બજાવે છે, યા કોઇ શુરવીર, જેહાનજોધ, જંગી પહેલવાન, સપેદસાલાર કોઇ મહાભારત યુદ્ધમાં પોતાની ફર્જ અદા કરી જય મેળવે છે અથવા તો કોઇ વડો ધર્મગુરૂ, દસ્તુર, Arch-Bishop પોતાની ઉત્તમ રેહનુમાઇ અને ગંભીર ધાર્મીક બોધો, વચનો અને ભાષણોથી પોતાનું કર્તવ્ય અદા કરે છે તો તે દરેકની આ દુન્યામાં યાદગારી, કીર્ત્તિ અને અમર નામના પથરાઇ રહે છે.

જે માણસ પોતાના આખા ભવમાં સ્વાર્થને તેમજ પોતાના ફાયદા સુખ અને લાભને વતીક પડતા મેલી સચાઇ અને હકવાજબીપણા અને ન્યાયને ખાતેર પોતાની ફર્જ અદા કરવામાં તતપર અને ઉતકંઠીત રહે છે તેને જોકે આ ત્રણ પાંચ દિવસની તોફાની વમલવાલી જીંદગીના માર્ગમાં ઘણુંએક હાદેસા, આફત, અને મુશ્કેલીનાં કાંટા ખુચે છે. તોપણ "અંતે ધર્મો જય" ની કહેતા મુજબ, તે સર્વે તેને સુગંધી ફુલોનાં જેવું મીઠું, અમર સુખ અને ખુશહાલી હાંસેલ કરાવે છે. અલબતે ફર્જ—ગંભીર ફર્જ—અદા કરવાનો માર્ગ કાંઈ, સાફ, સુતરો, સુવાંલો, સરલ અને સીધો હોતો નથી, પણ તે ઉભી ઉંચી ટેકરીઓ પર ચહડવા જેવો રંજ, મુસીબત, સખ્તી અને ધાસ્તી ભરેલો હોય છે, તોપણ જે કોઇ તે ઉપર સાબેત અને મુસ્તકીમ કદમે કાંઇ પણ રીતે દગદગા, બીહ્યા અને ભય રાખ્યા વિના હીચકારો બન્યા વિના, દ્રઢતા અને હીંમતથી તેની ટોંચે ચઢે છે તેનેજ છેવટે ઉંચી પંક્તિનો આરામ, સુખ, ફાયદો અને ફતેહ-ફીરોજી મલે છે.

ફર્જ બજાવવા જેવું શૂરવીરપણું નહિ અને ફરજનો ત્યાગ કરવા જેવું હીચકારાપણું પણ કાંઇ નથી. એક માણસ જર, જોર, જેહમત વગેરે બીજી બધી જાતના કુવતો અને તાકાત ધરાવવા છતાં, જો તેનામાં ફર્જ અદા કરવાનું મુસ્તકીમપણું ન હોય તો તેની તે સર્વે ગતી અને શકિત નકામી અને નિરર્થક છે. ગમે તેવી મનશ્ની, ઉદાર વૃત્તિ અને ઉમદા ખાસ્યત ફર્જ અદા કરવાના સદ્ગુણ વિના હરગેજ સંપૂર્ણ ફળદાયક કહેવાય નહીં. ફર્જ બજાવવાની મનની દ્રઢતા તમામ નેક ખસલતો અને ઉદાર વૃત્તિઓની સંગીન ઇમારતોનું જોડાણ છે. એ મજબુતાઇ અને સ્થીરતા વિના, ગમે તેવું જ્ઞાન, ડહાપણ, દુરંદેશી, દાનાઈ, ભલાઇ, સચાઇ અને ભલી મનશ્ની, નિર્બલ, નબલી, કમજોર અને વગર ઉપયોગનાં નકામાં થઇ પડે છે. ફરજ વિષેની વાકેફી, માહીતગારી અને પુરતી સમજ રાખીને, બેસી રહી તેનો અમલ નહિ કરવો તેમાં કાંઇ સાર્થક થયું કહેવાય નહિ. કેમકે તે માત્ર ખ્યાલી રૂપે રહેવા કરતાં બીજું કાંઇ વધારે કરી શકે નહિ. પણ જયારે દ્રઢપણે અને મક્કમતાથી એક ફર્જ અદા કરવામાં આવે ત્યારેજ તેનું ફળ અથવા પરિણામ સંગીનરૂપ ધારણ કરે છે.

આપણી ફર્જ જો આપણે ખંતીપણે, ન્યાયપૂર્વક અને કોઇનો ડર અથવા ખુશામત રાખ્યા વિના બજાવવી હોય તો પછી લોકો હસી મશ્કરી કરે, ઠપકો આપે, ટાણા-તપલાથી વીંધે કે માનમરતબો આપી સાતમે આસ્માને ચઢાવે તેની લેશ માત્ર પણ દરકાર કે કનવાર કરવી નહિ. હકવાજબી ફર્જ બર જગોએ અને બર વખ્તે બજાવવામા લેશ માત્ર પણ ખોહવાનું હોતું નથી.

એકવાર આપણે નીડરપણે જો આપણી અનીવાર્ય ફર્જ અદા કીધી તો પછી તેમાં લગારે આપણને મુજાહવાનું, શરમાવવાનું કે ઉદાસ થવાનું રહેશે નહિ. જો તે પોતાના અંતઃકરણની આજ્ઞા પ્રમાણે મુસ્તકીમપણે એકાદ નેક કામ પાર પાડશે, કે એકાદ વેળા પોતાની સામે ખેંચાણ કરતી ખોટી લાલચને મકમપણે તર્ક કરશે, કે એકાદ આપ-મતલબી ઇચ્છાનો પોતાની પાક ફર્જના આગલ મ્હોટાં મને ભોગ આપશે તો તેથી તે સામો પોતાના મનમાં તેમજ જીગરમાં મ્હોટી ખુશાહલી, અને સંતોષ હાંસેલ થયલો જોશે.

દરેક માનવીને ત્રણ રીતની ફર્જો બજાવવાની હોય છે: પેહલી પોતા તરફની, બીજી દુન્યા તરફની અને ત્રીજી પોતાના પેદા કરનાર દાદાર તરફની. આ દરેક પ્રકારની ફર્જોની સંખ્યા અનેક છે; અને વળી તે દરેકને તુલેવારીલ સમજવા તથા અદા કરવા માટે વિદ્યા-એલમ-હુન્નર-કાયદા અને ધર્મશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવું અવશ્યનું છે; તોપણ તેમાંથી ખુદ આપણા બરહક બુલંદ જરથોશ્તી ધર્મની રૂહે તે ફર્જો અદા કરવાને લગતું થોડુંક વર્ણન કરવાની રજા લેવામાં આવે છે.

ફર્જનો પહેલો પ્રકાર—માનસની પોતાની તરફની ફર્જો.

માણસે પોતાની તરફની ફર્જ બજાવવા માટે, વંદીદાદની પરગરદ ૫, મીનાં ફકરા ૨૧) માં આ રીતે જણાવે છે:—

"અએ ખાલેસ જરથોસ્ત! જેમ તું કહે છે તેમ આ વધારે સારૂં અને સુંદર છે. અશો અહુરમજદે તેને (યાને) અશો જરથોશ્તને આ વચનથી ખુશ કીધો. માનસને માટે જન્મથીજ પવિત્રાઇ સર્વેથી સરસ ચીજ છે, અએ જરથોશ્ત! તે પવિત્રાઇ એજ માજદયરની દીન છે. કોઇબી શખ્સ સારી મનશ્ની-ગવશ્ની અને કુનશ્નીથી પોતાની હયાતી (અંતઃકરણ)ને પાક કરે છે."

એ ફકરાની મતલબ એ છે કે, આ દુન્યામાં જન્મયા પછી માનસને માટે સર્વથી સરસ ચીજ અશોઇ છે. અશોઇ એટલે રાસ્ત વિચાર—વચન અને કામ. અને અશોઇ માજદયરની દીનનો પાયો છે, બલકે તે માજદયસ્ની દીન પોતે છે. એટલા માટે માનસ જાતે પોતાની તમામ જીંદગીમાં અશોઇનેજ વલગી રહેવું જોઇએ.

ઉપલો પવિત્ર અવસ્તાનો ફકરો સૂચવે છે કે, માનસે પોતા તરફ તદન બેદકાર રહેવું એ જરથોસ્તી ધર્મનીતિનાં તરીકાને બીલકુલ અનુસરતું નથી. દરેક માનસે તેને જે વીધવીધ પ્રકારની ફર્જો બજાવવાની છે તેમાં કેટલીક પોતા તરફની છે. જો ઇનસાને બીજા કોઇબી ઇનસાનને ગેરઇનસાફ કરવો ઘટતો નથી તો પછી તેણે પોતે પોતાને પણ ગેરઇનસાફ કરવો જોઈએ નહિ. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે દરેક જણે પોતાની તરફની ફર્જો અદા કરવામાં લેશ માત્રબી પાછલ રહેવું નહિ. એમની કેટલીક મૂખ્ય યાદ રાખવા યોગ્ય છે. જરથોસ્તી ધર્મની ફીલસુફી પ્રમાણે માનસ જે દેખઇતા તથા અંદીઠ ભાગો સાથે મલવાથી બન્યું છે, તેઓને સવચ્છતાને ખાતેર સાધારણ રીતે તન, મન અને રવાંન યાને આત્મા એટલે જીવ એવા ત્રણ મૂખ્ય ભાગોમાં વેંહચેલાં છે. એ ઉપરથી સામાન્યપણે દરેક જણે પોતાની ફર્જો અદા કરવા સારૂં તેને મૂખ્ય ત્રણ પ્રકારમાં વહેંચાઇ શકાય છે. તે દરેક ભાગની મૂખ્ય ફર્જો આ પ્રમાણે આવી રહે છે:—

દરેક જણની પેહેલી ફર્જ પોતાની જીંદગીનું રક્ષણ કરવાની છે. એને માટે વંદીદાદની ૭ મી પરગરદનાં ૭૧ માં ફકરામાં આ રીતે કહે છે:—

'આઅત્' મ્રઑત્ અહુરો મજદાઑ; ખરાત્. અવત્ હે અસ્તી મસ્યો અર્ થૅમ્ યત્ ઉશ્તાનૅમ્ બુન્જયાત્.'

અર્થ:—"ત્યારે અહુરમજદે કહ્યું કે (તે સ્ત્રી) (પાણી) પીએ. (સબબ કે પાણી પીધાથી) તેણીને એટલો વધારે મ્હોટો ફાયદો છે કે તેણીના જીવને નીરાંત મલે (છે)." (હયાં મુવેલું બચ્ચું જણનારી સ્ત્રીને નબલાઇને લીધે તાપ આવે અને તેથી તેણીને ભુખ અને તરસ લાગે તો પાણી પીએ યા નહિ તેના જવાબમાં એ ફકરો છે). આ ઉપરથી જણાય છે કે, કોઇબી કારણથી કોઇબી ઇનસાનનાં જીવની હાણી થવા જેવું હોય તો તેમ કરવાથી દુર રહીને બને તેમ તેનો જીવ બચાવવાની હરેક પ્રકારની તદબીર અને યુકિત તથા ઉપાય કરવો. વંદીદાદનું આ ફરમાન અકલને અનુસરતું છે એટલુંજ નહિ, પણ કુદ્રતના કાયદાનેબી મલતું આવે છે. બારીકમાં બારીક જીવજંતુથી તે મ્હોટાંમાં મ્હોટાં પ્રાણીઓ અને વનસપતીઓનું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે તેઓ પોતાના જીવનું રક્ષણ કરવામાં જરાબી કાહેલી, કસુર કે સુસ્તી કરતાં નથી. દરેક પ્રાણી તથા વનસ્પતીને કુદ્રતે પોતાની જીંદગીનો બચાવ કરવાનાં કેટલેક દરજજે ચઢતાં કે ઉતરતાં સાધનો આપ્યાં

છે; તેનો ઉપયોગ અગત્ય પડતાં કરીને તે પોતાનો જીવ બચાવે છે. એક પ્રાણીને જીવ જવાની જરાખી નીશાની તેનાં અંગજ્ઞાનથી કે ઇન્દ્રીઓથી માલુમ પડે છે કે તુરતજ તે બનતા ઉપાયો લેવા માંડે છે; તે પોતાને મારવા આવનારથી નાહસી જાય છે, અથવા જો કાંઇક ઉપાય ન રહે તો પોતાના શત્રુ ઉપર હુમલો કરીને તેને ડંખવા, કરડવા, શીંગડાં ભોકવા, પંજો મારવા અથવા હરેક બીજી રીતે દુઃખ દેઇને. જો બને તો, તેના સપાટામાંથી છુટી જવા અનેક યુકિત, તજવીજ અને કોશેશે કરે છે, અને માનસબી એજ કુદરતી કાયદાને આધીન છે; માટે જયારેબી તેનો જીવ જવાનો મોકકો ઉભો થાય તે વેળા જો તે પોતાથી બની આવતા ઉપાય વાપડીને પોતાનો જીવ બચાવે તો તેમાં કાંઈજ ખોટું નથી, બલકે તેમ કરવામાં તે કાંઈજ નહિ પણ પોતાનો પ્રાણ બચાવવાની અવશ્યની અનીવાર્ય ફર્જ બજાવે છે. ઓચીંતા જીવ જવાના સંજોગો આવી બનવાના પ્રસંગેજ માત્ર નહિ પણ બીજી જીંદગીનાં તમામ ચાલુ વખ્તમાંબી પોતાના જીવનું રક્ષણ કરવાની દરેક જણુની ફર્જ છે. તનદરૂસ્તીના આધારપરજ જીંદગીની પાયદારી અને કાયમી છે, માટે દરેક જણુની પોતાનાં તન યાને શરીર તરફની એક મૂખ્ય ફર્જ છે કે તનદરોસ્તી જાલવવાના કોઇબી કાયદાનો જરાકબી ભંગ ન થાય તેની ઘણીજ ચોકસાઇથી તપાસ રાખવી. તનદરોસ્તી જાલવવાના અને જીંદગી જોગવવાના અનેક કાયદા-કાનુનો અને ફરમાનો જેમ વઇદક શાસ્ત્ર શિખવે છે તેમ આપણી બરહક જરથોશ્તી દીન પણુ શિખવે છે, જે ફરમાનો પ્રમાણે ચાલવાથી માનસ પોતાના તન યાને દેહ તરફની ફર્જો ઘણી અચ્છી પ્રકારે બજાવી શકે. દાખલા તરીકે, શરીરને નુકસાનકારક, મુરદાર અને કોહતી ગલીચ વસ્તુઓથી દુર રાખવાની અનેક તાકીદો પવિત્ર અવસ્તામાં કીધી છે અને તેમજ તેઓનો સંયોગ થયા પછી, યાને એવી નજીસાતભરેલી ચીજ સાથે આમુખ્તા થવા પછી તે તનને ચહડઉતર પ્રકારનાં "બરશ્નુમો" યાને સ્નાનોથી ધોઇને ચોખ્ખાં અને પવિત્ર કરવાની તરતીબો જણાવી છે. ભુખ તરસ વેઠીને તનદુરસ્તીને નુકસાન નહિ કરવાની મજબુત મનાઈ કીધી છે. ખરાબ ખોરાક, અસ્વચ્છ અથવા ગદલું પાણી, ખરાબ બીગડેલી હવા અને મેલાંઘેલાં-ગંદાં લુગડાં-વસ્ત્ર-કપડાં લતાં અને ઘરબાર તથા રાચરચીલાં વગેરેથી તનદુરસ્તીને મ્હોટું નુકસાન થવાના ઘણાં સંભવો હોય છે, તેથી તે સઘલી ચીજોનેબી ચોખ્ખી અને સ્વચ્છ રાખીને પોતાનાં ઉપયોગમાં લેવાની તાકીદ કીધી છે, અને તે મુજેબ જે માનસ અમલ કરે તે જરથોશ્તી દીનની મતલબ પ્રમાણે પોતાના તન તરફની એક અવશ્યની ફર્જ અદા કરે છે એમાં કશો સંદેહ નથી. તનની અંદર મનનો વાસ કીધો છે તેથી માનસે જેમ તનની તરફ તેમજ મનની તરફનીબી ફર્જો બજાવવાની છે. કેમકે મન એ માનસનો મૂખ્ય ભાગ છે, એટલુંજ નહિ પણુ તનને અને મનને એકબીજા સાથે ઘણોજ નીકટનો સંબંધ છે, તેથી શરીરની આરોગ્યતા અથવા નાદરૂસ્તીની અસર મન પર થાય છે અને મનની નબલાઇ-બેચેની અને અસ્થીરતાની અસર અથવા તેની મજબુતાઇ અને દરૂસ્તીની અસર તન ઉપર થાય છે, માટે જેમ શરીરનાં નિરોગીપણાને માટે તેમજ મનનું સમતોલપણું અને મક્કમપણું જાલવવાની માનસ માત્રની બેવડી ફર્જ છે. હવે મનને દરૂસ્ત અને મુસ્તકીમ રાખવાના અનેક કાયદા-કાનુનો અને રીતીઓ છે. જેમાંનાં થોડાંએકને હંમેશ સ્મરણમાં

રાખી તે મુજબ તેને ઉપયોગમાં લાવવાં જોઇએ છે. જેમકે, મનને બુરા હવસો, વિકારો અને બીજા અનેક ખરાબ જુસ્સાઓ અને વાસણાઓથી કાબુમાં રાખવું. તેને ઠાલી-ખ્યાલી-કલ્પીત ફીકર-ચીંતાથી અને બીહીક તથા ધાસ્તીથી મોકલું, નીરાળું અને ખોલ્લું રાખવું. કીનો, કપટ, ક્રોધ, વેર, અદેખાઇ, ધીક્કાર વગેરે દુર્ગુણો, જેથી મન કીટાઇ, ખવાઇ જઇને રોગીષ્ટ થઇ જાય છે તે સઘલાંને મનમાંથી દુર રાખવા ઇત્યાદિ. મન તરફ બજાવવાની સઘળી ફરજોમાં મૂખ્ય અને અવશ્ય ફરજ તો તેને પહેલી તકે કેળવવાની છે. મનને કેળવવાનો વખ્ત કાંઇ ફકત બચપણમાંજ નથી. જેબી માનસ ચાહે તો તે પોતાની આખી જીંદગી સુધી પોતાનાં મનના બાગને જ્ઞાનરૂપી ફુલોના રોપાઓથી ઉછેરી, તેને સુંદર અને તાજું ખાતર આપી, ઉધારી, રોપાઓથી ખુશ્બોદાર બેહકાટ મારતાં કરતું રહે. ગમે તેટલી કામ-ધંધાની અથવા બાજી હરેક તરેહની રોકાણો છતાંબી દરેક માનસ દરરોજ થોડોબી વખ્ત પોતાનાં મનના સુધારા માટે નવું નવું જ્ઞાન મેળવવામાં તેને રોકી શકે. એક લક્ષાપતી માલેતુજાર કે એક શાહાનશાહથી તે એક ગરીબ મજુર સુધી દરેક જણ જો ઇચ્છે તો પોતાના મનને જ્ઞાનનાં અમૃત જળથી તૃપત કરી શકે. કારણકે દુન્યામાં એક માનસની ખરી કસોટી તે તેનો અખુટ કુબેરનાં ખજાનાનો ભંડાર નથી, તેમજ તેની આ દુન્યાની રાજ્યસત્તા અને શાહાનશાહીપદ પર નથી, પણ તેના બુદ્ધીબળના જ્ઞાન ઉપરજ છે. એ વિષે એક નામીચા પંડીતે નીચલો શ્લોક કહ્યો છે:—

विद्वत्वंच नृपत्वंच नैव तुल्यम् कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ।।

યાને કે, "વિદ્વતા અને રાજ્યસત્તા એ બેઉ કોઇ વેળાબી એકસરખાં હોઇ શકે નહિ, કારણકે એક દેશનો રાજા પોતાના રાજ્યની સત્તાની હદમાંજ પુંજાય છે અને માનપાન પામે છે, પણ એક વીદ્વાંન તો તે જયાંબી જાય છે ત્યાં, સર્વ સ્થલે અને સર્વે દેશમાં એકસરખી રીતે પુંજાય છે અને માનપાન મેલવે છે."

જ્ઞાન મલવાથી મનને જે મોજ અને કઉવત મલે છે તે બીજાં કશાથી મલી શકતાં નથી. જે માનસ પોતા તરફની ફરજ બજાવવાને આતુર અને ઉત્કંઠીત હોય તેણે તો પોતાની મન તરફની ફરજ અદા કરવાને એક ક્ષણમાત્રબી ઢીલ અથવા કસુર કરવી નહિ.

તન અને મનની ફરજો વિષે ટુંકમાં બ્યાંન કરવા પછી હવે આપણે રવાન તરફની ફરજ શું શું છે તે ઉપર વિચાર કરીએ. જરથોસ્તી દીનની કેતાબોમાં રવાન તરફ બજાવવાની ફરજો વિષે ટુંકમાં "અશોઇએ રવાન" યાને "રવાનની અશોઇ" એવા બે શબ્દોમાં જણાવી છે. "અશોઇ" શબ્દનો અર્થ ઘણી બોહળી રીતે થાય છે. અશોઈમાં તમામ નેક-વિચાર-વચન અને કરણી અખ્તયાર કરવા તથા તમામ બુરા વિચાર-વચન અને કામોથી દુરી પકડવાનો સમાવેશ થાય છે. એ રીતે જોતાં એકેએક નીતિગુણો સંપાદન કરવા અને એકેએક અનિતી, દુર્ગુણો અને દુરાચરણોથી પરહેજ રહેવું એ દરેક જણે પોતાનાં રવાન તરફ બજાવવાની ફરજો છે અને એથીજ આપણે ઉપલા

અવસ્તાનાં ફકરામાં જોઇ ગયા તેમ દરેક માનવીએ પોતાની હયાતીને દરેક પ્રકારે સ્વચ્છ રાખવા શિખવતાં દરેકે કેવી રીતે વર્તન ચલાવવું તે વિષે ત્રણ શબ્દોમાં–હુમત –હુખ્ત–હવર્સ્ત–યાને ભલા વિચાર –વચન અને કામો કરવાની સમજણ આપી છે. તેનો ટુંકમાં સાર એ કે જે ઇનસાન આ બરહક જરથોસ્તી દીનના ત્રણ મુખ્ય નીતિના પાયા ઉપર મુસ્તકીમપણે રહીને પોતાની જીંદગીની નાવને તોફાની મહાસાગરનાં વંટોળ્યામાંથી, સહી સલામત હંકારી કીનારે લાવશે તેણે પોતા તરફની તેમજ પારકાંઓ તરફની ફરજો સંપૂર્ણ રીતે અદા કરેલી ગણાશે. એજ મુજેબ દરેક જણે પોતા તરફ અદા કરવાની ફરજોનો કાનુન ટુંકમાં ઇરાની પતેતમાં "પાકી એ તન વ અશોઇએ રવાન" યાને "શરીરની સફાઇ–સુઘડાઇ અને રવાન અથવા જાનની પવિત્રાઇ" જાલવવા કહ્યું છે, તન, મન અને રવાન તરફ અદા કરવાની ઉપર વર્ણવેલી ટુંક ફરજો ઉપરાંત કેટલીક ચોક્કસ ફરજ બીજાઓ સાથે સંબંધ અને વ્યવહારમાં આવતાં પોતાની તરફ બજાવવાની છે. જેમકે દરેક જણે બીજાઓની નજરમાં પોતાની પ્રતિષ્ટા, માન, મોભા, આબરૂ, ઇજ્જત, ટેક અને આંટ જાળવવી એ પોતાને લગતી ફરજો છે. શું પોતીકાં કે પારકાં, શું શત્રુ કે મિત્ર, શું અદના કે આલા, શું ન્હાના કે મ્હોટા સાથે હરેક પ્રકારે વર્તન ચલાવતી વખ્તે એવી વર્તણુક, રીતભાત, તાજીમ–તવાજો ભરેલી ચાલ ચલાવવી, કે સામાની નજરમાં કે કુલ ખલકતની નજરમાં આપણી આંટ, ટેક, પ્રતિષ્ટા અને મોભાને જરાક પણ અલવલ આવે નહિ, જે પોતે પોતાની આંટ, ટેક, અને માન જાલવે નહિ તે પોતે પોતાનોજ શત્રુ અને વેરી છે. વલી ઇનસાનની આ પણ એક નબલાઇ છે કે, તે પોતે ઘણુંકરીને જયાં સુધી કાંઇ મજબુત છક્કડ અથવા ઠોકડ ખાતું નથી ત્યાં સુધી તે પોતાનાં આચરણમાં ઘણો ડામાડોલ અને ઢીલી દોરીવાલો રહે છે, અને એથી તેને વારંવાર ઘણી મુશ્કેલી, નુકસાન અને ખતા ખાવા પડે છે, માટે એ રીતની નબલાઇને પોતામાંથી સદંતર ખંખેરી નાખવાની દરેક માનવીની ઘણીજ અઇન અને અનીવાર્ય ફરજ છે. વલી દરેક જણે આ ભવમાં હરેક ગુણકારી, સુખકારક, ફાયદા ભરેલી અને સારી બાબતમાં આગળ વધવાની અવશ્ય જરૂર છે, અને તેને માટે આ ઘણું અગત્યનું છે કે તે દરેક સારી બાબતની આપણી ચાલુ હાલત ઉપર વીશ્વસંતોષી ન થતાં અને તેથી અટકી ન જતાં તે રૂડી નેમ પાર પાડવાની મજબુત કોશેશ ખંતથી ચાલુ રાખવી. પોતાથી ઉતરતી પંક્તિનાં અથવા બરોબરીઆં સાથે હરેક બાબતમાં પોતાની સરખામણી ન કરતાં, પોતાથી ચઢતી પંકિતનાં વિદ્વાન, જ્ઞાની, દુંરદેશ અને ડાહ્યાઓ સાથે સરખામણી કરવાથીજ આપણામાં શું ખામી, કસુર, ઉન્નતા, ઓછાપણું અને નબલાઇ છે, અને આપણ તેઓથી કેટલી ઉતરતી પંકિતનાં છઇએ. તે આપણને સહજ જણાઇ આવે છે, અને તેથી આપણને આપણી તે ખામીઓ અને કસુરો સુધારવાની તક અને લાહવો મલે છે. એટલુંજ નહિ પણ તેમ થવાથી આપણને તેમની બરોબરીઆ થવાને અથવા તેઓથી વધુ પંકિતએ વધવાને બની આવે છે. હંમેશાં આ વાત હઇડાંમાં ગોખી રાખવી કે આપણી જીંદગી જાણે સારી બાબતોમાં આગલ વધવાની એક દોડવાની શરતની મીસાલે છે, તેમાં સીધે રસ્તે ચાલુ અને ચાલુ આગલ વધતાં રહેવું જોઇએ, પણ તેમાં કાંઇ નીરાશી મલતાં અટકી જવું તે પછાત

રહેવા સમાન છે, અને પછાત પડવામાંજ આપણી આંટ અને શાખ ગુમાવવાનું થઇ પડે છે. માટે જે માનવી ઉપલા તરીકા મુજેબ પોતાનું જીવન ગાળે છે તેણેજ પોતાની ફરજ પૂર્ણપણે બજાવેલી લેખાય છે. વળી દરેક જણે ઘણી બાબતોમાં અમલ કરતાં પોતે પોતાથીજ ઘણું સાવધ રહેવાની અવશ્ય જરૂર છે. દાખલા તરીકે, એક માત-પીતાનું બચ્ચું ગમે તેટલુંબી બદસુરત અને કદરૂપું હશે તોપણ તે તેમને ઘણુંજ વહાલું અને પ્રીય લાગે છે. તેજ મુવાફેક દરેક જણને પોતાની બુદ્ધી બીજાઓ કરતાં વધારે સરસ હોય છે એવા ઠાલી ધખારો અને મીથ્યા અભિમાન રહે છે; તે માત્ર માનસજાતનાં સ્વભાવની એક કુદ્રતી નબળાઇજ છે, અને એવી માન્યતાની નબળાઇને લીધેજ, તેને ઘણીવાર ઠોકડ ખાઇ પસ્તાવું પડે છે. જે માનસ પોતે પોતાને દરેક પ્રકારની ખામીથી નિરાળું (infallible) અને પૂર્વીણ લેખે તેને ખોલ્લી રીતે મુઢ, મૂર્ખ, અને સદંતર અજ્ઞાનજ જાણવું. ડાહ્યું, સમજુ, અને દુરંદેશ ઇનસાન તો તેજ છે કે જે પોતાની મૂર્ખાઇ, નાદાંની, નબળાઇ અને ખામી જોઇને તેને સુધારવાને તતપરતા બતાવે; માટે એ બાબતમાંબી સાવધપણે ચેતીને ચાલવાની વિશેષ જરૂર છે. વળી દરેક જણે ચોક્કસ વ્યવહારી પ્રસંગોએ પોતે પોતાની ઉપર કાબુ રાખવાની અઇન ફરજ છે. આપણી જીંદગીમાં બીજાઓ સાથના અનેક વ્યવહારનો તથા આપ--લેનો સંબંધ કરતાં ઘણીકવાર આપખુદી અહંકાર, અભીમાન, અદેખાઇ, મગરૂરી, તુંદાઇ, તકોબરી, ક્રોધ, ગુસ્સો, શત્રુવત, કીનો, ધાસ્તી વગેરે મનમાં ભુડાં વિકારો આપણા ઉપર ફાવી જઇને આપણને મોટાં નુકસાન, દુઃખ, બળાપા અને આફતમાં લાવી નાંખે છે અને ગમે તેટલો પશ્ચાતાપ કરવા છતાંબી તેનું કાંઇ સાર્થક થતું નથી, માટે એવી વેળા જયારે એવા ખરાબ જુસ્સાઓ આપણાં દીલમાં ઉભરાઇ આવે કે તુરતજ તેમને મજબુતાઇથી વશ કરી તેમની ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ મેલવનાર માનસજ એક ખરો શૂરવીર ગણાય છે અને તેણેજ પોતાની ફરજ પુરતી અદા કરેલી લેખાય છે. દરેક જણે પોતે પોતાની ફરજ બજાવતી વેળા દરેક વખ્તે તેની બારીકીથી તપાસ રાખવાની અવશ્ય જરૂર છે. જયારેબી એકાંતમાં પુરસદ, મલે ત્યારે તેણે પોતે પોતાની અનેક બાબતો ઉપર બીલકુલ અપક્ષપાતપણે દર્યાફ્ત કરીને પોતાની ખુબી ખામી વિષેનું તોલ કરી તે ઉપરથી પોતે પોતાનો સુધારો અને વધારો કરતા જવાની તેની અનીવાર્ય ફરજ છે, એથી તે પોતે ઘણા ડહાપણવાલો દુરંદેશ, ધીરો અને વીરો બનવા સાથે તે પોતાને ઘણીક રીતના ફાયદા કરી શકે છે. એને માટે "બ નામે અહુરમજદ" નામની પાજંદ સેતાયશમાં આ રીતે આવે છેઃ—

"પ મીનશ્ને હરરોજ્ ઇન મેહમાનીદે અંદેશીદ કે ઇમ રૂજ્ ચન્દ કેર્ફેહ કર્દમ; ચન્દ કેર્ફેહ તવાનમ કર્દ;—ચન્દ વનાહ કર્દમ; ચુન અજ્ વનાહ તવાનમ પેહરીખ્ત,"

અર્થઃ-"મનમાં દરરોજ્ આ (વાત) ઉતારીને અંદેશો કરજો કે, આજ રોજે મેં કેટલો સવાબ કીધો, જોકે હું કેટલો (વધારે) સવાબ કરી શકતે તોબી;— અને મેં કેટલો ગુનાહ કીધા, જોકે હું શી રીતે ગુનાહથી (વધારે) પરહેજ્ રહી શકતે તોબી."

આ સુંદર, અસરકારક ફકરામાં દરેક જણે પોતાના દરરોજનાં કામની બારીક તપાસ લેવાની એક ચાનકરૂપી નસીહત આપી છે. તે જેમ દરરોજના ગુજરેલા દિવસને

તેમજ જીંદગીના સઘળા આગલા ગુજરેલા દહાડાઓનેબી એકસરખી રીતે લાગુ પડી શકે છે, માટે ઇનસાંન માત્રની ફરજ એ છે કે, જયારેબી વખ્ત મળે ત્યારે, અને તેમાં અવસ્યે રાત્રે સુવા જતી વેળા પોતાના ગયલા વખ્તનાં યાને તે દિવસના વિચાર-વચન અને કામોનું પાછું સ્મરણ કરીને, તેમાંથી જે જે કાંઇ ભલું અને કાર્યસાધક લાગે તે ઉપર હમેશે વધુ અને વધુ અમલ કરવો, અને જે કાંઇ હાનીકારક અને ઘાત કરનારૂં હોય તેથી બને તેમ દુર રહી તેની અરાશે નહિ જવાનો ખંતીપણે દ્રઢ નીશ્ચય કરવો. એવી ટેવ રાખવાથીજ માનસ પોતા તરફની મ્હોટી અને અગત્યની ફરજ બજાવી શકવાનો સંતોષ હાંસેલ કરે છે.

અહુરમજદ યસ્તનાં ૨૪, માં ફકરામાં આ રીતે જણાવે છે:—

નીપાયોઇશ, મષીમ્, ઉર્વથૅમ્, યવએતાઇતે જરથુશ્ત્ર, અઉર્વથાત્, પરે દુસ્મઇન્યવ્યાત્; મા તૅમ્ ઉર્વથૅમ્, ફ્રાયવયોઇશ, સ્નથાઇ, મા દુઝબૅરેતેએ જયનાંમ અપયતએ.

અર્થ:— "અએ જરથોસ્ત! (તારી સાથે) દોસ્તી ધરાવનાર માનસને દુશ્ત વિચારના શત્રુથી હંમેશે તું તેની પાસબાની કરજે! તે મિત્રને મુદ્દઇના ફટકામાં વધુ વાર રહેવા દેતો મા; ખરાબ નુકસાનમાં લેઇ જવા માટે તથા નુકસાન પોંહોચાડવા માટે તું તેને સોંપતો મા."

એનેજ મલતો ફકરો પતેત ઇરાંનીમાં આ રીતે આવે છે:—

"મર્દુંમ રા જદમ, વ એશીનીદમ બ સોખન આર્ઝોર્દે એસ્તમ અશોઆંન આર્ઝોર્દે એસ્તમ... વ. મર્દુંમ રા યારી ન દાદમ. મર્દુંમ રા અજ શોગ વ તશ્ન સર્માં વ, ગર્માં નેગાહ ન દાસ્તમ વતરે બ મર્દુંમ કર્દમ વ મર્દુંમી કે અંદર સાલારીએ મન બેદ વતરે પદશ કર્દમ ખુબ વ ગેરાંમી ન દાસ્તમ... ૫ પતેત હોમ"–

અર્થ:–"માનસોને મેં માર્યાં કે આઝાર-દુ:ખ દીધું હોય-મારા શબ્દોથી તે દુ:ખી અને જખમીદેલ થયાં હોય-અશોઓને મેં દુ:ખ દીધું હોય...અને માનસોને મદદ અને સહાયતા આપી ન હોય અને તેઓને ભુખ અને તરસની, તેમજ ઠંડી અને ગરમાથી રંજીદા અને સતાવ્યાં હોય અને જેઓ મારાં વડપણ અને રક્ષણ હેઠલ હતાં તેમને મેં દરેક રીતે પજવી તેઓની ઘટતી બરદાશ્ત નહિ લીધી હોય તો તે ગુનાહનો હું પશ્ચાતાપ કરૂં છું."

જે માનસ આપણી સાથે શત્રુવત નહિ રાખે તે કાંઇજ નહિ તો એક મનુષ્ય ભાઇબંધ તરીકે તે આપણો એક ખેરખાહ મિત્ર સમાન છે-પછી તેની સાથે સગાઇ, ભાઇચારો કે બીજા હરેક પ્રકારતું નજદીકનું નાતું બંધાયું હોય કે નહિ. એ રીતે લેતાં એવું અનુમાન નિકલે છે કે ઉપલા પવિત્ર અવસ્તાના ફકરા તથા પાજંદ ઇરાંની પતેતનાં ફકરાની રૂહે દરેક ચુસ્ત જરથોશ્તીએ દરેક માનસ જે તેને ખરેખરૂં દુ:ખ દેઇ, સતાવી, પજવી તેની સાથે શત્રુવત ધરાવતું ન હોય તેવાને પોતાનો એક મનુષ્ય ભાઇબંધ ગણી તેની તરફની યોગ્ય ફરજ અદા કરવાને પોતાના ખાલેશ બરહક ધર્મથી બંધાયલું સમજવું. માનવીઓમાં પરસ્પર ચહડતી, બરાબરની અથવા સરખે સરખી,

સમા અને ઉતરતી એવી ત્રણ રીતની પદ્દીઓ હોય છે. એથી કરી દરેકને પોતાથી ચહડતાં, પોતાની સમાન પંકિતના અને પોતાથી ઉતરતે દરજ્જેનાં માનસો સાથે વર્તણુક અને આચરણ ચલાવવાનું હોય છે. વળી દરેકનો એક બીજા સાથનો સંબંધ ઘણો અંગત અને અતલગનો યાતો ઘણોજ દુરનો હોય છે, તેથી દરેક જણે પોતાના અતલગનાઓ તરફ પેહેલાં અને દુરના તથા પારકાઓ તરફ પછવાડેથી પોતાની ફર્જો બજાવવાની હોય છે. એ રીતે લેતાં દરેક જણે એવાં ચહડતાં, સરોબરીઆ અને ઉતરતાં તેમજ નજદીક કે દુરનાં વધતા ઓછા સમાગમવાલા અનેક માનસો પ્રત્યેની ફર્જોનો એક મ્હોટો સરવાલો થાય છે, એ ફર્જો જોકે પંકિત દર પંકિત અને કદમ બ-કદમ બજાવવાની છે તોપણ તે અદા કર્યા વિના કાંઇ ચારો નથી. માટે તે વિષેની તાકીદો અને તે બજાવવામાં ઢીલ અને કસુર કરવાની તકસીરોનાં ઇશારા અવસ્તા, પાજંદ વગેરે જરથોસ્તી ધર્મને લગતાં બીજાં અનેક પુસ્તકોમાં લખાયલા છે. નજદીકનાં સંબંધવાલાઓમાં સર્વથી પેહેલી પોતાનાં માત-પીતા તરફની અનેક પ્રકારની અવશ્યની ફર્જો બજાવવાની હોય છે, અને તેમાં સુસ્તી, કાહેલી અને કસુર કરવાનો ભારી ગુનાહ છે તે દેખાડવાના ઘણાંએક ઇશારા જરથોસ્તી દીનની અવસ્તા વગેરેની કેતાબોમાં મલે છે. દાખલા તરીકે હાદોખ્ત નસ્કમાં આવે છે કે :—

'મા આઝારયોઇશ્ જરથુસ્ત્ર મા દુગ્ધ્મ્ મા પઔરુશસ્પૅમ્.'

અર્થ;—એએ જરથોસ્ત ! તું તારી માવતર દોગદોને તથા તારા પીતા પોરૂશસ્પને દુઃખ મા દેતો !"

"બ નામે અહુરમજ્દ" નામની પાજંદ સેતાયશમાં કહે છે :—

"અજ. કસ કે પેદ ઉ માદ ન ખુસ્તુદ બેદ હરગેજ વહેશત ન વીનેદ."

અર્થ:—"જે કોઇથી તેના માતા કે પીતા રંજીદા અને ઉદારા થાય છે તે શખ્સ હરગેજ બહેસ્ત મેલવવા પામે નહિં."

વલી દસ્તુરાંન દસ્તુર આદરબાદ મારાસ્પંદના પંદનામાની નીચલી નસીહતમાં આ રીતે જણાવે છે :—

"ઇયન અણુ વ અમે નફશમન તરસગાસ ઓ ન્યોખ્શીદાર ઓ ફરમાન-બોરદાર યહવનીઆ મેમન ગબના વદ અણુ વ અમે જીત્નદક અવીન હુમાનાક ચીગુન શીર અમત ઇયન વેશે મીન અદશીચ અદશ લા તરસેત. વ વલમન અણુ વ અમ લુઇત અવીન હુમાનાક ચીગુન જને વીવેહ મવન મન્દુમીચ અજ્શ જુરગુન્દ અજશ મન્દુમીચ કન્તન લા તોબાન વ કના અદશ પવન ખાર યખ્સુનેત."

અર્થ:—"પોતાના માબાપનો તાબેદાર, તેઓનું કહેલું સાંભલનાર, અને તેઓનો હોકમ માનનાર થજે. કારણકે માબાપની હયાતી સુધી તે માનસ એક સીંહના જેવો છે કે જે જંગલમાં કોઇથી પણ બીહતો નથી. અને જેનાં કે માબાપ ગુજરી ગયલાં હોય છે તે એક વીધવા સ્ત્રીના જેવો છે, કે જેની પાસે કાંઇ ચીજ લેઇ મુકી હોય તો ફરીથી તેનાથી તે (લેઇ) કરી શકાય નહિ અને હરેક શખ્સ તેને નીચી હાલતમાં રાખે."

વળી પરણુતાં જોડાંને લગ્નનાં આશીર્વાદ આરતી વખ્તે તેને બીજી દોઆઓ અને નસીહતો સાથે આ નસીહત દેવામાં આવે છેઃ—

"અજ પેદર નામ–બરદાર બાશ. બ હર આઇન મામ મા આઝાર."

અર્થઃ—"બાપની નામદારીમાં વધારો કરજો, તથા કોઇબી પ્રકારે માતાને દુઃખી કરી પજવશો મા."

વલી સઘલી પતેતો–શું પશેમાની, ઇરાની કે ખુદ પતેતમાં આ માતપીતા પ્રત્યે થયલી તકસીરો માટે પશ્ચાતાપ અને તોબાહ કરવામાં આવે છે. એ વગેરે બીજા અનેક ઇશારાઓ ઉપરથી જણાય છે કે, જરથોશ્તી ધર્મમાં દરેક જણને માથે પોતાના માત પીતાની સારી રીતે બરદાશ્ત કરી, તેઓની સેવા કરવાની, દરેક વેળા તેમનું માન અને ટેક નીભાવી રાખવાની અને જઇફીમાં તેમની પરવરેશ કરવાની અને એવીજ બીજી નહિ છુટાય તેવી ફરજો અદા કરવાની છે અને તે બની આવે તેમ બજાવવામાં સુસ્તી, ગફલતી અને કસુર કરવાનો ભારી જબુન ગુનાહ કહ્યો છે. બચ્ચાંઓથી માબાપનાં એહસાંનોનો પાડ કેમે કરતાં હરગેજ પુરેપુરો વાલી શકાય નહિ. માનવી માત્રને પોતાની જીંદગી સૌથી વ્હાલી અને અમૂલ્ય છે. કોઇબી ઇનસાંન પોતાની જીંદગી કરતાં બીજા કશાને વધારે વ્હાલું અને પ્યારૂં ગણતું નથી. એવી દરેકને અવશ્યની જરૂરની ચીજ જે જીંદગી તે તેને મેળવી આપનાર તેનાં પોતાનાંજ માત–પીતા છે, તેથીજ તે તેમનું સદાકાળ સુધીનું એહસાનમંદ છે; બાલ્યાવસ્થામાં પાલણ પોષણ કરી ઉછેરવાના, કેળવણી આપી, જ્ઞાની બનાવી, હેવાનયતમાંથી ઇનસાંનપણાંમાં લાવવાનાં, અને એ વગેરે બીજા અનેક એહસાંનો ઘડીભાર પડતાં મુકયે, તોપણ જીંદગી હાંસેલ કરાવીને આ દુન્યાંની રંગભુમી દેખાડવાનાં ફકત એકજ ઉપકાર અને એહસાન માટે દરેક ઇનસાન પોતાને જન્મ આપનાર માત--પીતાના અહેસાનના મહાસાગરનાં ઉંડાણમાં ગરક ગયલું છે કે તે ગમે તેવા પ્રકારનીબી તેમની સેવા ચાકરી બજાવે તોપણ તે એહસાનના કર્જનો બારીક રજકણ જેટલો ભાગબી હરગેજ મટાડી શકે નહિ. જેમ માબાપ પ્રત્યે તેમજ ભાંડુઓ તરફબી દરેકે તન, મન, ધન અને જાનો-- જીગરથી તેમને સહાય થવાની ફરજો છે અને તેથી આપણી પતેતમાં ભાંડુઓ તરફ ખરાબ વર્તણુક ચલાવવાનું પાપી ગણ્યું છે અને તે દરોબસ્તજ છે, કારણકે આપણ અને આપણા ભાંડુઓ ગોયા એકજ ઝાડની શાખાઓ છૈએ, તેથી આપણા સુખમાં તેઓનો હીસ્સો પાડવાની અને તેઓના દુઃખમાં શરીક થવાની આપણી અઇન ફરજ છે. તેઓની ચહડતીમાં આપણી ચહડતી અને તેઓની પડતીમાં આપણી પડતી છે. તેઓને જે માન મરતબો અને વૈભવ મળે તેનો કાંઇક અંશે આપણને પણ કાંઇ ઝાંખો ઓળો અને પડછાયો મલે છે; માટે દરેક પ્રકારે તેમનું ભલું અને કલ્યાંણ કરવામાં જરાબી સુસ્તી વાપડવી નહિ. કદાપી જો કોઇ ભાંડું કમસમજ, નાદાની, વ્હેમ યા હરેક બીજાં કારણે આપણને દેલગીર, નીરાશ, ગુસ્સે અને નાખુશ થવાનું કારણ આપે તો બનતાં સુધી અખાડા કરી ક્ષમા કરવી, કારણકે પેલી જાણીતી કહેવત મુજેબ "ડાંગે માર્યાં પાણી જુદાં પડે નહિ." એમ સમજીને એક ઘર કે કુટુંબનાં ભાંડુઓ ગમે તેટલાંબી એક બીજા સાથે ઉંચે મોંઢે રીસાઇ રહે તોપણ તેથી તેઓને પોતાનો અતલગનો ખેશી તથા સગાઇ--સ્નેહ તરીકેના સંબંધમાં તો કુદરતીજ

કાંઇ બાધ આવેજ નહિ, માટે હમેશે સલાહ સંપજ રાખી, સુહુજી--સમજી એક બીજા તરફની અરસપરસની ફર્જો અદા કરવામાં જરાબી ખાએકી કરવી નહિ. આપણી તરફની સારી રીતભાત, આવભાવ અને વર્તણુક ઉપર ભાંડુંઓ પછી ખેશાવંદો અને સગાં--સ્નેહીઓનો હક છે. માટે તેઓ પ્રત્યે નજદીક કે દુરનાં સંબંધ મુજેબ કદમે કદમ અને દરજજા મુજેબ યોગ્ય ફર્જ બજાવવી. ખેશાવંદો અને ભાંડુઓ વચ્ચેનો ફરક કેટલી નજદીક કે દુરની સગાઇનો છે તે વિષેનો છે; માટે તેના પ્રમાણ પ્રમાણે તે ફર્જો બજાવવી. કેટલાંએકો ચાપલુસી અને મીઠાં--મસકલાં થઇ પોતાના માલેતુજાર ખેશાવંદોની ખર--ખુશામંદ કરે છે, યા ગર્વ, અભીમાંની, હાલી મ્હોટાઇ અને તકેબરીથી પોતાનાં ગરીબ અને મુફલેસ સગાંઓને હીણી, તેઓ તરપ્ર સુગાત્રાંપણાંથી જોઇ પોતાનો ચેહરો કમકમાવે છે, પણ તેમાં તેઓ પોતાના પેદા કરનાર તરફ કેટલી મ્હોટી તકસીર કરે છે તેનો તેમને જાંખો માત્રબી ખ્યાલ આવતો નથી એ બહુ શોચનીય છે, તેવી રીતે વર્તવું એ કાંઇજ નહિ પણ પોતાની હલકાઇ બતાવવા જેવું, અને દુરંદેશોની નજરમાં પોતાનું પત ગુમાવવા જેવું છે.

ખેશીઓ તરફની ફર્જો.

એક ખેશી તવંગર હોય કે ગરીબ, તોપણ તેની હાલત તરપ્ર ન જોતાં ફકત તેનાં ખેશીપણાંનો હક ધ્યાનમાં રાખીનેજ દરેક જણે પોતાની ફર્જ બજાવવી છે, અને તે પ્રમાણે જો ન ચાલવામાં આવે તો પતેતોમાં જણાવવા મુજેબનો ખેશાવંદીની ફર્જની કસુરને લગતો ગુનાહ કરાયલો કહેવાય છે. નજદીકનાં સગાં-સંબંધીવાળાઓ પછી દુરનાં ઉપર આવતાં સઉથી પહેલો દાવો દરેક જણને પોતાનાં ગુરૂ--ઉસ્તાદ અથવા શિક્ષક તરફની ફર્જો બજાવવાનો છે. મા--બાપ પ્રત્યેની ફર્જો જેવી પવિત્ર છે તેવીજ બલકે તે કરતાં કાંઇક અશે વધુ શિક્ષક તરફની છે. માત-પીતા આપણને જન્મ આપી ઉધારે છે. પણ ઉસ્તાદથી આપણે કેળવણી લેઇને તે મારફતે એક ચીજને તેના ખરાં રંગ--રૂપમાં નીહાલવાની એક બીજી રોશન આંખ મેળવ્યે છીયે. માબાપ આપણા શરીરની જતન અને બરદાસ્ત લેઇ તેને ઉછેરે છે, પણ શિક્ષક આપણા મન અને રવાનને કેળવી, રાસ્ત રાહે દોરવી, આપણને ગેતી અને મીનોઇ જેહાનનું અમલ અને અમર સુખ પ્રાપત કરવાને શક્તિવાન કરે છે. મા-બાપ આપણી બાલ્યાવસ્થામાં તનની હાજતો પુરી પાડી તેને ખીલવે છે, પણ ઉસ્તાદ તેજ વખ્તે આપણા મનમાં જ્ઞાન અને નીતિના છોડવા રોપી તેઓ ઉપર બરવખ્તે લાયકાતના ફળો અને પુલો ઉગાડે છે. એને માટે મહાન નામીચા શાહાનશાહ સીકંદરનો તેના શિક્ષક એરીસ્તોટલ વચ્ચેની ગોફ્તેગોનો દાખલો તવારીખમાં મશહુર છે. તે જગપ્રસીધ્ધ શાહાનશાહે પોતાના એ શિક્ષકને નમન કરતા કહેલા બોલો તવારીખમાં નોંધાઇ રહેલા છે કે "મારા માત--પીતાએ મને જન્મ આપવા માટે આ શરીરરૂપી ખોલ્યાંને માટે હું તેઓનો અહેસાનમંદ છું, પણ તેં મને દીન અને બંપે દુન્યાની બાબતોથી વાકેફ કરવા માટે તું મારા રવાનનો નગેહબાન અને પાસબાન છે તેથી તારો મારી ઉપર મ્હોટો ઉપકાર થયો છે તેનો બદલો કોઇબી રીતે વાળી શકાય એવો નથી." એ વગેરે બીજા અનેક સબબોને

લીધે જેમ માબાપનું અહેસાંન કદી ફીટી નહિ શકે એવું છે તેમજ ઉસ્તાદનું એહસાનથી હરગેજ નહિ ભુલાય તેવું છે. આપણો ધર્મગુરૂ આપણો એક ચહડતી પંક્તિનો ઉસ્તાદ છે. ઇરાનમાં પુરાતન જરથોસ્તીઓમાં એવો રેવાજ જાયજ હતો કે, દરેક જણ ધર્મ સંબંધી બાબતોને માટે પોતાના ખાસ શિક્ષાગુરૂ તરીકે એક કામેલ, કાબેલ, ફાજેલ અને શાયસ્તા આથ્રવનને સઘલાઓમાંથી ચુંટી કહાડી દીન આઇનને લગતી પુછપરછ, મસલહત અને મશવરત તેનીથી કરતું હતું, અને તેનાં એહસાંનમાં તે તેને તન, મન અને ધનથી મદદ કરવા ઉપરાંત તેના દરજજાને લાયકનું સઘલું માન આપતું હતું. એ ઘણી મહત્વના બુલંદ અને ફાયદેમંદ રેવાજ મુજેબ દરેક જરથોશ્તીએ તેનું અનુકરણ કરવાની અવશ્ય જરૂર છે. કારણ કે દીન આઇનની બાબતો બીજી દુન્યવી બાબતોનાં જ્ઞાનનાં કરતાં શ્રેષ્ઠ છે તેથી દરેક જણનો ખાસ ધર્મગુરૂ તે તેનો શ્રેષ્ટ શિક્ષાગુરૂ છે અને તેથીજ તેનાં પ્રત્યે દરેક જણે પોતાની ખાસ ફર્જે બજાવવાની છે.

જેમ પોતાના ધર્મગુરૂ તરફ તેમજ પોતાનાં મંડળ અથવા પંથને લગતા બીજા દરેક બુજ્રર્ગવાર તરફથી દરેકને પોતાને લાગુ પડતી ફર્જો બજાવવાની છે. કાંઇજ નહિ તો તેઓ તરફ બેઅદબ અને બેમલાજેહ નહિ વર્તવાની, પણ ઓર પુરતી રીતના માન-મરતબા, અદબ-અંદાજા, મલાહજા અને વીવેકીપણે તો જરૂરજ વર્તવું જોઇએ છેજ, એ વિષેનાબી અનેક ઇશારા અવસ્તા વગેરેમાંથી મલે છે. જેમકે અવસ્તાઇ જમાનામાં ઘરધણી ('નમાનો-પઇતી') મોહલ્લાપતી ('વીસ્પઇતી') ગામનો પટેલ ('જન્તુ-પઇતી') અને દેશપતી ('દહ્યુ-પઇતી') એમ અનુક્રમે ચહડતી પદ્દીના ઓધ્ધાઓ જરથોસ્તીઓમાં ભોગવવામાં આવતા હતા, તેથી દરેક જણે કાંઇજ નહિ તો પોતપોતાનાં સંબંધના તે દરેક બુજોર્ગવારને તાબે રહી તેને માન આપવાની અને તેને લગતી બીજી યોગ્ય ફર્જો બજાવવાની ખાસ જરૂર લેખાતી હતી. જે વિષે યજશ્નેનાં ૧૩ માં હાના ફકરા ૧-૩ સુધીમાં આ રીતે આવે છે:—

૧—"અહુરેમ્ મજ્દાંમ્ આસ્રૂયે નમાનહે નમાનો-પતોઇશ્ રતૂમ્ આ, વીસો વીસ્પતોઇશ્ રતૂમ્ આ, જન્તેઉશ્ જન્તુ-પતોઇશ્ રતૂમ્ આ દહ્યેઉશ્ દહ્યુપતોઇશ્ રતૂમ્ આ; ઘેનાનાંમ રતૂમ્ આસ્રૂયે દએનાંમ્ માજ્દયસ્નીમ્, અષીમ્ વંહુઈમ્ પરેન્દીમ યામ્ચા બીપઇસ્તીતનાંમ્ અષઓનીમ્ ઇમામ્ચા જામ યા નાઓ બરઈતી. ૨-ફ્રીયેહે વાજીસ્તહે અસ્તોઇશ્ રતૂમ્ આસ્રૂયે આતરેંમ્ અહુરહે મજ્દાઓ અષીશ્વો જ્ધતેંમાં ગવાઆયાવરેસ્તમાં નરાંમ્ અષઓનાંમ્. વાસ્રીયેહે ફ્શુયન્તો રતૂમ્ આસ્રૂયે હરતેમાં અષહે અમાં રથએસ્તાઓ રતૂમ્ આસ્રૂયે. ૩ મજીશતાશ્ વએધયાઇશ્ દએનયાઓ માજ્દયસ્નો-ઇશ્ અથઉરનો રતૂમ્ આસ્રૂયે ચષાનાસ્ચા અએષામ્ચીત્ રતુશ્ આસ્રૂયે રતુશ્ આંસ્તાથ્રા અમેષાંસ્ચા સ્પન્તાં સઓશ્યન્તસ્ચા દાંહીસ્તાં અષવચસ્તેમાં અઇજ્યા-મતેમાં અશ્-ખરાખનુતેમાં મજીસ્તાં અમાં આસ્રૂયે દએનયાઓ માજ્દયસ્નોઇશ્ અથઉરનાંસ્ચા રથએશ્તાઓસ્ચા વાસ્રયાસ્ચા ફ્શુયન્તો."

અર્થ:—૧—અહુરમજ્દને હું યાદ કરૂં છું. ઘરના ઘરધણીના સરદારને, મોહલ્લાના મોહલ્લાપતીના સરદારને, કસ્બાના કસ્બાપતીના સરદારને, દેશના દેશપતીના સરદારને

હું યાદ કરૂં છું. નારીઓ અને સ્ત્રીઓના સરદારને, માજદયસ્નની દીનને, અશીસ્વંગ તથા પારેન્દીને, બે પગવાલાઓમાં જે અશો બાયડી તેને તથા આ જમીન જે આપણુને પોષણુ આપે છે (તેને)હું યાદ કરૂં છું.

૨—પ્યારી (તથા) સૌથી તેજીવાલી હયાતીનાં સરદાર અહુરમજદના આતશને હું યાદ કરૂં છું; ઘણુાજ મહેનતુ તથા ગાવ–ગોસ્પંદના ઘાસચારાને માટે ઘણુંજ કામ કરનાર અશો માનસોના સરદારને, (તથા) (દેશની) આબાદી કરનાર ખેડુતના સરદારને હું યાદ કરૂં છું, અશોઇમાં ઘણુાજ ચાલાક તથા હીમતવાન રથેશ્તારનાં સરદારને હું યાદ કરૂં છું.

૩–માજદયસ્નની દીનના સર્વથી ચહડતે દરજ્જેના એલમને તથા તે એલમ શિખવનારાઓને તથા આથ્રવનના સરદારને હું યાદ કરૂં છું. અમશાસ્પંદોને તથા ઘણુાંજ ડહાપણુવાળા ઘણુાંજ સાચ્ચા સખુન બોલનારા, ઘણુાંજ મદદે પોંહોચનારા તથા પુરતી રીતે ઘણીજ રોશન અકલવાળા, દુન્યાને ફાયદો કરનારાઓને સરદારો તરીકે હું યાદ કરૂં છું. તથા સરદારો તરીકે તેઓને હું કાયમ રાખું છું. માજદયસ્ની દીનના સૌથી ચઢતા મદદગારોને તથા અથોરનાનો, રથેશતારો અને દેશની આબાદી કરનારા ખેડુતોને હું યાદ કરૂં છું."

ઉપર જણુાવેલા જેવા ઓહદાઓ સત્તા ભરેલી રીતે જોકે હાલમાં સ્થાપવામાં આવતા નથી તોપણુ એ અવસ્તાઇ જમાનાના રેવાજ ઉપરથી એ અનુમાન નિકલે છે કે, જેમને પુરાતન કાલમાં લાયક અને માનવંત બુજોર્ગો તરફ દરેક જણુ તેમને લાયકનું માન આપવાની ફર્જ વિચારતું હતું તેજ રીતે હમેશ થતું રહેવું જોઇએ. વલી કોમના આગેવાન અકાબરોને માન આપવાનું એક કારણુ એ કે હરેક ટોલાની હસ્તી, કાયમી અને પાયદારીનો આધાર બીજા અનેક કારણો ઉપરાંત તે ટોલાના બુજોર્ગવાર, અનુભવી, જેહાનદીદેહ અને લાયક આગેવાનો ઉપર છે તેથી તેઓ તરફ દરેક જણે પ્યાર અને મોહબતભરેલી માનની લાગણી રાખવા ઉપરજી છે. એક નામીચો શાયર કહી ગયો છે કે: "જે શહેરમાં ઇનસાફી અને ન્યાયી અમલદારો નહિ હોય, જે શહેરમાં દાનાવ, અગમ બુદ્ધીવાલા, અનુભવી અને અક્કલમંદ પ્રધાનો અને વજીરો નહિ હોય તે શહેર જો વેરાંન થઇને નાશ પામે તો તેમાં જરાકબી આશ્ચર્ય થવા જેવું નથી."

હવે દરેક જમાનામાં તમામ બુજોર્ગવારોમાં સહુથી સરતાજ બુજોર્ગવાર તે તેનો પાદશાહ યાને રાજા છે, માટે તે પાદશાહ પ્રત્યે, જો તે દયાલુ, અદલ ઇનસાફી, પ્રજારક્ષક અને પોતાની રૈયતના પ્રતીપાલ તરીકેનું વર્તણુ ચલાવતો હોય તો તેની તરફ જાનોનેસાર વફાદાર રહેવાની અને તેની ઉપર પોતાનો જીવ સદકે કરવાની તેની રૈયતની અઇન ફર્જ છે; અને એ ફર્જ જેમ અસલવારેના જમાનાથી ઇરાંનમાં સમજાતી આવી છે તેમ દરેક જરથોસ્તીએ તેને પોતાના હઇડાંમાં કોતરી રાખીને તે મુજેબ ચાલવાની અવસ્ય જરૂર છે. પોતાના અદલ–ઇનસાફી શાહનશાહ તરફ વફાદાર રહેવાનાં ઘણાંક કારણોમાંનું મૂખ્ય આ છે કે, તે પોતાની રાજ્ય હકુમતની સત્તાના બળથી પોતાની રૈયતનાં જાન–માલનું રક્ષણુ કરી આપણી ઉપર અનહદ ઉપકાર કરે છે. એવા પોતાનાં નેક પાદશાહ તરફ

જાનફેશાંનીથી વફાદાર રહેવાના અને તેમના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થવાનાં અને તેઓનાં હકમાં રાત-દિવસ ભલી દોઆઓ અને આશીષો ગુજારવાનાં ઘણાક ઇશારાઓ અવસ્તામાં આવેલા છે; જેમાંનો એક કરદો આપણાં અથોરનાંનો આફ્રીન્ગાન, જશનો વિગેરે. ની ક્રિયા કરતાં દરેક કરદે પઢે છે. અને જે "આફ્રીનામી ખ્ષથ્રયાંન્ દંહ્હુપઇતી" થી શરૂ થાય છે. એ કરદો કાંઇજ નહિ પણ રાજ્યકર્ત્તાંને માટેનું "National Anthem" અથવા "God Save the King" નું બીજું રૂપ છે.

ફર્જનો ત્રીજો પ્રકાર.

એકસરખી પંક્તિના માનસોઓની અરસપરસ કેટલીક ફર્જો બજાવવાની છે. જે દરેક કીસમનાં સંબંધમાં તેના સંયોગને અનુસરતી હોય છે, માટે તેનું સ્મરણ કરી તે ઉપર અમલ કરવો જોઇએ. પ્રથમ ઘરની બાબતમાં જોઇએ તો ખાવંદ અને મોહરદારે એક બીજા પ્રત્યે અનેક તરેહની ફર્જો અદા કરવાની હોય છે. જરથોશ્તી ધર્મપુસ્તકોમાં ધણ્યાણીનો દરજ્જો પોતાના ધણીથી સેહજ ઉતરતે દરજ્જેનો જણાવ્યો છે. તોપણ બારીકબીનીથી જોતાં તે સમાન પદ્દીની મુઆફેકનો છે. જેમ બદામનાં એક કોટલાંમાં બે બીજ એક બીજા સાથે ભેલાઇને રહે છે, તેમજ એક ઘરમાં ધણી ધણ્યાણીએ એકસંપીથી, હલીમલી, માયા મોહબતથી, એક બીજાની મરજી સાચવીને, દરેક બાબતમાં એક બીજાનાં ભેદભરમોથી વાકેફ થઇ, તથા એક બીજાનો સ્વભાવ, ખાસ્યત અને ટેવ તથા ગુણ સાચવીને ચાલવાની છે. ખાવંદ તે ઘરનો રાજા, અને મોહરદાર તે તેનાં વડા પ્રધાન અથવા વજીર સમાન છે. જેમ રાજા અને પ્રધાન બંને પોતાના દેશની આબાદી જાલવવા સારૂ અરસપરસની સલાહ લેઇ એક બીજાના ભેદ ભરમોથી વાકેફ થઇ, તથા એક બીજાનો સ્વભાવ, ખાસ્યત અને ટેવ તથા ગુણ સાચવીને ચાલવાની છે. ખાવંદ તે ઘરનો રાજા, અને મોહરદાર તે તેનાં વડા પ્રધાન અથવા વજીર સમાન છે. જેમ રાજા અને પ્રધાન બંને પોતાના દેશની આબાદી જાલવવા સારૂ અરસપરસની સલાહ લેઇ પોતાની ફર્જે બજાવે છે, તેમજ ઘરનાં ખાવંદ તથા તેની બાનુએ સલાહ સંપજથી પોતાનાં ઘરને દરેક પ્રકારે આબાદ રાખવાની ફર્જ છે. એક પરણેલાં જોડાંમાં સ્ત્રી પુરૂષે પરસ્પર સંખ્યાબંધ ફર્જો બજાવવાની છે, એટલુંજ નહિ, પણ તે ઘણીખરી દરેકે એક બીજાની હઇયાતીનાં છેડા સુધી ઘણુંકરી દરરોજ અને દર વખ્તે બજાવવાની છે, જેનું બ્યાન વીસ્તારીને અત્રે કરવું ઘણું મહાલ છે, તોપણ તેમાંથી ટુંકમાં એકંદર યાદ રાખવા અને મનન કરવા યોગ્ય આપણા પેગમ્બર સાહેબ અશો સ્પીતમાન જરથોશ્તે પોતાની છેલ્લી વસયતમાં દરેક પરણેલાં જોડાંને ફરમાવેલા છે, જે વહીશ્તાઇશ્તી ગાથાનાં ૫, માં ફકરામાં આ રીતે જણાવેલી છે:—

'સાખેની, વજયમ્નાબ્યો કઇનીબ્યો ઓઁમી,
ખ્શમઇબ્યાચા વદેમ્નો મેન્ચા-ઇ માજદજદૂમ,
વએદોદૂમ્ દએનાબીશ્ અબ્યસ્તા અહૂમ્ યે વહ્હેઉશ મન હ્હો,
અષા, વે અન્યો અઇનીમ્ વીવહ્હતુ તત્ જી હોઇ હુષેનેમ્ અહ્હત્.

અર્થ:-(પેગામ્બર સાહેબ કહે છે) "પરણતી કન્યાઓને તથા તમો (પરણતા વરરાજાઓ) ને હું (જે) પરણવાને ફરમાન (અથવા ઉત્તેજન) આપનાર (તે) (નીચે

મુજેબ) નસીહતના સખુનો કહું છું. મારા એ (સખુનો) ઉપર તમો ધ્યાન આપજો. (તે સખુનો આ છે કે) દીનદાર માનસોની મારફતે ભણેલાં થઇને નેક મનશ્નીની જીંદગી મેલવજો! (તથા) અશોઇથી (યાને ખરા અંતઃકરણથી) તમારામાં એક બીજાંને ચાહતાં રહેજો! કે તેથી ખચીત દરેકની ઘર-જીંદગી સુખી થાય!"

એ ફકરાની મતલબ એ છે કે, દીનઆગાહ દસ્તુરોની મારફતે ધર્મનું પુરતું જ્ઞાન મેલવી, પાક નીયત રાખી દુન્યામાં તમારી જીંદગીનું વર્તન ચલાવજો! ધણયાણીએ પોતાના ધણીને અને ખાવંદે પોતાની મોહરદાર બાનુને ખરા પ્યાર અને મોહબતથી ચાહવું, જેથી તેઓ પોતાનો ઘરસંસાર દીપાવી જીંદગી ગુજારે.

સંસારી સ્થીતી, દરજ્જો અને પદ્દીમાં મિત્રો એકબીજાથી ગમે તેમ તફાવત ધરાવતા હોય, તોપણ જ્યાં ખરી ભાઇબંધીનું નાતું બંધાય ત્યાં આ નીશ્ચય યાદ રાખવું કે તે પ્રીતીનો સંબંધ તેઓને પોતપોતાની દોસ્તો તરીકેની વર્તણુંક અને આચાર-વિચારમાં એકબીજા સાથે એકસરખીજ પંક્તિ અને દરજ્જાનાં બનાવે છે, તે વેળા તેઓમાં કાંઇ ન્હાના-મ્હોટા તથા ચહડતા-ઉતરતા જેવું કાંઇ રહેતુંજ નથી. એક ખરો અને જીવેજાન મિત્ર કેવો હોવો જોઇએ તે વિષે એક નામાંકીત પંડીત નીચલા શ્લોકમાં આ રીતે ગાઈ જાય છે:—

उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रु वीग्रहे ।
राजद्वारे श्मशाणेच यस्तिष्ठति सः बान्धवः ॥

અર્થ:—"શું સુખ કે શું દુઃખમાં, શું ચઢતીમાં કે શું પડતીમાં, શુ દુશ્મનની સાથના ભીજભાવ તથા વઢવાઢમાં કે સરકાર-દરબારી બાબતમાં કાંઇ આફત આવી પડે તે વેળા, અથવા તો મરણની કરકટીની સાથે જે સદા વલગી રહે તેજ ખરો બંધુ અથવા મિત્ર છે."

ખરા અને સાચ્ચા મિત્રો વચ્ચે એકશાંત અને નિર્મલ કાચ જેવાં પાણીની સપાટી જેવું સરખાપણું થઇ રહે છે, માટે દરેક મિત્રે પોતાના બીજા સ્નેહીઓ તરફની પોતાની ફર્જો બજાવતી વખ્તે તેઓ વચ્ચેનાં બીજા સઘલા તફાવતો એક કોરે મેલી દોસ્તનું હીત પોતાના જેવુંજ ગણવાની અગત્ય પીછાણવી જોઇએ. જરથોસ્ત સાહેબ અને શાહાનશાહ કએગુસ્તાસ્પ વચ્ચે જોકે દુન્યાઇ દરજ્જાનો તફાવત હતો; પેગામ્બર સાહેબ જરથોશ્ત માત્ર એક ગરીબ સ્થીતીનાં પણ અદભુત શક્તિના ધર્મગુરૂ હતા, જ્યારે કએ. ગુસ્તાસ્પ એક મ્હોટા અને બોહલી અને ફરાખ હદવાલી શાહાનશાહતનો નામાંકીત પાદશાહ હતો, તોપણ તેઓ વચ્ચે જ્યારે ખાલેસ મિત્રાચારીનો ગાંઠ બંધાયો ત્યારે તેઓએ એક બીજાને સહાય થવામાં અને પોતાના સામાન્ય પક્ષનો બચાવ કરવામાં, મહાભારત, જીયાંગાર, ખુનખાર અને દારૂણ યુધ્ધો કરવામાં અને મ્હોટા ભારી જોખમો માથે વ્હોરી લેવામાં કોઇપણ રીતની મના કે પાછી પાંની કીધી હતી નહિ. જેમ એ મહાન અને અમર કીર્તિના પુરૂષોએ પોતાની દીન ફેલાવવા જેવી મહાભારત બાબતમાં એક બીજા તરફ જીવેજાન દોસ્ત તરીકેની પોતાની ખોદાઇ ફર્જો અદા કીધી હતી,

તેમ જો કોઇબી માનસ ચાહે તો તે પોત પોતાનાં મંડલ, ટોલી, અને સમાજમાં પોતાની જે કાંઇ સામાન્ય નેમ અથવા નેમો જે પોતે ઘણી મોતેબર અને ઉમદા ગણતો હોય તેમનો બહોલો ફેલાવો કરવા માટે અરસપરસ તન, મન અને ધનની મદદ કરવાની ફર્જો બજાવે.

ચહડતી પદ્દીના તથા સરોબરીઆં તરફની ફર્જો બજાવવાનો જેટલો જુસ્સો દરેક જણુને માથે છે તે કરતાં ઉતરતી પંક્તિનાઓ તરફ તેવી ફર્જો બજાવવાની જોખમદારી કાંઇ ઓછી નથી. પેહલે, ઘરથીજ શરૂ કર્યે તો માત–પીતાને માથે પોતાનાં કુટુંબ–પરીવાર તથા બચ્ચાંઓને ઉછેરવા અને કેલવવાની મુશ્કેલ ફર્જો છે. પોતાનાં જણેતાં બચ્ચાં તરફ નભરવસ અને બેદરકાર રહેવાનો મ્હોટો ગુનાહ, વંદીદાદની ૧૫ મી પરગરદના ફકરા ૧૩ થી ૧૯ સુધીમાં તેમજ અશીશ્વંગ યશતના ફકરા ૫૭–૫૮ માં જણાવ્યો છે.

અવસ્તાનાં તે લખાણો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પોતાનાં ફરજંદને ઉછેરવાની ફર્જમાંથી છટકી જવાની કોશેશ કરવી એ કુદરતનાં નીયમથી ઉલટું છે. વાચા વિનાનાં મુગાં પ્રાણીઓ વટીક પોતાનાં બચ્ચાં મ્હોટાં થઇ પોતાનું ગુજરાન શોધી લેતાં થાય ત્યાં સુધી તેઓને ઉછેરી મ્હોટાં કરે છે; તો ઇનસાન જેવાં પેહેલી પંક્તિની શ્રેષ્ઠ બુદ્ધીનાં પ્રાણીને તો પોતાનાં બચ્ચાંઓ તરફની ફર્જો નહિ બજાવવામાં ઘણુંજ નીચું જોવાડનારી હીનપસ્તી છે તે સમજાવવાની બીલકુલજ અગત્યતા નથી. દરેક માત–પીતાને શીર પોતાનું બચ્ચું ઓછામાં ઓછું સાત વર્ષની ઉમરનું થાય ત્યાં સુધી તેની પરવરેશ કરવાની તાકીદ ફરમાવી છે. પુરાતન જરથોસ્તીઓનાં રેવાજોની રવાયતોમાંની નોંધો ઉપરથી જણાય છે કે, તેઓમાં જે ઓરત પોતાનાં પેટનાં બચ્ચાંને ટવળાવી પૈસાની લાલચે અથવા હરેક બીજાં કારણે કોઇ પારકાનાં બચ્ચાંને ધવાડે અને એવીજ બીજી હરેક નામુનાસેબ, ગેરવાજબી અને અઘટીત રીતથી, જે દુધ ઉપર પોતાનાં બચ્ચાંનો ખુદ ખુદાઇ દાવો છે તે છીનવી લે તેને જરથોસ્તી દીનનાં ખાલેસ ફરમાનની રૂએ ભારી ગુનાહ અને શીક્ષાને લાયક ગણી છે. વળી એજ રેવાયતોની નોંધોમાં કહ્યું છે કે જે જરથોસ્તી પોતાનાં ફરજંદોને દીન દુન્યાને લાયકની તરબીઅત, દાનાઇ, એલમ અને કેળવણી નહિ આપે, અને તેથી તે અજ્ઞાનપણે, દુરાચારીપણે અને અધર્મીપણે ન્હાના કે મ્હોટા ગુનાહનાં કામો કરે તો તેના પાપનો તોશો તેના માબાપને શીર વટીક છે, અને તેના શરીક અને જવાબદારબી તેઓ થાય છે.

દસ્તુર આદરબાદ મારેસ્પંદની નસીહત.

સાસાન્યાન વંશનો નામીચો દસ્તુરાન દસ્તુર આદરબાદ મારેસ્પંદ પોતાના બેટા જરથોસ્તને નીચલી નસીહત કરે છે, જે તેના પંદનામાનાં ૫૭ મા ફકરામાં જળવાઇ રહી છે. તે કહે છે કેઃ—

"મેમન અત બીન્મની ઓમનાત પવન આવોરનાકી વલ દપીનસ્તાન યહણુન મેમન ચશ્મે રોશન દપીનશ અઇત."

અર્થ—"અગરજો તારે ત્યાં બેટો હોય તો બચગીથીજ તેને નિશાળે મુકજે, સબબ કે લખવા પઢવાનો હુનર તે ગોયા એક બીજી જોવાની આંખ છે."

આ શિખામણની વાત ઉપરથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે, પૂર્વકાળનાં દરેક ઇરાની માબાપો પોતાના ફર્જંદો તરફની સઘળી ફર્જો બજાવવાને ઘણી મ્હોટી અગત્ય આપતા હતા, તેઓજ માત્ર નહિ પણ તે જમાનાની બીજી કેટલીક સુધરેલી પ્રજાઓમાંની, પોતાનાં ફર્જંદોને ઉધારી, સારી કેળવણી આપી, સદ્‌ગુણી બનાવી, તેઓને પ્રજાની નજરમાં લાવવાને અને પોતાના ઘર, શહેર અને દેશની સેવામાં ખડા રાખવાને પોતાની અઇન ફર્જ લેખતા હતા. કહે છે કે પુરાતન એથીન્યનોમાં તેમના ડાહ્યા ફીલસુફ સોલને એવો કાયદો બાંધ્યો હતો કે, જે માબાપે પોતાના બચ્ચાંને કેળવણી આપવામાં ગફલતી કીધી હોય તે ફર્જંદ મ્હોટું થવા બાદ જો પોતાનાં માબાપનું જઇફીમાં પોષણ નહિ કરે, અને તે વિષે જો તે માબાપો ફર્યાદ કરે તો તેઓની તે ફર્યાદ ચાલે નહિ. એ વિગેરે બીજી અનેક સાબેતીઓથી એવું તાત્પર્ય નિકળે છે કે, દરેક જરથોશ્તીએ પોતાનું ફરજંદ પુરતી સમજશકિત અને યોગ્ય વયે આવ્યા પછી તથા પોતે પોતાનો નીભાવ કરવાને સામર્થવાન થાય ત્યાં સુધી તેને ઉધારી લાયક કેળવણી અને બીજી દરેક સારી તરતીબથી તેને સહાય થવાની ફર્જ છે. વળી જરથોસ્તી દીનમાં દરેક શેઠ અને શેઠાણીએ પોતાની સેવામાં ખડાં રહેતા નોકર, ચાકર, દાસ અને સેવકો તરફ માયાળુપણે વર્તી તેઓ પ્રત્યે ઘટતી ફર્જ બજાવવાની છે. એ વિષેના મજબુત અને તાકીદના ઇશારા ધર્મપુસ્તકોમાં મળે છે. નોકરો તરફની ફર્જમાં નબર્વસ રહેવા માટેની કસુર કરવાનો પતેત પશેમાનીમાં ગુનાહ કહ્યો છે. દરેક ઘર તથા ખાતાંના વડીલોને પોતાનાં આજ્ઞાંકીત સેવકો તથા નોકર-નફરો અને ઉતરતા આશ્રીતો તરફ સભ્યતા, નરમાશ અને માયાળુપણે વર્તવાની તથા તેઓને કોઇબી રીતનો અન્યાય નહિ થાય અને બેદાદી તથા અઘટીત સખ્તી તેઓ ઉપર નહિ ગુજરે તેની પુરતી સંભાળ લેવી જોઇએ. કારણ કે નોકર-નફરો તથા સેવકોબી તે શેઠ-શેઠાણીનાં મનુષ્ય-બંધુઓજ છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓબી તે પરમ કૃપાળુ પીતાનાંજ સરજેલાં ઇન્સાનો છે. જેમકે શરીરના હાથ પગ વગેરે અવયવો જોકે ઉતરતા લેખાય છે તોપણ તે ઘણાં ઉપયોગી અવયવો છે, કે જે વિના માનસને ચાલતું નથી; તેમજ ઘર, ઓફીસ, પેઢી, કચેરી કે દરબારમાં નોકર-નફરો અને હાથ નીચેના માનસો, પંકિત, પદ્વી અને સ્થીતીમાં ઉતરતાં છે તોપણ આખરે તો તેઓ મનુષ્યજ છે, કે જેમની સહાયતા વિના ચાલી નહી શકે તેવું છે, તેથી જે રીતે આપણે આપણા હાથ-પગ વગેરે અવયવોની જતન અને બરદાસ્ત લેવાની ફર્જ સમજ્યે છીયે, તેમજ આપણા કામદારો પ્રત્યેબી દયાથી વર્તવાની, તથા તેઓની નોકરી અને સેવાની કદરશનાસી કરવાની આપણી મૂખ્ય ફર્જ છે. વળી ખાલેસ જરથોશ્તી ધર્મની શર્યત પ્રમાણે જોતાં દરેક જણે નોકર-નફરો તો શું પણ પોતાને તાબેનાં અને પાળેલાં નિર્દોષ, બેઆઝાર પ્રાણીઓ પ્રત્યેબી લાયક ફર્જો બજાવવાને ધર્મમાં ખાસ ભાર મુકીને જણાવ્યું છે. યજશ્નેના ૧૧, માં હાના પહેલા બે ફકરામાં, દરેક જણે પોતાને તાબેના

ગાવ—ગોસ્પંદ, ઘોડા વગેરેની સારી રીતે જતન લેવાની તાકીદ છે અને તેવી બરદાસ્ત લેવાથી તે નિર્દોષ વાચા વિનાનાં પ્રાણીઓ કેવાં ખુશી થઇને પોતાના ધણીને રૂડી દોઆ અને આશીર્વાદ દે છે, તેમજ તેઓની ઉપર નીર્દયતા વાપરીને ઘાતકીપણું ગુજારનારને કેવા શ્રાપ અને કદુવા દે છે તે નીચના ફકરા ઉપરથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે:—

અવસ્તાઃ—"૧, થ્રાયો હઇથીમ્ અષવનો આફ્રીવચન્હો જવંતી, ગાઉશ્ચ અસ્પસ્ચ હઓમસ્ચ. ગાઉશ્ જઓતારેમ્ જવઇતી; ઉત ઋુયાઓ અફ્રજન્તીશ્ ઉત દેઉશ્ સવાઓ હચીમ્નો યો માંમ્ ખાસ્તાંમ્ નોઇત્ બખ્ષઇ; આઅત્ માંમ્ તૂમ્ ફ્રષઓ-ન્યેહે નાઇર્યાઓ વા પુથ્રહે વા હુયાઓ વા મર્ષુયાઓ ૨—અસ્પો બાષ્રારેમ્ જવઇતી મા. ઋુયાઓ. અઉરવતાંમ્ યુખ્ત મા અઉરવતાંમ્ નીથખ્ત યો માંમ્ જાવરે નોઇત્ જઇધ્યેહિ પોઉરૂમઇતી હંજમઇને પોઈરૂ નરયાઓ. કરષ્યાઓ."

અર્થઃ—"૧—અશો (નિર્દોષ) તથા આશીષના શબ્દો ઉચ્ચારનારાં ત્રણ જણ જે ગાવ—ગોસ્પંદ, ઘોડો અને હોમ છે તે ખોલ્લી રીતે શ્રાપ, હંત્યા, હાય અને કદુવા દે છે: ગાવ—ગોસ્પંદ (સઘળાં પલાઇ શકે તેવાં પ્રાણીઓ) પોતાના ધણીને શ્રાપ દે છે કે તું જે મને બરાબર ખોરાક આપતો નથી, અને તે છતાં તારી બાયડી, છોકરાં અથવા તારાં પોતાનાં પેટને માટે મારી પાસે ગદ્ધાંવહીતરૂં કરાવે છે તેથી તું બાળબચ્ચાં વિનાનો, હીણાયલો અને અપકીર્તીવાળો થજે!—૨, ઘોડો પોતાના સ્વારને શ્રાપ દે છે કે, તું જે ભર મજલસમાં તથા પુષ્કળ માનસોની ગીરદીમાં (યાને લડાઇમાં) મારે સારૂં જોર અને કૌવત ઇચ્છતો નથી (યાને મને પુરતી તાકાત અને શક્તિ મળે તેમ મારી બરદાસ્ત અને જતન લેતો નથી) તેથી તું સ્વારીમાં વીજળીનાં વેગ જેવા તેજ ઘોડા જોડનાર, તેજ ઘોડા ઉપર સ્વારી કરનારો તથા તેજ ઘોડાઓને કાબુમાં રાખનાર મા થતો!"

વંદીદાદની ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬ અને ૧૮ મી પરગરદો જેમા કુત્રાંઓની જાતોનું વીસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેમાં તે સગોની જતન અને બરદાસ્ત કેવી રીતે લેવી તેનું બારીકીથી બયાન કરવામાં આવ્યું છે જે અત્રે વીસ્તારથી જણાવતાં પુસ્કલ વખ્ત વહી જાય. અને કુત્રાંની પરવરશી માટે આપણામાં જે મોતેબર ખ્યાલ છે તેથી તે વિષે અત્રે લંબાણ કરવાની કશી અગત્ય જોવામાં આવતી નથી. ટુંકમાં અવસ્તા પેહેલવી—પાજંદ વગેરેનાં લખાણો-માં નિર્દોષ, મુંગાં પ્રાણીઓને દુઃખ અને કષ્ટ નહિ દેવાની પુશ્કલ તાકીદ કીધેલી મલે છે, તે સર્વે ઉપરથી એજ સાર નિકલે છે કે જરથોસ્તી ધર્મે પોતાથી ઉતરતાં પ્રત્યેની ફરજો અદા કરવાની ખાસ જરૂરીઆત જણાવતાં નિર્દોષ મુગાં પ્રાણીઓને વટીક તેમાંથી વેગલાં રાખ્યાં નથી, માટે તે ઉપર મુસ્તકીમપણે અમલ કરવાની દરેક જણે પોતાની ખાસ ફરજ સમજવી જોઇએ.

ફરજનો ચોથો અને છેલ્લો પ્રકાર.

ઇનસાનોમાં પોતાનાં કામ, ધંધા, રહેઠાંણ વગેરેના સબબો સર તરેહવાર રીતનાં મંડળો, સમાજો, સોસાયટીઓ, કલબો વગેરે સ્થાપીત થાય છે અને તેવા

જનસમુદાયમાંનાં હર કોઈને અથવા તે આખા મંડળને તોડી પાડવા તથા નુકસાન અને હરકત કરવાનો આપણી પતેત પશેમાનીના ૪, થા કરદામાં આ રીતનો ગુનાહ જણાવ્યો છે :—

"અંદર.........હમ ગેહાંનયાન હમ ખાસ્તગાંન હમ સાયગાંન હમ શેહરયાન...૫ હર અદાદીહા ગુનેહગાર બુદ એસ્તેદ હોમ અજ આંન ગુનાહ...૫ પતેત હોમ."

અર્થ:—"એક જગ્યાએ રહેનારાં, ભાઈઓ, હમશરીકો, પાડોશીઓ અને હમશેહરીઓ તરફ કાંઈ કસુર કે તકસીર મારીથી થઈ હોય તો તે ગુનાહનો હું પશ્ચાતાપ કરૂં છું."

આ ફકરા ઉપરથી જણાય છે કે, એવાં કોઈબી પ્રકારનાં સમાજ અથવા જનમંડળ તરફ તેમજ તેમાંના દરેક જણ (individual) તરફ દરેક જરથોસ્તીએ પોતાની ફરજ બજાવવી છે, તેથી શું નજદીક કે દુરના સંબંધવાલાં એકેક માનસ પ્રત્યે ફરજ બજાવવાનુંબી જણાવવામાં આવ્યું છે અને તેથી આઇનાની મુઆફેક ખોલ્લું જણાય છે કે માનસોનાં ચોક્કસ મંડલો અથવા જણ—સમાજો તરફની સામાન્ય તેમજ લોક-કલ્યાણની સાર્વજનીક ફરજોબી બજાવ્યા વિના ચાલે એવું નથી. એવાં મંડળો તરફની સર્વથી પહેલી અને અવશ્યની ફરજ દરેક જણે પોતાના હમદીનનાં ભલાંમાં શરીક થવાની છે. અવસ્તામાં દરેક મજદયસ્તાનનો પોતાના હમજાતીઓ સાથેનો સંબંધ બીજા કોઈબી સંબંધ કરતા શ્રેષ્ટ અને સર્વોપરી ગણ્યો છે. એકબારગી એક જણ એકજ તોખમનું બલકે ભાઇ-બેહેન સમાન અતલગનું હોય તે છતાં જો તે પોતાનો બરહક ધર્મ તજીને વટલી જાય તો તેને પોતાના ખેશાપણાનાં સંબંધ અને ગાંઠમાંથીબી જાણે તે છુટું પડયું હોય તેવું ગણવાને વદીદાદની પરગરદ ૧૨ મીના ફકરા ૨૧--૨૪ માં તેમજ વંદી. પરગરદ ૫, ફ. ૩૬—૩૮ આ રીતે જણાવે છે :—

૨૧—આઅત્ યત્ કામ્ચીત્ વા તોંખ્મનાંમ્ પર—ઇરિથ્યેઇતી યથ અન્યો વરૅન અન્યો ત્કએષ; ચ્વત સ્પૅન્તહે મઇન્યેઉશ્ દામનાંમ્ હાંમ્—રએથ્વયેઇતિ, ચ્વત્ પઇતી--રએથ્વયેઇતિ. ૨૨--આઅત્ મ્રઓત્ અહુરો મજ્દાઓ, યથ વજ્ધચીત્, વીશ--હુકો તરો યારૅ મૅરૅતો જવો--જી સ્પિતમ જરથુસ્ત્ર, મઇર્યો ફ્વાઓ બીજગ્રો અવથ અૅમઓધો અનષવ સ્પૅન્તહો મઇન્યેઉશ્ દામ્નાંમ્ હાંમ્—રએથ્વયેઇતિ, જવો પઇતી રએથ્વયેઇતિ. ૨૩—જવો આપૅમ્ જઇન્તિ જવો, આતરૅમ્ ફ્રાવયેઇતી જવો ગાંમ્ વરતાંમ્ અજઇતિ જવો નરૅમ્ અષવનૅમ્ ફ્જા--બઓધંગહૅમ્ સ્નથૅમ્ વીકૅરૅત્ ઉશતાનૅમ્ જઇન્તિ નોઇત અવથ મૅરૅતો૦—૨૪ જવો જી. સ્પિતમ જરથુસ્ત્ર મઇર્યો દ્વાઓ બીજગ્રો અવથ અૅમઓધો અનષવ નરૅમ્ અવનૅમ્ અઇહેઉશ્ ખરૅથહેચ વસ્ત્રહેચ દ્રઓશસ્ચ નીમતહેચ અયઙ્હેચ અપબરઇતિ નોઇત્ અવથ મૅરૅતો."

અર્થ :—"જ્યારે કોઇબી તોખમોમાંનો જેવો કે, જુદા ઇમાનવાલો તથા જુદા મજહબવાલો મરી જાય, ત્યારે સ્પેનામીનોની પેદાયશોમાંની કેટલીને તે હમરીત કરે છે તથા કેટલીને તે પતરીત કરે છે? (યાને કોઈ જરથોસ્તી જુદદીન થઇ જાય તો તેને તેનાં ખેશાઓએ કેવો ગણવો?)--૨૨--ત્યારે અહુરમજદે કહ્યું કે, એક

વર્ષથી ઉપરનો મરી ગયલો દેડકો કે જેનું જેહર સુકાઈ ગયલું હોય તેના જેવો તે જુદદીનને ગણવો; કારણ કે, અય સ્પીતમ જરથુસ્ત્ર! તે બેપગો સાંપની ખાસ્યતનો દરવંદ તેમજ નાપાક આશમોઘ જીવતાં જીવત સ્પેનામીનોની પેદાયશોમાંની કોઇનેબી હમરીત તેમજ પતરીત કરે છે.—૨૩, તે નાપાક આશમોઘ જીવતાં જીવત, પાણીને ખરાબ કરે છે, આતશ બુજવી નાખે છે, ગાય ઢોરને ચોરી લેઇ જાય છે, અશો માનસને બેશુદ્ધ થઇ જાય અને જીવ નીકલી જાય તેવો ફટકો મારે છે, પણ તે મરી ગયા પછી તેમ કરી શકતો નથી.—૨૪, કારણ કે, અય સ્પીતમ જરથુસ્ત્ર! તે બેપગી સાંપની ખાસ્યતનો દરવંદ તેમજ નાપાક આસ્મોઘ જીવતાં જીવત અશો માનસનો પુશ્કલ ખોરાક તથા કપડાં અને લાકડાંની બનાવેલી ચીજો, (ઘરશૃંગારનો સામાન અથવા રાચરચીલું, બીછાનું (યાને નમદો) તથા તેની લોહડાંની જણુસ લેઈ લે છે, પણ મરી ગયા પછી તેમ કરી શકતો નથી."

હવે બીજા હાથ ઉપર જે મજદયશ્નાન હમદીનો, જો કે તેઓ આપણાં ખરાં બેશી નહિ હોય તોપણ તેવાંઓનેબી આપણા સગાં મીસાલજ ગણવાના ઇશારા અવસ્તામાંથી મલે છે. જેમકે જરથોસ્તી દીનનું એકરારનામું જે યજશ્નેનો ૧૨ મો હા છે તેના બીજા ફકરામાં કહે છે કે:—

'ઉસ્ર્ માજદયેસ્નીનાંમ્ વીસાંમ્ જયાનયએચા વીવાપત્યા."

અર્થ:—"હું માજદયસ્નાનોના મોહલ્લાઓને આફત અને નુકસાનથી બચાવીશ. (કે જેથી ત્યાં વેરાંની અને બીઆબાની નહિ રેહે.)" તેમજ મેહર યસ્તનાં ફ૦ ૧૧૭ માં કહે છે કે:—

'સતાઈશ્ અંતરૅ પીતરૅમ્ પુથ્રૅમ્ચ; હજ઼ંઙ્રાઇશ્ અંતરૅ દખ્યુ; બએવરેઇશ અસ્તી મિથ્ર યાઓ દએનયાઓ માજદયસ્નોઇશ્ અવ હચઇને અમહે અયાન્ અથ અઙ્હાઇતિ દૅરૅઘ્રઙ્હે.'

અર્થ:—"પીતા અને પુત્ર વચ્ચે સોગણી, બે દેશો વચ્ચે હજારગણી અને મજ઼દયસ્ની દીનની મોહબ્બત દસહજારગણી છે, જે પ્રમાણે કે દહાડાને વખ્તે હીમતની પછવાડે ફતેહનો સંબંધ ચાલે છે." તેમ

એ ફકરા ઉપરથી જણાય છે કે, માજદયસ્ની દીન પાલનારાઓ વચ્ચે ઘણી મ્હોટી મિત્રાચારીનો ગાંઠ રહેવો જોઈએ.

વલી વંદીદાદના ૪, થી પરગરદના ૪૪, માં ફકરામાં જણાવે છે કે:—

"યત્ચ ઇધ નરો હામોદએન જસાંન્ બ્રાથ્ર વા હખય વા પએતો–ચીનઙ્હો વા ખ્રતુ–ચીનઙ્હો વા યેજ઼ી પએતો–ચીનઙ્હો જસાંન્ હાંમ્ ઇધ યઍતમ્ હામબારયૅન્ યેજ઼ી નાઇરી–ચીનઙ્હો જસાંન્ ઉપ વા નાઇરીકાંમ્ વાધયએત, યેજ઼ી ખ્રતુ–ચીનઙ્હો જસાંન્ ઉપ વા માથ્રૅમ્ સ્પૅન્તૅમ્ મરએત."

અર્થ:—"અગરજો હયાં માનસો હમદીન તરીકે, ભાઇ તરીકે અથવા મિત્ર તરીકે પઇસાની ખાહેશથી, પરણવાની ખાહેશથી, અથવા અકલ મેલવવાની ખાહેશથી (યાને

વીદ્યા-હુન્નર સંપાદન કરવાની નેમથી) આવે તો જો પૈસાની ખાહેશ હોય તો તે તૃપ્ત કરવી, જો લગ્ન કરવાની ઉમેદથી આવે તો કોઇ સકલ ગુણસંપન્ન નારી સાથે તેના વીવાહ કરી આપવા, અને જો અકલ મેલવવાની નેમથી આવે તો તેને પવિત્ર વૃધ્ધી કરનારા માંથ્રો શિખવવા (યાને ગ્નાંન હાંસેલ કરાવવું)."

એ ફકરાનો તાત્પર્ય એ છે કે, દરેક જરથોસ્તીએ પોતાના હમદીનોનાં સામાન્ય ભલાં અને કલ્યાંણ અર્થે તેમજ દરેકના ખાસ ભલાંમાં પોતાથી બની આવતી દરેક મદદ કરી તેને મુશ્કેલીમાંથી તારવા પાછો તેને કોઇનો ઓસ્યાળો ન રહે અને સ્વતંત્ર-પણે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે તેવી દરેક તક અને સવલતા કરી આપવી. એ રીતે હમદીનપણાંને અતી અગત્યતા આપવાનું કારણ એ કે, દરેક જરથોસ્તીનાં મનસે આ દુનયામાં સઉથી ઉત્તમ ચીજ તેની પાક અને ખાલેસ દીન છે. જે દીનનો ફેલાવો અને જાળવણી કરવાની તેની અઇન ફર્જ છે, એટલા માટે જો એક જરથોસ્તી પોતાની હમદીનીનાં સંબંધ આગળ બીજા સઘળા સંબંધોને પછાત રાખે તો તેમાં કાંઇ ખોટું અને આશ્ચર્ય થવા જેવું નથી. પોતાની બરહક દીન ઉપર એટલોબધો અંગત અને અત્યંત પ્યાર હોવાના પરીણામમાં તેનાં ધર્મગુરૂ અથોરનાનો પ્રત્યેની જો દરેક ખરો જરથોસ્તી પોતાથી બની આવતી ફર્જો બજાવવાનો સ્વીકાર કરે તો તે પણ બરહક અને સમજી શકાય એવું છે, એથી દરેક જરથોસ્તીએ સામાન્યપણે પોતાનાં ધર્મગુરૂ વર્ગનેબી માન આપવાની અને તેમની ખરી હાજતો બર લાવવાની અવશ્ય જરૂર છે. એને માટેનો ઇશારો યજશ્નેનાં ૧૩, માં હાના ત્રીજા ફકરામાં આ રીતનો છે:—

મજિશ્તાઇશ્ વએઘયાઇશ્ દએનયાઓ માજદયસ્નોઇશ્ અથઉરનો રતૂમ્ આસ્ત્રયે યાનાસ્યા અએષામ્યીત્.

અર્થ:—"માજદયસ્ની દીનના ઘણા મ્હોટા કાબેલ અને ફાજેલ અને શિખ-વનારા અથોરનાનોને સરદાર તરીકે કબુલ રાખું છું."

ખુદ અશો જરથોશ્ત સાહેબ પોતાની ગાથાવાણીમાં કાબેલ અને ફાજેલ ધર્મ-ગુરૂનું અહેસાન માનતાં તેને માટે આ રીતની દોઆ ચાહે છે:—

ઉસ્તવત ગાથાના ઉશ્તવઇતી હા, નાં ૩ જા ફકરામાં આ રીતે આવે છે:—

'અત્ હવો વહ્યેઉશ્ વહ્યો ના અઈબી-જમ્યાત્
યે નાઓ અરેજુશ્ સવહ્હો પથો સીશોઇત્
અહ્યા અહ્હેઉશ્ અસત્વતો મનહ્હસ્યા ઇઇથ્યેઙ્ આસ્તીશ્
થેઙ્ આષઅેતી અહુરો
અરેકો થ્વાવાંસ્ હુજેન્તુશ્ સ્પેન્તો મજ્દા."

અર્થ:—"ભલાંથી વધારે ભલું તે મરદ પામો જે અમોને બંધે દુન્યાનાં ફાયદાના રાસ્ત માર્ગો શિખવે કે જે આ શારીરીક તેમજ મીનોઇ જીંદગીના છે."

ઇરાની પતેત તેમજ બીજે અનેક ઠેકાણે ધર્મગુરૂઓને રંજીદા તથા દુખી કર-વાનાં કામને ઘણુંજ ગુનાહ ભરેલુ કહ્યું છે; તેની મતલબ આપણને સહજ સમજી શકાય છે કે દસ્તુરો, મોબેદો, વગેરે પોતાના હમદીનોને બેઉ દુન્યાના સુખ અને ફાયદાને

લગતી ખરી રાહબરી કરવાથી તેઓની અમૂલ્ય સેવા બજાવે છે. અને લીધેજ દરેક દીનદાર માનસે તેઓને તન મન અને ધનથી પુરતી રીતની મદદ આપી તેઓને કોઇના ઓશ્યાલાંપણાંથી દુર રાખી સ્વતંત્ર રાખવાની ફર્જ બજાવવી જોઇએ.

ઉપર જણાવ્યા મુજેબ એકજ જગ્યાએ સાથે રહેનારા તરફ દરેક જરથોસ્તીએ ચોક્કસ ફર્જો બજાવવાનું અનુમાન નિકલે છે. અને તેનું કારણ સહેલથી સમજી શકાય છે. એકજ જગ્યાએ સાથે રહેનારાઓથી કેટલાક ફાયદા અને સગવડો આપસ-આપસમાં દરેક જણને મલે છે, અને તેટલા માટે તે સર્વેનું સામાન્ય ભલું થવાના કામો અને સાંધનોમાં દરેકે પોતાથી બનતી મદદ આપવી જોઇએ છે. દાખલા તરીકે નવસારીમાં દરેક કુટુંબીઓના જુદા જુદા મોહલાઓ હોય છે; જેવા કે દેશાઇવાર, દસ્તુરવાર, કોટવાલવાર, બાનાવાર, બામજીવાર, કુટારવાર ઈત્યાદિ. એથી તેઓને ત્યાં કાંઈ સરઅવસરે બનાવો બને છે ત્યારે તે દરેક જણ એકબીજાની અગ-વડ સગવડમાં મ્હોટા મદદગાર થઇ પડી તેઓની તક નીભાવી લે છે, તેથી કોઇપણ રીતની અડચણ કે હરકત જેવું જણાતું નથી. એજ પ્રમાણે સુરત વગેરે બીજાં શાહેરો અને ગામડાંઓમાં આજેબી તેવો ગુણગારો રેવાજ ચાલુ છે; પણ કમનસીબે મુંબઇના જરથોસ્તીઓમાંથી એ ગુણગારી રસમ નિકલી જવાથી બાજે વખ્તે તેનાં ઘણાંજ કડવાં અને માંઠાં પરીણામો ચાખવા ઉપરાંત ઘણીજ મુસ્કેલી, અગવડ અને સખ્તી, એકનું દશ કે વીશગણું દામ ખરચવા છતાંબી વેઠવાં પડે છે. જે માનસ કે કોમ ઉપર જણાવવા મુજેબનુ વર્તણ કરતું નથી તેને નગુણાંપણાંનો દોષ લાગે છે, તેટલુંજ નહિ પણ જેઓ એકજ જગા અને સ્થલે આપણી સાથે રહીને વસવાત કરે છે તેમાં તેઓનું જે સામાન્ય ભલું અને સુખ તેમજ આપણું પણ ભલું અને સુખ સમાયલું છે. કેટલીક જાતનાં જાનવરો જેવાંકે, કીડી, કાગડા, હરણ, વગેરે જો એક દરમાં કે એક ઝાડ ઉપર કે કોઈ એકાંત જગામાં સાથે વસતાં હોય છે તો તેઓમાંના એકને કાંઇ સામાન્ય ભયની નીશાની જણાતાંજ તેઓ ઇશારા અથવા આવાજથી ચેતવણી આપીને પોતાની સાથે રહેનારાં બીજાઓને સાવધ, હુસ્યાર અને સાહુચેત રાખે છે; અને તેથી દરેક જણ તે સામાન્ય બલા અને આફતનાં વાદલને વીખેરી નાખવામાં પોતાથી બની શકતી મદદ અને સહાયતા આપે છે. હવે જો એવાં વાચા વિનાનાં પ્રાણીઓ વટીક એ રીતે પોતાના સમુદાય અને ટોળાં તરફની સામાન્ય ફર્જ અદા કરે છે તો મનુષ્ય જેવાં શ્રેષ્ટ પંક્તિનાં શ્યાણાં અને ચકોર પ્રાણીએ તો તેમ કરવાની વિશેષ જરૂર છે. વલી બીજું અનુમાન એબી નિકલે છે કે, દરેક જણે પોતાના હમશરીક કામદારો કે ભાગીદારો તરફની સામાન્ય ફર્જો બજાવવાની તેમજ તેઓમાંનાં દરેકનું ભલું કરવાનીબી અઇન ફર્જ છે. હરેક કામ અથવા ધંધામાં મલી શકતાં હકવાજબી નફા અને ફાયદાઓનો આધાર ઘણુંકરી તે કાંમ કે ધંધો કરનારાઓ વચ્ચે પરસ્પર એખલાસ, એકદેલી, સલાહ સંપજ અને સામાન્ય હીત જાલવી રાખવા ઉપર છે. એ રીતનું સામાન્ય હીત નીભાવી રાખવાથી દરેક કામદાર કે ધંધા-રોજ-ગારવાળું માનસ જેમ પોતાના ભાઇબંધ કે હમશરીકને સહાય થાય છે તેમજ તે પોતે પણ તેનેથી કેટલોક લાભ, ટેકો અને ફાયદો મેલવે છે. અને એજ રીતે દરેક

વર્ગના કામ--ધંધાદારીઓએ અરસપરસ પોતાની ફર્જ બજાવતા ચાલુ રહેવાથી દુન્યાંના વીધ વીધ પ્રકારના કામો અને હુન્નર--ઉદ્યોગ, કલા-કઉશલ્ય વગેરે સગવડ અને સરલતાથી ચાલતા રહે છે અને તેથી કુલ ખલકતને તેનો લાહવો મલે છે. માટે એવી ફર્જો બજાવવાનું વાસ્તવીકપણું કોઇથી ના પડાય એવું નથી.

વળી દરેકે પોતાના હમશેહરીઓ અને શેહરી બંધુઓ તરફની ફર્જ બજાવવાનો ભાવાર્થ સહજ જણાઇ આવે છે. જે ઘર, મોહલ્લા, ગામ, શેહર કે દેશમાં તમારો વસવાટ હોય ત્યાંનો કચરો, નજીસાત, ગલીચી વગેરે સાફ કરાવી સફાઇ-સુઘડાઇ અને ચોખ્ખાઇ જાલવવી, આવ-જા માટેના રસ્તા સુધારવા અને દરોબસ્ત રખાવવા, ધુલ વગેરેની પીડાનો અટકાવ કરવા માટે પાણીનો છંટકાવ કરાવવો, રાત્રે સુંદર અને સારી પ્રકાશીત રોશની કરાવવી અને એ વિગેરેની સર્વે શેહરીઓની સુખશાંતી, તનદરોસ્તી અને આરોગ્યતા જાળવવાના તમામ ઉપાયો--બીજા શબ્દોમાં મ્યુનીસીપાલીટીનો વહીવટ--નીયમીતપણે અમલમાં લાવવાની અવશ્ય જરૂર છે. ટુંકમાં હાલ જમાનાની રૂઢી મુજેબ શેહર સુધરાઇનો કારોબાર ચલાવવામાં સારા શેહેરી તરીકે બની શકતી દરેક મદદ આપવાની એક ખરા જરથોશ્તીની અવશ્યની ફર્જ છે. વંદીદાદના લખાણ ઉપરથી જે સામટો સાર નિકળે છે તે એ છે કે શહેર સુધરાઇનાં સઘળાં કામોમાં સહાય થવામાં એક ચુસ્ત જરથોશ્તી તરીકેની ફર્જ અદા થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમ કરવામાં દરેક જણ પોતાને સુખ અને ફાયદો કરવા સાથે સવાબનો વધારો અને ગુનાહની તોજેશ કરે છે. અને એથીજ વંદીદાદનાં દરેક ફરમાનને સામટી રીતે "Sanitary & Penal Code" તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. શહેર સુધરાઇનાં કામો ઉપરાંત શેહરી જાહેર કેળવણી વગેરે અનેક બાબતોથી સામાન્ય ફાયદા થઇ શકે તે સઘળાં કામોનો શેહરી બંધુઓ તરફની ફર્જોમાં સમાવેશ થઇ જાય છે. હમશેહરીઓ પછી સ્વદેશીઓને સહાય થવાની આપણી બીજી ફર્જ આવી પડે છે. જે સબબે હમશેહરીઓને સહાય થવાની ફર્જ છે તેનેજ લગભગ મલતાં સર્વે કારણોથી સ્વદેશીઓનેબી મદદ કરવાની આવશ્યકતા છે. સ્વદેશીઓ પછી વીદેશી તરફની પણ એક જાતની ફર્જ બજાવવાની જરૂર છે. પોતીકાં કે પારકાં. ઉંચી પંક્તિનાં, સરોબરીયાં કે ઉતરતી સ્થીતીના, નજદીકનાં કે દુરનાં, સ્વદેશી કે પરદેશી, નેક અને ભલાંઓ પ્રત્યે દરેક જરથોશ્તીએ રફતે રફતે ફર્જ બજાવવી એતો બરહક અને વાસ્તવીક છે, પણ તેમાં તેણે પોતાનાં હઇડાંમાં આ વાત કોતરી રાખવી કે શક્તિવાન કરતાં નાચાર, નબલાં, દુર્બલ તરફ, પરધર્મી કરતાં પોતાનાં હમદીન તરફ અને જાુર્યત અને મોયસરીવાળાં કરતાં નિર્ધન, મુફલેસ અને દલીદ્રો તરફ સર્વથી પેહલે ફર્જ બજાવવી છે. ભલાં, ગરીબ, નિર્દોષ અને મુસ્તેહક લોકોની પરવરશી કરવી એતો જરથોશ્તી ધર્મનાં ફરમાનની મૂખ્ય ખુબી છે. ઉપર આપણે જે સઘલા પ્રકારની ફર્જોનો વીસ્તાર અને વર્ણન જોયું તે પ્રમાણે જો આરોગ્યતાવાળા અને સુખી માનસોના સંબંધમાં લેતાં વાજબી છે તો સદાનાં દુઃખી, કંગાળ અને નાચાર-નિર્ધન સ્થિતી ભોગવતાં અને પૈ પૈને માટે ટવલતાં અને મુઝાતાં લોકો માટે તો અણહદ પ્રમાણમાં વાજબી અને

અવશ્યતું થઇ પડે છે, માટે તેવાં કંગાલ, મુફલેસ અને લાચાર દુ:ખી--દર્દીઓની બનતી મહાફેજત અને બરદાશ્ત લેવામાં અને દેલાસો તથા ધીરજ આપવામાં સર્વેથી ઉત્તમ રીતની બરદાસ્ત કરવાની દરેક ભલા, સખીતબેહ, અદના કે આલા સર્વે જરથોશ્તીઓએ પોતાની અઇન્ ફર્જ લેખવી જોઈએ છે.

આપણા ઉપર આ ગેતીની પેદાયશોની દરેક પેદાયશ અને તેના પ્રકાર તરફ શું શું ફર્જો ઇનસાનજાતે બજાવવી તે તપાસવા પછી છેવટે એક ઘણીજ મહત્વની અને તે બજાવ્યા વિના હરગેજ ચાલી નહિ શકે તેવી ફર્જની ગણના કરવાની રહી છે; અને તે કોઇજ નહિ પણ કુલ કુદરતના મહાન પીતા જેની કૃપા અને કુમકથીજ શું ઇનસાન કે હેવાન, શું જીવવાલી કે નિર્જીવ દરેક વસ્તુ તેનાથીજ પલેપલ દમ અને શ્વાસ લેઇ પોતાનો ઉધરભાવ લે છે તેવા દાદગર દાદાર અહુરમજદની તરફની જે ફર્જ તે કાંઇજ નહિ પણ ભલા વિચાર, ભલી વાણી, ભલી કરણી અને અહુરમજદની હરદમ ખુશાહાલીની છે; તેને માટે ધર્મની ભાષામાં કહો તો 'હુમત-હૂખ્ત-હવર્શ્ત-ષ્યઓથ્ર અહુરહે મજદાઓ' અને 'તરોઇદીતિ અહ્રહે-મઇન્યેઉશ્'ની છે અને તે ફર્જ બજાવવા માટેનું અને તેમ કરી તે સાહેબનું કાંઇ ઘણુંજ સહેજ અને સદંતર જાંખુ એહસાન અદા કરવાનું એકજ ઓજાર જે આપણા કબજામાં છે તે (કાંઇજ નહિ પણ) બંદગીનુંજ છે, જે બંદગી કરવાની અગત્વ વિષે આપણુને આપણા ધર્મમાં દગલે અને પગલે ફરમાનો મલે છે તે માટે અત્રે જણાવવાની અગત્ય જોવામાં આવતી નથી, પણ એ વિષે એક નામીચો વિદ્વાન ખ્રીસ્તી ધર્મગુરૂ Bishop Bayley જે કહી જાય છે તે તેનાજ બોલોમા જણાવી આ વિષય ખતમ કરવાની રજા લેવામાં આવે છે :—

"The greater thy business is, so much the more thou hast need to pray for God's good speed and blessing upon it, seeing it is certain nothing can prosper without his blessing. The time spent in prayer never hinders but furthers and prospers a man's journey and business; therefore, though thy haste be never so much or thy business never so great yet go not about it, nor out of thy door till thou hast prayed." (Bishop Bayley.)

અર્થ:--"અગરજો તારૂ કામકાજ વધારે મુશ્કેલી ભરેલું હોય, તો તેને પાર ઉતારવાખાતેર તને બંદગીની બીજાઓ કરતાં વધુ અગત્ય છે; કેમકે આટલું તો ચોક્કસજ છે કે તે ગેબી સાહેબનાં આશીર્વાદો વગર કાંઇ પણ ચીજ ફતેહમંદી સાથે પાર ઉતરતી નથી. બંદગી ઉપર રોકેલો વખ્ત કામકાજમાં હરકત નાખી શકતો નથી, પણ સામો તે કામકાજને મદદ આપી ફતેહમંદી સાથ પાર ઉતારે છે. એટલા માટે ગમે એટલી તને ઉતાવલ હોય અથવા તારે માથેનુ કામકાજ ગમે એટલું મહાભારત હોય તોપણ જ્યાં સુધી તું એ ખોદાતાલાની બંદગી કીધી નહિ હોય ત્યાં સુધી તારાં કામકાજ ઉપર પડતો મા અને તારાં મુકામની બાહેર પગ વટીક બાહેર કહાડતો મા."

એનેજ મહતું જગપ્રસીધ્ધ નાટકકાર અને કવી શેકસ્પીઆર આ રીતે કહે છે:--

"Be just and fear not
Let all the aims thou aimest at be
Thy God's and Truths then when thou fallest
Thou fallest a blessed martyr.

વલી ફીરદુસી જેવો અમર નામાનો શાયર પોતાનાં શાહનામામાં આ રીતે ગાઇ ગયો છે:--

મર દીબ્રા મર્દુમે બદ શનાશ
હરાન કુ ન દારદ જે યજદાંન સેપાસ.
કશી કુ ગુજશ્ત અજ રહે મર્દુમા
તો દીવશ શમોર મ ક્મરશ આદમી"

અર્થ:--"અએ માનવી ! દેવોને તારે ખરાબ માનસો જાણવાં. જે કોઇક પરવરદેગાર સાહેબનાં શોકરાના બજા નહિ લાવે અને તે સાહેબની પરસ્તેશ નહિ કરે તેને માનસ નહિ પણ દેવ તરીકેજ ગણજે."

THE CREED OF A ZOROASTRIAN.

Two Lectures by Prof Pestonji Ardeshir Wadia.

20th August 1917 & 26th November 1917.

When I took up this subject for a lecture under the auspices of the Sabha I thought I would offer a few observations on the Fravarane formula which occurs repeatedly in the Yaçna and which has been often spoken of as the Zoroastrian profession of faith. But I now find that the remarks which I intended to offer have outgrown the limits of a lecture, and I propose to confine myself this evening to only one part of the subject—a general consideration of the relations between creed and ritual, and an application of our conclusions to some of the current religious problems of our community.

A creed is an authorised statement or definition of religious beliefs; and it forms an essential part of every religion. Intellect has a part in the religious life. Religion, whatever else it may mean, is a theory of the world; it is an interpretation of human life and its deepest needs; and the creed is the explicit formulation in words of such interpretation.

But who has not, at one time or another, met with the view that religion is not a matter of the head but of the heart, that its essence lies in the performance of acts, and that all else is secondary and unimportant? The advocates of this view maintain that ritual is all in all, that the man who intones his prayer in the proper way and who scrupulously adheres to the sacraments and ceremonials is the religious man, even though he may be perfectly ignorant of the philosophical conceptions that underlie his religion and may have an inadequate insight into the nature and attributes of the Deity. Those who uphold the position think they have confirmatory evidence in the history of primitive religions and appeal to anthropology. The savage, it has been said, has very little of a creed, that to question him as to his creed is a waste of time, that the important thing for him is that he should perform certain stated acts at certain times. The rain

god and the storm god, the river god and the wind god, the moon and the sun and the sky are powers that can bring good or evil, and their favour can only be won by the performance of the proper acts and the recital of the proper formula which make up the mysteries of ritual. They are the embodiments of human emotions and passions on a larger scale, in many cases the deified ancestors who protect the family hearths, and watch over tribal prosperity, when and so long as a grateful generation propitiates them by the prescribed sacrifices and keeps them pleased by due libations and holocausts of animals and fruits and products of the earth.

There is undoubtedly an element of truth in this theory in so far as the powers of self-analysis and self-expression on the part of the savage are comparatively limited. But this truth is distorted in the view that, therefore, the religion of the savage is altogether an affair of ritual. Ritual is not mere motiveless play ; in so far as there is ritual, some definite significance is attached to it. The savage, if asked, may not be able to explain why he resorts to these ceremonials in precise and definite terms : perhaps he may say that he resorts to this ritual, for otherwise the rains would not come, and the storm gods vent their wrath, and the crops would fail, that the spirits and shades that surround him would turn against him. These fears of the savage are his creed, they express his beliefs as to the nature of the gods whom he fears and whom he seeks to propitiate. All ceremonial, even ceremonial prevalent in savage conditions ultimately rests on creed, or belief of some sort as to the beings to whom he looks with dread and terror. The ritual of the savage involves a theory as to the nature of the powers that govern the universe.

But even supposing the religion of primitive man involves no creed, even granting this view that we have been criticising to be an adequate description of early religion, to ask the civilized man of our own times to take his religion in the

same light as his primitive ancestor did, is like asking him to live the life of his ancestors, to go with a sheep-skin on his body into the woods and to run on all fours.

But, as a more careful analysis of savage life shows us, ritual, crude and unintelligible as it may seem to us, is still the expression of a belief. Early religion is essentially tribal in its form ; its significance, its importance, alike are associated with tribal and family welfare. The gods whom he worships are family and tribal gods, as the property which provides the means of offering sacrifices to the gods is family and tribal property. This worship is purely ritualistic ; sacrifices strengthen the fellowship between men and the gods, feasts and dance and prayer make up his religion ; but all these depend for their meaning and value on the view or theory about the nature of the gods.

Thus creed and ritual are related as purpose and fulfilment. As laws are the embodiment of experience and deeds the fulfilment of thoughts, so ritual is the fulfilment of creed. As ritual apart from creed is meaningless, so a creed apart from the ritual which embodies it, apart from the life which expresses it and fulfils it, is a bare abstraction, a formula without content, a concatenation of words whose sole function is to please the ears. If this is true of savage life, it is truer still of the religious attitude of men who live in our own times, charged with the wealth of experience accumulated through the course of generations. Ritual, then is not the whole of religion, and a ritual which is not the living expression of a creed is dead and lifeless, it can play no part as such in the uplifting of man. A ritual that has petrified with the lapse of time and has been outrun by an advancing creed ceases to exert healthy influence, and can command no respect with those to whom it appeals. "When the reason of old establishments is gone, it is absurd to preserve nothing but the burden of them. It is to burn precious oils in the tomb ; it is to offer meat and drink to the dead."

And here let me make a few observations on one or two problems that have engaged the attention of our community, in the light of our conclusions as to the relation between ritual and creed. It is evident that the ritual that can appeal to the present-day cultured Zoroastrian, the ritual that expresses his creed to-day, cannot be the same old ritual which satisfied his early ancestors of Iran, with their nature worship, nor that which satisfied the orthodox Zoroastrian of the Sassanian times. He has been during the last fifty years and more imbibing Western culture, Western ideas and ideals : he has been living in conditions that have hardly any similarity to the conditions under which his ancestors lived in Persia fifteen hundred years ago. The modern educated Parsi asks for a ritual of an altogether different character from that which satisfied his immediate forefathers of a generation ago. He needs no dead formulae, no worshipping of idols long since laid low, so far as he is concerned. The Vendidad is to him but a code of laws, suited to times in which the dog played an important part in the economy of life, and when chemistry had not yet discovered any of its vast resources for the promotion and preservation of health and increase of material prosperity. As such a code of law it ceases to express his religious creed, it ceases to be the embodiment of his ideals in life ; and a recital of the Vendidad can have no meaning or value for him in the realisation of righteousness. The Yaçna recitals are but the invocation and praise of the personified powers of nature, a survival of the early nature worship which links his generation to his Aryan ancestors of a remote antiquity. The Gathas alone appeal to him, if he can understand and appreciate them ; they alone speak to him in a living voice, the voice of his prophet, speaking to him across the ages, as man to man, the story of a noble life, nobly devoted to truth and righteousness. But even the Gathas are a sealed book to him, written in an archaic language, which cannot fill the place of prayers such as he needs, prayers which can elevate him, can enable him to lead a better and a

nobler life, in which he can find solace and comfort, in which he can discover the projection of his highest aspirations, which can give flesh and body to the ideals of his head. Such prayers he does not find either in the Vendidad, or the Yaçna or the Vispered. Those religious enthusiasts who find danger to religion in this attitude of the educated Parsi towards his scriptures scarecely seem to realise the function of prayers in the economy of the moral and religious life of man. And if his scriptures cannot give him what he needs by way of prayers, still less can they serve him as ritual, as the expression in life of his inner convictions about the Deity and his relations to the universe at large. The ritual of the educated Parsi to-day can only mean for him the fulfilment of his highest ideals, of his beliefs, of his creed; it is a creed that can find adequate expression, not in dead ceremonies and invocations of the spirits presiding over fire and water and the vegetable world or the mineral kingdom, but in a life of uncompromising hostility to evil, in a life of service, of work, of devotion to social duties and obligations, of whole hearted association with the forces that work in the universe towards progress and perfection.

Let me not be misunderstood; I am ready to acknowledge the intrinsic value of our scriptures; I am not behind any one in recognising the great importance of the Vendided and the Yaçna as historical records of a great religion, as witnesses to a great culture and civilisation, as monuments which embody the earlier religious consciousness of our race. But what one has also to remember is the fact that the modern Zoroastrian is not a contemporary of Darius or of Ardeshir Babegan; that more than twenty-five centuries have rolled between: that he is living under other influences, in a different climate and amidst different surroundings. The religious consciousness of the race obeys the universal laws of growth and development; and a ritual that sufficed for the needs of an early Iranian in the centuries before Christ can hardly answer the

needs of his modern representative in India brought up under a Western system of education and inheriting the spiritual wealth of the ages that have flowed between. To ask him to draw satisfaction from a mechanical recitation of the Yashts is to ask him to disinherit himself of all the religious legacies that he has acquired and to live the life of his Sassanian forbears.

Let me now touch on another aspect of this relation between ritual and creed. If ritual is not the whole of religion, and if it loses all value if it gets detached from the creed of which it is the expression, so also creed is not everything, and a creed that has ceased to be the living expression of the faith within the heart is only idol worship. Symbolism has undoubtedly its own uses: our inability to realise the unseen and the abstract compels us to resort to the tangible and the illustrative; speech is symbolic, like poetry and music. And so long as the language of the creed is interpreted as symbolic of that which is beyond so long it may be regarded as legitimate and wholesome. But symbolism has its dangers as well. The more difficult and spiritual the thing to be symbolised, the more elaborate the symbolism is apt to become. The symbolism becomes a veil whose elaborate design attracts the eye to itself, instead of pointing beyond to the reality. And this danger is too near us in the community to need any explicit reference. Have we not found amongst us this type of symbol worshippers who claim to find an inherent virtue in the very *words* of the scriptures, who believe the value of the scriptures to reside not in what they suggest as to the eternal truths but in the concatenation of words and letters? So that any one who abandons the original for the translation is losing all the benefit of their inherent virtues?

And there is another danger of a similar character associated with symbolism.

It is the danger of materialisation. Instead of assisting the mind to rise through the material to the spiritual, symbo-

lism may often pander to the weakness of the mind by conforming the spiritual to the material. This is the danger of idolatry. Creeds have their place as signs of faith. All worship is after all a worship by symbols, by *eidola*, by things seen, whether seen as a picture by the bodily eye or visible only to the inward eye. The idolatry that is condemnable is *insincere* idolatry—the worship of dead formulae, words as such which instead of defining God limit him–the hollow shows of things however decorous and regular are intolerable and detestable to the truly God-loving man. All creeds, and liturgies and ceremonies and sacrifices are *eidola*. What we condemn in these idols and idol worship is hypocrisy, when the soul is no longer filled with its fetish but only pretends to be filled. Our prayers become idol worship when they no longer symbolise our thoughts and hopes and aspirations ceremonies are idolatrous when they cease to reflect and embody the emotions and thoughts of the performer. The Christian who no longer believing in the symbolism of the sacrament resorts to it as a matter of custom is an idol worshipper, and so also the Parsi who takes to the Nirang while his reason throws its doubts upon its purificatory efficacy. A creed becomes equally a fetish when it has grown inadequate to the needs and demands of a growing humanity. In the present day demand in Protestant countries for a simplification of the creed we have a living witness to the dangers of symbolism whic we have been considering.

Let me summarise ; the religion of the present day is a slow growth of ages, which while it has lost none of its significance for the " tribe" has come to lay increasing stress on the individual in his relation to the " tribe" and the universe at large. It has its creed and its ritual, in whatever historical form the religion is embodied. But the creed that alone can satisfy humanity to-day is a creed that embodies his deepest connections and his loftiest aspirations, not a creed that refuses to be moulded by environmental changes, but a creed that adapts itself to the needs of the generations as they

follow one another in the working out of the eternal purpose. And the ritual that fulfils this creed is not the ritual of a by-gone age which has done its part in the past and has become a dead unmeaning worship in the present; the only ritual that appeals to the human heart and head to-day is the ritual of service, of social duties, the ritual of sacrifice and self-surrender, of complete devotion to the working out of those divine purposes which it is given to each individual to discern and promote in his own unique life.

Let us briefly summarise the truths which we emphasised on the last occasion. Discussing the relation between creed and ritual we observed that the creed is the living expression of faith, the expression of our deepest convictions regarding reality and our place in reality, regarding the purpose and destiny of human life and its relation to the total environment. Ritual we found to be the fulfilment, the realisation, of those inner convictions which with the growth of mental life in the race express themselves in a definitely formulated creed. Creed and ritual go together; a creed that does not flower into a life that reflects it, and a ritual that is not the expression of our sincere convictions, are alike divorced from true religion; they are unmeaning formula and mechanical movements belonging to the world of inorganic phenomena, and not to the world of living humanity, self-determining and self-directing. The creed and the ritual that constitute the essentials of truly realigious life are the embodiment and expression of the highest ideals and aspirations of humanity, a harmony of inner convictions and outer deeds, of " heaven and home" that transforms the life of the body into the sanctified manifestation of God's righteous purpose.

The formulation of a creed usually takes place at a later stage in racial life, when the tribe or the race grows into the habits of conscious reflection. It does not originate in an abstract enquiry into the nature of the Gods; it takes its rise from the cult, it is an attempt to render explicit the meaning

of the ritual. This ritual has grown up in a more primitive age, and the crude material view of things which it expresses gradually fades from the minds of men. The ritual of purification and sacrifice, and the forms in which the gods are addressed in prayers, must have a meaning, and when thought becomes reflective it endeavours to formulate that meaning. Thus arise specific doctrines and teachings with regard to the nature, the character, and the functions of the gods, which explain and justify what is being done in worship. The founders of religion, the exponents of a new religious life and principle, the great figures that impress the consciousness of men in turn sometimes become the object of doctrinal statement. Christianity affords a striking example of a creed that expounds the doctrinal truths implied in the historic manifestation of its founder.

But a creed, though it originates in an endeavour to give a satisfying meaning to the acts of the cult, soon passes beyond this phase. At its best a creed is an embodiment of a living body of experience, an endeavour to set out in an objective form the meaning of the spiritual consciousness of a society. And therein lies its sole value for life. But how often has this true function of creed and doctrine been forgotten or perverted! We have been often told that a creed may formulate mysteries of an ultra-rational character, which the human understanding cannot grasp, and that we can only accept on faith what we cannot thus understand. This is a view which would turn religion into a dead formula, and not the expression of an inner conviction. The spiritual truths embodied in a creed can be seen to be true by every man, can be vindicated by the light of reason, can be intelligently grasped by any man who has the leisure and opportunity to think out for himself the problems of life.

But we must not be understood to under-rate the importance of a creed in any sense, because we bring it into intimate relation with the daily life of the average man; much

less have we any desire to under-estimate the function of the founders of the great historical religions who made creeds possible. Because we maintain that a creed, if it is to be the expression of a living faith, must be intrinsically intelligible in the sense that every man who reflects on it can grasp its truth, it would be a grievous mistake to assume that all men have either equal powers or equal opportunities for doing so. In the first place as regards powers, it is evident that every individual cannot evolve a true religious system, a satisfactory interpretation in terms of thought of the problems of life and nature, any more than he can discern for himself the truths first seen by Euclid or Newton. Even in science we cannot dispense with *genius*. Very ordinary men can satisfy themselves of the truth of a hypothesis when it is once suggested and formulated ; but it is the first formulation of a hypothesis that demands the keenest insight, an imaginative temperament, a ready and resourceful mind, such as constitute a scientific genius. It is in this sense that one can say of a scientist what has been said of a poet, " he is born and not made." Once, however, a hypothesis is framed, its verification becomes a matter of mechanical rules and routine and its truth can be tested by any one who has the leisure and the interest to do so, If this is so in the domain of science, still more is it the case in the spheres of morality and religion. In the evolution of morality and religion there is ample room for the influence of men of moral and religious genius, for the moral hero and the leader of men who can point the way to the goal, for the men of character and the saints, for the reformers and the prophets, those whose task is to discover moral and spiritual truths, to open up new worlds of thought and action to the mass of men, to interpret the problems of life and the mysteries of existence by hypotheses which when once announced become the common heritage of thinking men. The world then has need of its prophets and seers, its saints and reformers, to proclaim the

truth and deliver the message which, as the days pass on, crystallise into creeds and theological formula.

And if the power to discover spiritual truths is not universal the leisure to grasp them by reflection is also given only to the few. Not every one is a cultured philosopher who has thought out for himself the truths of his religion, not every one has the leisure to sift and verify for himself the interpretation of life embodied in his religious creed. The truths preached by the prophet and reformer are passed on to succeeding generations who accept them partly on authority, by way of social inheritance and tradition, partly because they are confirmed by their own individual judgment. But the authority which a creed possesses is not an authority that rests on a blind submission of the reason to that which is irrational or ultrarational. It is an authority accepted by the reason itself and rests on the same foundations as the authority of a scientific text book in technical matters. The layman accepts it in the latter case: because he knows that the truths embodied in such books can be verified only if he had the leasure and the opportunity ; the layman equally willingly accepts the teaching of a creed because he knows that the truths embodied in the creed are varifiable in every one's religious life and consciousness. Submission to the authority of a creed in any other sense than this is tantamount to a surrender of the fundamental liberty of thought and has been generally the outcome of an ambitious priestcraft intent on its own aggrandisement.

If a creed is thus the embodiment of the spiritual experience of an age, it follows that it must be capable of development and reinterpretation, that it must be so framed as to adapt itself to the changing needs of new environments and growing knowledge. The dogmatic system which is the fruit of the thought of one age working on the content of religious experience is apt in a later age to prove a source of difficulty and even of danger to the,

interests of true religion. For under the sway of personal interests and conservative feelings a creed becomes stereotyped, and claims to absolute truth are made for it. It becomes a rigid, sacro-sanet object of worship, an *Idol*, not a living organism. It claims to be independent of and superior to the experience which is its condition and test. Men often seem to forget that a creed can never be a fixed and final product, that it must be subject to change and development with the developing religious life of man. In the higher culture the self-conscious life of man becomes rich and complex, and each element within the whole is affected by the growth and expansion of the other elements. The religious consciousness cannot maintain itself unchanged along side the evolution of knowledge and social ideals. So true is this that even those who cling most passionately to the faith of their fathers can never read exactly the same meaning into the creed which their ancestors did. Every student of religious history knows how the dogmas and creed of the Christian Church arose amidst the perplexities of a time when the free exercise of thought resulted in the development of a huge mass of doctrines heretical and pseudo-heretical. He also knows how the Christain Church was led to overrate the importance of the doctrinal element in religion, and how it condemned all those who did not accept its whole doctrinal system.

When we turn from Christianity to Zoroastrianism we find that the creed which the Zoroastrian is asked to profess is to a large extent free from the cramping influences which result from a rigid statement of doctrines suited to the needs of the generation in which they were formulated. The Fravarane formula which is the nearest attempt at the statement of a creed in Zoroastrianism runs as follows ; Fravarane Mazdayasno, Zarathushtrish, Vidaevo Ahura Tkaesho ; " I profess myself a worshipper of Mazda, a Zarathushtrian, an enemy of demons, a servant of

the Lord," A profession of faith which consists of the simple declarations such as are embodied in this formula can never cramp the free activity of thought, there is no rigidity or want of elasticity about it ; the modern cultured adherent of the faith, who has imbibed Western knowledge and Western ideals, can accept this creed with as great a readiness as his ancestor of the Sassanian and pre-Sassanian days. It can adapt itself to changing conditions and times ; it has nothing local or provincial about it, it makes no demand upon human credulity ; it is not the product of subtle metaphysical speculations. It is the embodiment of a few elemental convictions of life and its problems ; it has answered the needs of its followers from the remote days of the Kayanians and Achaemenians to the days when they lived in such strange and different surroundings in Western India ; and it remains as adequate to the spiritual needs of the present generation as to those of the Gujarat Parsis before they knew aught of Western culture.

It has sometimes been said that all religions after all teach much the same thing ; that while they vary about that unimportant part of religion which is called dogma, they are all agreed about morality. Such an idea may be fit enough for columns of newspapers and for platform speaking ; it has been a platitude familiar to Theosophists and others. It has been aptly described as a sort of Honorary membership of all religions except one's own. Every religion has been evolved under conditions peculiar to itself ; it has grown and developed under the stress of an historical environment which in no two cases is exactly alike. Every creed possesses its own individuality ; as an interpretation of life and destiny every religion has a unique character ; it has its own angle of vision ; its own conception of righteousness and of the final beatitudes. Even the highest religions are not agreed in their ethics or theology. And in this conflict of thought and opinion, it is something which a Zoroastrian may well prize that his creed permits him such complete

freedom of thought that he can without swerving from it accept all that the West brings him. with its optimism, its individualism and its idealism. In fact the present day Zoroastrian feels in entering on this new world that he is coming back to his own, a long lost possession, something of which he had lost sight in the course of his wanderings through foreign lands and amidst foreign peoples.

Let us now turn to the creed itself and its fundamental articles. It lays stress in the first place on the fact that the individual who professes it is a worshipper of Mazda. It is the profession of faith in an ethical monotheism. God is a thinking, willing consciousness ; he is all wise and all knowing, and as such he is the manifestation of a supreme purpose that appears in all that He has created and in all that claim allegiance to Him. One has only to recall to his mind that the reform of Zarathustra consisted essentially in the transformation of the crude nature worship of his times into an ethical monotheism, into the worship of God who is the impersonation of goodness that overflows into his creation. It restored to the primitive Iranian that vision of the whole which he was only too likely to forget in the storm and stress of daily life, amidst the distractions of a hundred inimical forces which immediatly surrounded him in the shape of the wind and the weather, the hard resisting soil and the plundering marauder, the thunder and the lightning, the rushing torrent and the frigid cold. It reminded him of the fact that all these were but phases of an ever changing environment which alternated with others of a more hopeful and encouraging character ? that in the unceasing flow of events was to be traced the presence of a dominating force for good. This part of the the creed gave to the primitive adherent that simplicity and wholeness which belongs to a child's vision of things, a vision which the analysis of thought temporarily destroys and which thought itself seeks to restore at a higher stage. To the present day follower of the religion this part of the creed is no less valuable, living as he does in the feverish turmoil

of a life led at high pressure, distracted by the many sided struggle and competition of an economic and social character, that apparently knows no purpose and fulfils no promise.

In the next place the creed refers to the prophet and founder of the religion and makes the adherent declare that he is a follower of that prophet, a believer in the truths that he has proclaimed. Zoroastrian is a historically founded religion like Christianity; but the Zoroastrian also knows that among the earliest teachings of the prophet that have come down for the benefit of posterity is the famous sermon in which he appeals to reason, to the reason of all those who came from near and from afar to listen to him. He asks them to judge for themselves. Nothing is to be accepted on authority ; nothing is to be believed in simply because it comes stamped with the impression of God's seal. If revelation is understood in this sense, as the authoritative communication of truth from God to man, not only is it an inadequate presentation of the function of revelation, but Zoroastrianism is not a revealed religion at all. It is a revealed religion only in the sense that it was given through the mediation of a historical individual. The figure of the ancient prophet of Iran asking his audience, the big gathering that had assembled to listen to his message, to use their judgment and distinguish for themselves between the right and the wrong, looks characteristically modern, breathing the spirit of our own times so characteristic in the homage that it pays to the dignity of the human reason. As an individual it may not be possible for me to satisfy myself by personal inquiry as to the truth of every element in my religion, but if, and so far as, I determine to do so, I cannot accept an alleged revelation except on the ground that it comes home to me, that it satisfies the demands of my intellect and conscience.

In the third place every Zoroastrian, by the creed that he professes, is pledged to wage an active warfare

against the demons and these demons are many, and many-sided. Every one who hinders the good works of God is a demon. The marauder who plunders the cattle of the faithful, who tramples over the fields of the faithful, and who renders life and property insecure is an enemy of God. The liar, the thief, the physical and the moral leper, all alike are to be fought against, to be overthrown and destroyed. He who is fighting against the temptations of his inner life is as much waging God's battle as the warrior who joins the prophet's following against the Turanian hordes. In this universe of ours there is no neutral zone; we are either fighting God's battle or the devil's. He who is not for him is against Him. The final beatitudes of life not to be realised not by passivity and inaction but by struggle and victory. The peace of God is not retirement from the arena of life and is not to be secured by avoidance of temptations: peace is the outcome of a prolonged contest carried both without and within, against the foes that dispute possession of the earth and against the foes that dispute possession of the soul.

And finally the creed proclaims that the faithful adherent of the religion is a servant of the Lord, one who believes in the teachings of the religion and carries them out in his life. Thought and deed must accord in the harmony of the religious life the individual must feel that his faith can transform him into a living sympathy with His Law; that he is but the expression of the divine life that pulsates through the universe; that his will is but the vehicle of a larger will, and that in all that he says and thinks and does it is not he that doeth these things but God that is in him. This is the final expression of the profession of faith that a Zoroastrian is called on to make and to believe in; it is the expression of the final end and aim of all human life; in conforming to which the Zoroastrian is lifted into kinship with God In all that we do and say and think, even in the humblest duties of daily

life, and whatever our place and rank in life, we are as faithful Zoroastrians striving to serve the Lord, to sanctify his name, to fulfil his purpose, we are striving to transform ourselves into the likeness of God, to be "perfect as the Father in Heaven is perfect."